

UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOLOŠKI FAKULTET

Marija N. Mitić

**IZVEŠTAJI MLETAČKIH IZASLANIKA
U CARIGRADU OD 15. DO 18. VEKA
(ISTORIJSKI, KULTUROLOŠKI
I KNJIŽEVNI ASPEKTI)**

Doktorska disertacija

Beograd, 2020.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOLOGY

Marija N. Mitić

**REPORTS OF VENETIAN EMISSARIES
IN COSTANTINOPOLE
BETWEEN 15TH AND 18TH CENTURY
(HISTORICAL, CULTURAL
AND LITERARY ASPECTS)**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2020

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Мария Н. Митич

**ОТЧЕТЫ ВЕНЕЦИАНСКИХ ДЕЛЕГАТОВ
В СТАМБУЛ С 15. ПО 18. ВЕК
(ИСТОРИЧЕСКИЕ, КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ
И ЛИТЕРАТУРНЫЕ ВИДЫ)**

Докторская диссертация

Белград, 2020.

Članovi komisije za odbranu

Mentor:

1. Prof. dr Željko Đurić, redovni profesor, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu

Članovi komisije:

2. Prof. dr Ksenija Ajkut (Aykut), redovni profesor, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu

3. Prof. dr Radmilo Pekić, vanredni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici

Datum odbrane: _____

Ovim putem želim da izrazim veliku zahvalnost pre svega mom mentoru, prof. dr Željku Đuriću, čije je bogato naučno iskustvo u velikoj meri uticalo na moj rad, od momenta kada sam započela izučavanje italijanske književnosti i kulture, do današnjih dana, i koji me je još jednom podržao u mojoj odluci da komparativno izučavanje italijanskih i turskih književnih i kulturnih veza sprovedem u delo.

Takođe, zahvalnost upućujem prof. dr Kseniji Ajkut, koja me je svojim pedagoškim radom i izvanrednim poznavanjem turkologije motivisala da pored italijanskog jezika i kulture zavolim i turski jezik i kulturu.

Veliku zahvalnost dugujem prof. dr Radmilu Pekiću, koji je tokom mog istraživanja, zahvaljujući svom izuzetnom naučnom iskustvu, posebno na polju istorijske komparatistike, u velikoj meri uticao svojim sugestijama u domenu istorijskog pristupa.

Svesrdno se zahvaljujem i dr Vesni Miović, naučnoj savetnici Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, jednom od najistaknutijih stručnjaka na polju dubrovačko-osmanskih i dubrovačko-mletačkih odnosa, na ukazanom poverenju i na značajnim sugestijama.

Zahvalnost upućujem i dr Nevenu Isailoviću, naučnom saradniku Istorijskog instituta SANU u Beogradu, koji je prilikom izrade ovog rada doprineo svojim sugestijama.

Na kraju zahvaljujem se prof. dr Danijeli Đorović na korisnim smernicama povodom staroitalijanskog jezika.

Doktorsku disertaciju posvećujem mojim roditeljima, Nebojši i Vesni Mitić.

Izveštaji mletačkih izaslanika u Carigradu od 15. do 18. veka (istorijski, kulturološki i književni aspekti)

Sažetak

Tema diplomatskih odnosa između Mletačke republike i Osmanskog carstva oduvek je privlačila mnoge savremene istoričare, posebno krajem 19. i početkom 20. veka. Evropljani su doživljavali Osmanlije kao narod koji se razlikovao po kulturi, tradiciji i načinu života, a takođe, prema većini orijentalista, smatrali su da su osmanske političke, društvene i kulturne norme bile u potpunosti različite od evropskih. Međutim, uprkos razlikama, moramo govoriti i o sličnostima između ove dve tradicije. Nakon pada Carigrada, 1453. godine, kada ga je sultan Mehmed Osvajač osvojio, ovaj grad postaje spona između Evrope i Azije, te u 15. veku diplomatske i trgovinske veze između Mletačke republike i Osmanskog carstva postaju sve učestalije, zbog čega su Mlečani slali svoje predstavnike u prestonicu Osmanskog carstva. Uloga mletačkog izaslanika, koji se nazivao bailo, postaje sve značajnija u 16. i 17. veku, a i kasnije u 18. veku kada 1797. godine dolazi do pada Mletačke republike. Iz izveštaja mletačkih izaslanika u Carigradu saznajemo o uzajamnim diplomatskim, kulturnim i književnim vezama između Mlečana i Osmanlija.

Izveštaji mletačkih izaslanika pisani u formi zvaničnih pisama (it. *dispacci e relazioni*), nezvaničnih pisama (it. *lettere familiari*) i putopisa (it. *diari e relazioni dei viaggi*) predstavljaju veoma plodnu građu ne samo kada je reč o proučavanju političkih i ekonomskih prilika već su isto tako značajni izvori u proučavanju književno-istorijskih i kulturno-istorijskih veza. Iz tog razloga oni nisu samo istorijski izvori već i književno-istorijski. Bilo da je reč o epistolama ili o putopisima, odlike pomenutih izveštaja su se menjale kroz epohe počev od poznog srednjeg veka preko humanizma i renesanse do baroka i prosvetiteljstva.

Svakako, važno je sagledavanje književnih i kulturnih veza između Mlečana i Osmanlija, jer su mletački predstavnici, živeći u Carigradu želeli da bliže upoznaju način život Osmanlija i njihove običaje, te se javljaju i prvi izveštaji mletačkih izaslanika koji svedoče o svakodnevnom životu Osmanlija, poput dela Luiđija Basana, a isto tako javljaju se i prve istorije književnosti, autora Đovanija Batiste Donada i Đanbatiste Toderinija, koja govore osmanskoj pismenosti i književnosti. Ne smemo zanemariti ni putopise Dubrovčana, Mlečana i Osmanlija, nastalih na Balkanu, u kojima su zastupljene veze između balkanskih zemalja pod osmanskom vlašću i evropskih zemalja u kojima je Dubrovnik bio veoma važna spona.

Ključne reči: Mlečani, Osmanlije, Carigrad, bailo, izveštaji, epistole, putopisi, književnost, kultura.

Naučna oblast: Književnost, kultura

Uža naučna oblast: Italijanistika, komparatistika

UDK:

Reports of Venetian Emissaries in Costantinople between 15th and 18th Century (Historical, Cultural and Literary Aspects)

Summary

The topic of diplomatic relations between the Venetian Republic and the Ottoman Empire has always attracted many contemporary historians, especially in the late 19th and early 20th centuries. The Europeans perceived the Ottomans as a people that differed in culture, tradition and way of life, and also, according to most Orientalists, considered that Ottoman political, social and cultural norms were completely different from European ones. However, despite the differences, we must also talk about the similarities between the two traditions. After the fall of Costantinople, in 1453, when Sultan Mehmed the Conqueror conquered it, this city became a link between Europe and Asia, and in the 15th century diplomatic and trade ties between the Venetian Republic and the Ottoman Empire became more frequent, which is why the Venetians sent their representatives to the capital of the Ottoman Empire. The role of the Venetian envoy, called bailo, became increasingly important in the 16th and 17th centuries, and later in the 18th century when the fall of the Venetian Republic came in 1797. From the reports of the Venetian emissaries in Costantinople, we learn about the mutual diplomatic, cultural and literary links between the Venetians and the Ottomans.

The reports of Venetian envoys written in the form of official letters (*dispacci e relazioni*), unofficial letters (*lettere familiari*) and travelogues (*diari e relazioni dei viaggi*) are very fruitful material not only when it comes to studying political and economic opportunities but are also significant sources in the study of literary-historical and cultural-historical connections. From that reason, they are not only historical sources but also literary-historical ones. Whether epistols or travelogues, the characteristics of these reports have varied through epochs from the late Middle Ages through Humanism and the Renaissance to the Baroque and the Enlightenment.

Certainly, it is important to look at the cultural ties between the Venetians and the Ottomans, because the Venetian representatives, living in Constantinople, wanted to know the Ottoman way of life and their customs more closely, and the first reports of the Venetian envoys that testify to the daily life of the Ottomans appeared. For example, the book of Luigi Bassano, as well as the first literary histories, by Giovanni Battista Donado and Giambattista Toderini, and both of them speak Ottoman literacy and literature. Also, we should not ignore the travelogues of Dubrovnik, Venetians and Ottomans created in the Balkans, because in the relations between the Balkan countries under the Ottoman rule and European countries, Dubrovnik was very important.

Key words: Venetians, Ottomans, Constantinople, bailo, reports, epistols, travelogues, Literature, Culture.

Scientific field: Literature, Culture

Narrow scientific field: Italianistic, Comparatistics

UDK:

SADRŽAJ

UVOD.....	12
1. MLEČANI I OSMANLIJE.....	17
2. KANCELARIJA MLETAČKOG BAILA I IZVEŠTAJI MLETAČKIH IZASLANIKA U CARIGRADU TOKOM 15. I 16. VEKA.....	34
2.1. Kancelarija mletačkog baila u Carigradu.....	34
2.1.1. Mletački dragomani u diplomatiji i kulturi.....	36
2.1.2. Tajne službe u Osmanskom carstvu u 16. veku - počeci mletačko-osmanske diplomatije.....	37
2.2. Izveštaji Nikola Barbara.....	39
2.2.1. Barbarove Beleške –I deo.....	40
2.2.2. Barbarove Beleške –II deo.....	42
2.3. Izveštaj Andree Gritija.....	44
2.4. Izveštaj Pjetra Bragadina	47
2.5. Izveštaj Antonija Barbariga.....	50
2.6. Izveštaj Andree Dandola.....	52
2.7. Izveštaj Paola Kontarinija.....	54
2.8. Izveštaj Đakoma Soranca.....	57
3. IZVEŠTAJI MLETAČKIH IZASLANIKA U CARIGRADU TOKOM 17. I 18. VEKA	61
3.1. Izveštaj Agostina Nanija.....	62
3.2. Izveštaj Otavijana Bona.....	65
3.3. Izveštaj Simonea Kintarinija	70
3.4. Izveštaji Frančeska Foskarija.....	73
3.4.1. Depeša 6 – <i>Pera, Carigrad, 17. novembar 1575</i>	75
3.4.2. Depeša 9 - <i>Pera, Carigrad, 17. decembar 1757</i>	77
3.4.3. Depeša 34 – <i>Pera, Carigrad, 3. maj 1759</i>	78
3.4.4. Depeša 52 - <i>Pera, Carigrad, 3. maj 1760</i>	79
3.4.5. Depeša 53 – <i>Pera, Carigrad, 2. jun 1760</i>	81

4.	SVAKODNEVNI ŽIVOT MLETČKIH IZASLANIKA U CARIGRADU	82
4.1.	Carigrad u izveštajima mletačkih izaslanika od 15. do 18. veka	82
4.2.	Galata - <i>La Magnifica Communita di Peyra</i>	86
4.3.	<i>Fondaco dei Turchi</i> u Veneciji.....	90
4.4.	Šta su Mlečani darivali Osmanlijama?.....	91
4.5.	Svakodnevni život Osmanlija iz mletačke perspektive.....	94
5.	KNJIŽEVNI, LINGVISTIČKI I UMETNIČKI ASPEKTI U DOBA VENECIJANSKO-OSMANSKIH PREVIRANJA.....	102
5.1.	Đentile Belini (1429-1507) – <i>Portret Mehmeda Osvajača</i>	105
5.2.	Ticijan (1488-1576) - <i>Portret Sulejmana Veličanstvenog</i>	106
5.3.	Bailo Đovani Batista Donado (1627-1699) i njegova zapažanja o osmanskoj pismenosti i književnosti.....	107
5.4.	Đanbatista Toderini – <i>Letteratura Turchesca</i>	115
6.	PUTOPISI MLETAČKIH IZASLANIKA U SLUŽBI IZVEŠTAJA.....	121
6.1.	Putovanje Đakoma Soranca.....	122
6.2.	Putopis Paola Kontarinija.....	126
6.3.	Putopis Đanbatiste Kastija.....	128
7.	DUBROVČANI U ODNOSIMA SA MLEČANIMA I OSMANLIJAMA NA NAŠIM PROSTORIMA.....	131
7.1.	Putopisi dubrovačkih, mletačkih i osmanskih putopisaca na Balkanu.....	134
	ZAKLJUČAK.....	143
	ILUSTRACIJE.....	146
	IZVORI.....	156
	LITERATURA.....	160
	BIOGRAFIJA.....	180

UVOD

*Bio je smiraj dana, a Ferja sama u čamcu.
Pretpostavljala je da isto ovako,
kao i ljudi iz Venecije koji su se vraćali sa ostrva oko nje,
radnici iz Carigrada u sumrak prelaze zaliv ka Peri.¹*

Istorijska tema o odnosima između Mletačke republike i Osmanskog carstva oduvek je bila predmet interesovanja mnogih istoričara, pre svega u Italiji i Turskoj, ali i van ovih zemalja. U izučavanju venecijansko-osmanskih odnosa, menjala se metodologija i tematika istraživanja, premda su se ova istraživanja međusobno prožimala u pogledu kulturnih, diplomatskih i ekonomskih veza koje su ove dve zemlje uzajamno ostvarivale.

Moramo naglasiti da kraj 19. i početak 20. veka predstavlja posebno plodan period u proučavanju prethodno pomenutih odnosa, ali je i osamdesetih godina prošlog veka bilo značajnih istraživanja, nakon kojih su usledile edicije objavljenih studija i izvora koje bliže analiziraju ovu temu.² Naime, u tom periodu javlja se tendencija za prikupljanjem i objavljivanjem izvora, među kojima su svakako izveštaji mletačkih izaslanika u Carigradu od 15. do 18. veka, koji su verna svedočanstva na polju mletačko-osmanskih političkih, diplomatskih, kulturnih i književnih veza. Tokom 19. veka veliko interesovanje za prikupljanjem pomenute građe pokazao je italijanski književnik i erudita Eudenio Alberi, koji je sakupio i priredio u četrnaest tomova izveštaje mletačkih izaslanika, od kojih su posebno značajni njihovi izveštaji iz Carigrada, a serije Alberijeve zbirke izveštaja objavljene su pod nazivom *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*.³ Takođe, tokom 19. veka venecijanski istoričari Nikolo Baroci i Guljelmo Berket, bavili su se prikupljanjem izveštaja mletačkih izaslanika nastalih u Engleskoj, Francuskoj, Španiji, Persiji i Osmanskom carstvu, a svakako značajnu građu predstavlja serija izveštaja mletačkih izaslanika u Carigradu, objavljena u Veneciji 1866. godine pod nazivom *Le relazioni degli ambasciatori veneziani nel secolo Decimosesto*, koja je ujedno jedina serija mletačkih izveštaja iz Carigrada objavljena od

¹ Marina Fiorato, *Grad večne ljubavi*, Vulkan, Beograd, 2013, 113.

² Maria Pia Pedani, *Venezia e l'Oriente: note su recenti letture, Mediterranea-ricerche storiche*, Anno XI, Palermo, 2014, 397-398.

³ Eugenio Alberi, *Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo Decimosesto*, Serie III, Vol. I, Clio, Firenze, 1840, 269-436; Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo Decimosesto*, Serie III, Vol. III, Società Editrice Fiorentina, Firenze, 1855, 1-248; Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, Volume 9, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, 321-444.

strane Barocija i Berketa.⁴ Prikupljanje pomenutih izveštaja nastavljeno je i tokom 20. veka, pa tako poznata venecijanska historičarka i arhivista, Maria Pia Pedani, priredila je zbirku odabranih relacija mletačkih izaslanika u Carigradu od 1512. do 1789. godine,⁵ a isto tako historičar Filippo Maria Paladini priredio je zbirku depeša mletačkog baila i ambasadora Frančeska Foscarija.⁶

Kada je reč o proučavanju pomenute građe, prvenstveno sa aspekta opšte istorije, posebno sa aspekata političko-istorijskih mletačko-osmanskih veza, među savremenim historičarima treba pomenuti svakako profesora Mustafu Sojkuta, koji je proučavajući pomenute izvore svoja znanja bazirao na analizi odnosa između papstva i carstva i o predstavi koju su Evropljani imali o Osmanlijama počev od 15. veka pa nadalje.⁷ Veliki doprinos u proučavanju mletačko-osmanskih političkih i diplomatskih odnosa dala je i historičarka Pedani, ne samo prikupljajući izveštaje Mlečana u Carigradu, već i analizirajući iste, sa posebnim akcentom na trgovinske i političke odnose, u okviru kojih su zastupljeni sukobi oko osmansko-mletačke granice u Dalmaciji.⁸ Govoreći o mletačko-osmanskoj diplomatiji važna su izučavanja u okviru istorijata tajnih službi, posebno od druge polovine 16. veka, a u tom kontekstu među naučnicima nove generacije treba pomenuti Paola Preta i Emra Safu Gurkana, koji su se bavili nastankom i razvojem tajnih službi, sa posebnim osvrtom na venecijanske tajne službe. Oni su takođe svoja istraživanja bazirali na pomenutim izveštajima.⁹ Od značaja je pomenuti i naučni rad historičara Erika Durštelera, koji se posebno bavi pitanjem identiteta Mlečana u Carigradu.¹⁰

I na našim prostorima bilo je tendencija u okviru komparativnih istraživanja mletačko-osmanskih veza, a od neprikosnovenog značaja u ovoj oblasti je naučno iskustvo profesora Bogumila Hrabaka i profesorke Vesne Miović, sa posebnim naglaskom na odnose Dubrovnika sa Mletačkom Republikom i Osmanskim carstvom.¹¹ Pored njih bilo je i drugih istraživača koji su se bavili tematikom vezanom za mletačko-osmanske istorijske veze.¹²

⁴ Nicolò Barozzi, e Guglielmo Berchet, *Le relazioni degli stati Europei lette al Senato dagli ambasciatori Veneziani nel secolo Decimosettimo*, Serie V-Turchia, Volume unico, Pietro Naratovich, Venezia, 1866, 11-245.

⁵ Maria Pia Pedani-Fabris, *Relazioni di ambasciatori Veneti al Senato, tratte delle migliori edizioni, disponibili e ordinate cronologicamente*, Vol. XIV, Costantinopoli, relazioni inedite (1512-1789), Aldo Asolani, Padova, 1996.

⁶ Francesco Foscari, *Dispacci da Costantinopoli 1757-1762*, a cura di Filippo Maria Paladini, La Malcontenta, Venezia, 2007, 18-476.

⁷ Mustafa Soykut, *Historical Image of the Turk in Europe, 15th Century to the Present*, Gorgias Press, LLC, New Jersey, 2010, 30-50; Mustafa Soykut, *Papalık ve Venedik Belgelerinde: Avrupa'nın Birliği ve Osmanlı Devleti (1453-1683)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007; 42-50.

⁸ Maria Pia Pedani, *The Ottoman-Venetian Border (15th -18th centuries)*, Hilal. Studi turchi e ottomani 5, Edizioni Ca' Foscari, Venezia, 2017, 38-65.

⁹ Paolo Preto, *I servizi segreti di Venezia, spionaggio e controspionaggio ai tempi della Serenissima*, Il Saggiatore Toscabili, Milano, 2010, 433; Emrah Safa Gürkan, Bir Diplomasi Merkezi Olarak Yeni Çağ İstanbul'u, in *Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim I*, eds. Feridun M. Emecen and Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2015, 372-399; Emrah Safa Gürkan, Mediating Boundaries: Mediterranean Go-Betweens and Cross-Confessional Diplomacy in Constantinople 1560-1600, *Journal of Early Modern History* 19, BRILL, Leiden, 2015, 107-128.

¹⁰ Eric Dursteler, Identity and Coexistence in the Eastern Mediterranean, ca. 1600: Venice and the Ottoman Empire, *News perspectives on Turkey*, 18, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, 113-130; Eric Dursteler, Neighbours: Venetians and Ottomans in Early Modern Galata, in *Multicultural Europe and Cultural Exchange* (eds) James P. Helfers, BREPOLs, Turnhout, 2005, 33-47.

¹¹ Bogumil Hrabak, Regionalna i međunarodna trgovina Mlečana i Dubrovčana drvetom iz Senja (XIV-XVIII), *Radovi* 24, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Zagreb, Zagreb, 1991, 57-107; Vesna Miović-Perić, The Conflict Between Dubrovnik and Venice 1751-1754, *Dubrovnik Annals* 1, Dubrovnik, 1997, 71-96.

¹² Marija Kocić, Nikola Samardžić, *Pisma iz Carigrada. Dispacci di Constantinopoli (1688 - 1698)*, HeraEdu, Beograd, 2016, 630.

Njihovo poznavanje ove tematike odnosi se na širi kontekst, zasnovan na proučavanju odnosa između Evrope i Osmanskog carstva u periodu između 15. i 18. veka.

Naime, moramo imati u vidu da su Evropljani smatrali Osmanlije narodom koji se razlikovao u pogledu jezika, kulture i vere. S druge strane, treba govoriti i o evropsko-osmanskome prožimanju budući da su Evropljani i Osmanlije imali i zajedničkih odlika, jer su još od srednjeg veka postojale veze između Vizantije i Seldžučkog carstva, posebno intenzivne od 15. veka kada trgovina dobija međunarodni karakter. Osmanlije su svoje predstavnike slale u evropske centre poput Pariza, Lisabona, Londona ili Venecije, ali su isto tako i Evropljani svoje izaslanike slali u Carigrad.¹³ Posebno važan period predstavlja 16. vek, u istoriografiji poznat i kao *doba otkrića*¹⁴, kada su evropski izaslanici odlazili na Bliski i Daleki istok kako bi pre svega unapredili trgovinske veze sa tim zemljama, i kako bi učvrstili političke odnose. U istorijskim izvorima iz 16. veka jasno su predstavljeni odnosi između evropskih gradova i Carigrada. U to doba, najbolje mogućnosti za osvajanje novih teritorija imale su zemlje koje su posedovale dobru flotu: na Istoku su to bili Osmansko carstvo i Mamelučki sultanat, koji se prostirao na teritoriji današnjeg Egipta, a u Evropi, Portugal i Mletačka republika.¹⁵ Mletačka republika je bila italijanska pomorska država, koja je na Mediteranu, pored Đenove imala značajnu ulogu u mediteransko-istočnjačkoj trgovini. Njenu pomorsku moć nadjačalo je Osmansko carstvo, kada je nakon osmanskog osvajanja Carigrada 1453. godine, venecijanski bailo, Điolamo Minoto, bio zarobljen i pogubljen.¹⁶ O ovim prilikama govore radovi pomenutih stručnjaka, na osnovu čega možemo zaključiti da su istraživanja u oblasti istorije bila plodna.

Međutim, na polju književno-istorijskih i kulturno-istorijskih aspekata ova tema je još uvek nedovoljno istražena. Svakako, tokom 20. i 21. veka bilo je određenih pomaka u oblasti komparativnog izučavanja mletačke kulture, posebno kada je reč o odnosima sa Osmanlijama, pa tako nailazimo na naučno-istraživački rad istoričarke Ele Natali Rotman, koja se bavi kulturnim aspektima u mletačko-osmanskim odnosima na primeru mletačkih dragomana, kao važnih medijatora u prenošenju kulturnih, ali i jezičkih i književnih elemenata.¹⁷ Značajan je i naučni doprinos profesorke Darije Peroke, venecijanske istoričarke književnosti i kulture, koja se bavi istraživanjem mletačkih komparativnih književnih i kulturnih veza.¹⁸

Na kraju, u okviru književnih i kulturnih proučavanja treba istaći i ona koja se odnose na analiziranje putopisa mletačkih izaslanika na Balkanu, kao važnim izveštajima koji svedoče o prilikama toga vremena u zemljama Balkana, a među stručnjacima u proučavanju ove građe izdvajaju se profesor Bogumil Hrabak i profesor Željko Đurić.¹⁹ Ipak, književni i kulturni

¹³ Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, 8-12.

¹⁴ *Doba otkrića* označavaju razdoblje u istoriji koje je trajalo od polovine 15. do polovine 16. veka. Tokom tih sto godina evropski istraživači su posetili većinu nastanjenih krajeva sveta i otkrili da je svet mnogo prostraniji i raznolikiji no što je iko mogao i da zamisli. U tom su procesu Evropljani naišli na nove ljude i ucrtali zemlje, a ideje koje su tada nastale, nastavile su svoj razvoj u renesansi.

¹⁵ Palmira Brummett, *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*, State University of New York Press, Albany, 1994, 3-5.

¹⁶ Halil İnalçık, *Rönesans Avrupası & Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, 37.

¹⁷ Ella Natalie Rothman, Dragomans and 'Turkish Literature': The Making of a Field of Inquiry, *Oriente Moderno* 93, Istituto per L'Oriente C.A. Nallino, Brill, Roma, 2013, 390-421; Ella Natalie Rothman, *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2011.

¹⁸ Daria Perocco, Viaggiatori, mercanti veneziani tra Costantinopoli e l'Egitto nel Cinquecento, *Carte di viaggio: Studi di lingua e letteratura italiana* 1, Fabrizio Serra Editore, Pisa-Roma, 2008, 60-73.

¹⁹ Bogumil Hrabak, Putnici iz hrišćanske Evrope o privrednim prilikama slovenskih zemalja na Balkanu pod Turcima u XVI veku, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Prištini VI*, Sveska B, Filozofski fakultet, Priština, 1969, 1-

aspekti izveštaja mletačkih izaslanika od 15. do 18. veka još uvek nisu u velikoj meri istraženi, a predstavljaju veoma plodnu građu na polju komparativnog istraživanja što je dodatno uticalo na to da u okviru našeg istraživanja govorimo o pomenutim aspektima, sa hipotezom da mletačka i osmanska kulturna i književna tradicija bile različite. Naša tendencija je da pokažemo suprotno, te smo svoja znanja bazirali smo na pažljivom odabiru i analizi tekstova mletačkih predstavnika u Carigradu, koji se čuvaju u različitim verzijama rukopisa, prvenstveno u Državnom arhivu Venecije, u Muzeju Korer i Biblioteci Marčani u Veneciji, a isto tako i u privatnim bibliotekama i arhivima, među kojima treba pomenuti privatni arhiv engleskog istoričara Rodona Brauna u Veneciji. Takođe, jedan deo građe čuva se i u bibliotekama i arhivima u drugim gradovima Italije, kao i u Austriji i Americi. Međutim, treba pomenuti i građu koja se čuva u Dalmaciji, poput Žitija Gerasima Zelića. U okviru savremenih istraživanja javlja se tendencija da izvori, čak i kada je reč o rukopisima, budu digitalizovani i dostupni široj javnosti, te se u tom kontekstu javlja pomak sa tekstovima koji su u vidu autografa ili njihovih verzija dostupni na sajtovima *Nuova Biblioteca Manoscritta*, *La Malcontenta* i *Archivo de la Frontera*.

Kada je reč o građi prilikom našeg istraživanja koristili smo objavljene putopise, kao i relacije i depeše koji su objavljeni u pomenutim zbirkama Alberija, Barocija i Berketa, Pedani i Paladinija. S obzirom na to da se javlja više verzija rukopisa izveštaja jer su izaslanici ponekad diktirali pisma svojim saradnicima poput dragomana ili sekretara, a poznato je i da je bilo različitih interpretacija usled dekodifikovanja pisama koje su izaslanici slali u Veneciju, ponekad je teško govoriti o njihovoj autentičnosti. Uprkos tome, oni su veoma važna svedočanstva o mletačko-osmanskoj prošlosti. Tokom istraživanja obuhvatili smo preko dvadeset i pet primera tekstova od 15. do 18. veka, različitih po formi i strukturi, koji se mogu klasifikovati u tri kategorije. Prvu kategoriju čine izveštaji upućeni mletačkom duždu i Senatu, koji po svojoj formi spadaju u zvanične epistole (it. *lettere dei negozi*), a one se pak mogu podeliti na kraća pisma pisana na mesečnom nivou, poznatija kao depeše (it. *dispacci*) i duže izveštaje, napisane u formi epistola, koje bi izaslanik pisao nakon završene misije. Takvi izveštaji su prezentovani na sednici Senata, a oni se nazivaju relacijama (it. *relazioni*). Takođe, pored zvaničnih značajno je pomenuti i nezvanične izveštaje, odnosno epistole upućene rođacima i prijateljima (it. *lettere familiari*) od kojih su nastale prve istorije osmanske književnosti i kulture napisane iz pera Mlečana. Najzad, posebnu pažnju posvetili smo izveštajima mletačkih izaslanika koji govore o njihovim putovanjima, sa posebnim osvrtom na njihove vizije zemalja Balkana, koji su objavljeni u formi putopisa kao relacije o putovanjima (it. *relazioni dei viaggi*) ili kao putnički dnevnici (it. *diari dei viaggi*).

Kada je reč o naučno-istraživačkoj metodi, prilikom izrade disertacije primenjivana je filološko-analitička metoda, koja podrazumeva analitiku i interpretaciju teksta i savladavanje građe pospešeno stilskim prevođenjem odlomaka tekstova. Ovom prilikom, u okviru istraživanja neće biti obuhvaćena književno-istorijska recepcija, pre svega zbog velikog vremenskog perioda koji je teom obuhvaćen i koji u istorijskom smislu podrazumeva pozni srednji vek i ranu modernu istoriju, a s druge strane, u književno-istorijskom i kulturno-istorijskom kontekstu, reč je o tri velike epohe, a to su pozni srednji vek, humanizam i renesansa, barok i prosvetiteljstvo. Takođe, u tezi neće biti zastupljena jezičko-istorijska i paleografska analiza teksta. Iz pomenutih razloga cilj istraživanja nije da predstavimo veći broj izveštaja, već da na odabranim primerima pokažemo njihove književne odlike, pre svega sa aspekta epistolografije, jer je, kao što smo već istakli, najveći broj izveštaja pisan u formi

---

47; Željko Đurić, Gerasim Zelić i strani jezici, *Veliko putovanje Gerasima Zelića*, Miroslav, Beograd, 2015, 117-153; Željko Đurić, Venecija Gerasima Zelića, *Srpsko-italijanske književne i kulturne veze od XVIII do XX veka*, Filološki fakultet, Beograd, 2012, 75-95.

epistola. Oni su bili pre svega predmet istraživanja iz oblasti istorije i definisani su kao istorijski izvori. Naš cilj je da pokažemo da su oni predmet i književnih istraživanja i da kao takvi spadaju u književno-istorijske izvore.

Takođe, naš zadatak je da pokažemo da autori izveštaja nisu samo beležili zapažanja o događajima i ličnostima sa tačke gledišta diplomata, već i sa tačke gledišta pisca. U takvim situacijama pokazali su veliko književno umeće, pišući ne samo nezvanične epistole i putopise, već i zvanične izveštaje. U skladu sa tim, naša tendencija je da o mletačkim izaslanicima govorimo ne samo kao o diplomatama čiji je zadatak bio da pišu i pregovaraju o političkim pitanjima, već i o svakodnevnom životu Osmanlija, o njihovoj kulturi, tradiciji i pismenosti. Njihova zapažanja menjala su se tokom vremena, a njihova vizija bila je uslovljena kulturnim, društvenim i političkim prilikama ne samo u Carstvu, već i u Veneciji. Iz tog razloga naš zadatak je i da u pomenutim izveštajima uočimo i interpretiramo njihove stavove i prikaze osmanskog društva i osmanske kulture koji su se menjali kroz epohe. Najzad, komparativnim izučavanjem književnih veza pokušali smo da prikažemo sličnosti između mletačke i osmanske književne tradicije, posebno vidljive na polju poezije. U jednom delu disertacije govorili smo i o prevodilačkom umeću mletačkih predstavnika, analizirajući primere prevoda turskih poslovice.

Dakle, suština našeg istraživanja je da interpretirajući njihova zapažanja i stavove, prikažemo sličnosti i razlike između mletačke i osmanske kulture, sa hipotezom da su se međusobno razlikovale. Tokom izrade rada po prvi put je primenjivan ovaj naučni pristup i metodologija u proučavanju pomenutih izveštaja ne samo na našim prostorima već i šire.

Svoje istraživanje koncipirali smo u sedam poglavlja doktorske disertacije koja predstavlja pregled književno-istorijskih i kulturno-istorijskih aspekata sa osvrtom na pojedine opšte istorijske aspekte. U prvom poglavlju govorili smo o opštem istorijskom osvrtu na prilike između Mletačke republike i Osmanskog carstva od 15. do 18. veka. Drugo poglavlje posvetili smo analizi kulturnih aspekata u okviru izučavanja delatnosti kancelarije mletačkih predstavnika, kao i analizi književnih i kulturnih aspekata samih izveštaja na primerima iz 15. i 16. veka. Treće poglavlje posvetili smo takođe analizi književnih i kulturnih aspekata na primetima izveštaja iz 17. i 18. veka. U četvrtom poglavlju zadržali smo se na analizi opštih kulturnih aspekata, nastalih na osnovu vizije mletačkih izaslanika u Carigradu, sa detaljnom analizom zapažaja putopisca Luidija Basana o kulturi Osmanlija. U petom poglavlju biće zastupljeni opšti književni aspekti nastali na osnovu prvih traktata čiji su autori mletački izaslanici koji svedoče o osmanskoj pismenosti i književnosti. U šestom poglavlju govorićemo o putopisima koji su potekli od relacija o putovanjima mletačkih izaslanika. Najzad, sedmo poglavlje smo posvetili razmatranju pojedinih prilika i odnosa Mlečana sa Dubrovčanima i Osmanlijama, analizirajući primere putopisa Mlečana, Dubrovčana i Osmanlija na Balkanu. Nakon pomenutih poglavlja govorićemo o zaključnim razmatranjima nastalih nakon dužeg istraživanja.

S obzirom na to da izveštaji mletačkih izaslanika predstavljaju značajnu građu na narodnom italijanskom jeziku, i da su ujedno jedina sačuvana svedočanstva iz tog perioda na venecijansko-italijanskom dijalektu staroitalijanskog jezika, oni čine važan deo književne i kulturne italijanske baštine, a samim tim veća je draž njihovih proučavanja. U okviru našeg izučavanja rasvetlićemo pomenute aspekte o kojima nije do sada bilo razmatranja u književnoj i kulturnoj istoriografiji, a koji su bili nedovoljno istraženi. U zaključku smo pomenuli najvažnije stavove, koji su proistekli kao plod dugotrajnog i pažljivog komparativnog proučavanja italijanske i turske kulture i naveli određene tendencije u pogledu ovih proučavanja, koje bi doprinele novim istraživanjima ove tematike u budućnosti.

1.

MLEČANI I OSMANLIJE

Mletačka republika je od osnivanja 1172. godine, do Kampofornijskog mira 1797²⁰, imala značajno mesto u kreiranju veza između Evrope i Bliskog istoka. Posebno od 15. veka, dešavaju se velike promene i dolazi do učvršćivanja mletačko-osmanskih veza koje će se nastaviti u 16. i 17. veku, kao i u 18. veku, sve do trenutka kada je 1797. godine Napoleon osvojio ovu italijansku pomorsku republiku. Iako je dolazilo do povremenih sukoba između Mlečana i Osmanlija, trgovinske veze su se neprekidno odvijale a Mlečani su, kako bi izvozili robu do Carigrada, plaćali *harač*²¹, odnosno porez.²²

Kako bi održavali uspešne trgovinske veze sa Osmanskim carstvom, Mlečani su slali svoje predstavnike u Carigrad, koji su bili imenovani od strane Senata. Oni su bili zaduženi pre svega za trgovinsko-administrativna pitanja, ali i za političke i diplomatske odnose.²³

Mlečani su slali svoje izaslanike i u provincije Osmanskog carstva, ali je svakako, najvažniji predstavnik bio u Carigradu i on je nosio titulu *baila*²⁴. Prema pojedinim istorijskim

---

²⁰ Kampofornio (Campofornio) je mesto kod Udina u Italiji gde je 17. oktobra 1797. godine potpisan mirovni sporazum poznat kao Kampofornijski mir. Sporazum su potpisali Napoleon Bonaparta, predstavnik Francuske i Ludvig Van Kobenca, predstavnik Austrije. Ovim mirovnim sporazumom ukinuta je Mletačka republika.

²¹ *Harač* (tur. *haraç*) je vrsta poreza koja se koristila u Osmanlijskom Carstvu. Harač se ubirao na poljoprivredno zemljište. Prvobitno, nakon prvih muslimanskih osvajanja u 7. veku, pojam harača je obično označavao određeni iznos novca koji su stanovnici osvojenih područja plaćali, a koji su ranije skupljali činovnici ranijih carstava koje su muslimani osvojili. U to vreme harač je bio sinonim za džizju, a koja je kasnije prerasla u porez za neučešće u vojnim pohodima, koji su također plaćali nemuslimani. Zemljoposjednici muslimani, za razliku od drugih, plaćali su samo ušr (ašr - desetina), više iz vjerskih razloga, a što je bila daleko manja stopa od harača. (Vidi: Bernard Lewis, *The Arabs in History*, Oxford University Press, Oxford, 2002, 79-81.)

²² Pasquale Baldocci, *L'Impero ottomano nelle relazioni degli ambasciatori veneti, Nuova Antologia*, vol. 145, no. 2256, Firenze, 2010, 333.

²³ Bernard Luis, *Muslimansko otkrice Evrope*, Avangarda, Beograd, 2004, 156.

²⁴ Termin *bailo* (latinski *baiulus*, od *balyos* i *baylos*) znači onaj koji vlada, vladalac. Od XV veka ovaj termin je označavao venecijanskog predstavnika u Osmanskom carstvu. Prvi put su Venecijanci upotreбили za izaslanika Bartolomea Marčela koji je 18. aprila 1454. godine zaključio ugovor sa Osmanlijama. U ugovoru je određeno da bailo bude zadužen za trgovinske odnose između Mletačke republike i Osmanskog carstva. Kasnije, Venecijanci su sa titulom baila imali izaslanika u Peri, koji je bio zadužen za očuvanje integriteta svojih sunarodnika. Vremenom, izaslanici sa titulom baila imali su važnu ulogu i u političkom životu. Ovaj termin se u našoj istorigrafiji sreće kao *bailo*, *bail* ili *bajlo*, premda je u etimološkim rečnicima najčešće u upotrebi termin *bailo*, te ćemo u daljem tekstu koristiti ovu varijantu pomenutog termina. (Vidi: Александар Лома (ур.), *Етимолошки речник српској језика*, свеска: БА-БД, Српска академија наука и уметности САНУ, Београд, 2006, 80.)

izvorima, ovaj naziv se pominje i ranije, još u srednjem veku, a odnosi se na predstavnika koji je imao ulogu u ekonomskim, administrativnim i političkim pitanjima, ali je isto tako njegova funkcija podrazumevala da štiti interese svojih sunarodnika u islamskim zemljama. Takođe, bailo je bio zadužen i za druge mletačke predstavnike u Osmanskom carstvu, koji su uglavnom obavljali svoju funkciju u osmanskim provincijama. Važno je pomenuti da su mletački predstavnici, koje je Senat imenovao, bili uglavnom plemićkog porekla, mada je bilo i drugačijih slučajeva.²⁵

Takođe, bailo je, štiteći mletačke trgovinske predstavnike u Carigradu, brinuo o njihovim pravima i obavezama, ali isto tako, učestvovao je i u sudskim sporovima, kao i prilikom venčanja ili smrti Mlečana u Osmanskom carstvu.²⁶

Ponekad se dešavalo da je bailo bio zadužen u Carigradu ne samo za mletačke, već i za mletačko-osmanske pravne sporove.²⁷ Isto tako, zanimljiv je i podatak da su mletački izaslanici u Carigradu ponekad u pregovorima sa stranim zemljama zastupali ne samo interese Mletačke republike, već i Osmanskog carstva.²⁸

Postoji veliki broj izvora na osmanskom jeziku koji govore o ulozi mletačkog izaslanika u Carigradu, kao i diplomatskim vezama između Mletačke republike i Osmanskog carstva, ali je najviše pisanih svedočanstava ostalo zabeleženo na staro-italijanskom jeziku, koja se čuvaju u italijanskim bibliotekama i arhivima, dok je najveći deo građe na osmanskom jeziku uništen, kako važne informacije ne bi bile dostupne špijunskim službama.

Iako se period između 15. i 18. veka smatra veoma plodnim i pogodnim za izučavanje mletačko-osmanskih odnosa, postoje pojedini izvori koji potiču još iz ranijeg perioda. Tako, na primer, u 14. veku nailazimo na hronike mletačkog izaslanika Andree Dandola, koji po prvi put pominje prisustvo Osmanlija na venecijanskim teritorijama. U svojim hronikama Dandolo govori o poreklu Osmanlija, uključujući u svojim opisima mitološke elemente, pa tako o sultanu govori kao o sinu Trojanaca.

*To je carstvo Turaka kojim caruje Turčin, potomak trojanskoga cara, koji posle pada Troje, dođe ovde i osnova carstvo.*²⁹

Iz istog perioda potiče još jedan rukopis, nepoznatog autora, pod nazivom *Codex cumanicus*³⁰, koji se čuva u Narodnoj venecijanskoj biblioteci. Ovaj dokument je zapravo izveštaj napisan na tri jezika (latinski, turski i persijski), a u njemu se govori o mletačkim trgovcima koji su još u srednjem veku uspostavljali trgovinske veze sa bliskoistočnim narodima. Takođe, u izveštaju se govori i o širenju Osmanskog carstva i o uspostavljanju njegove dominacije na Mediteranu, ali se isto tako pominje i prisustvo Venecijanaca u Anadoliji i na grčkim ostrvima.³¹

²⁵ Maria Pia Pedani, *Consoli Veneziani nei Porti del Mediterraneo in Eta' Moderna*, in R. Concila (a cura di), *Mediterraneo in Armi (secc. XV-XVIII)*, Associazione Mediterranea, Palermo, 2007, 177-178.

²⁶ Maria Pia Pedani, *Consoli Veneziani nei Porti del Mediterraneo in Eta' Moderna*, 190.

²⁷ David Santillana, *Istituzioni di diritto musulmano malichita con riguardo anche al sistema sciafita*, vol. II, Istituto per l'Oriente, Roma, 1926-38, 106.

²⁸ *Isto*, 197.

²⁹ Andrea Dandolo, *Cronica per extensum descripta*, a cura di E. Pastorello, *Rerum italicorum scriptores* n.s., XII, Zanichelli, Bologna, 1938, 35.

³⁰ Felicitas Schmieder, Peter Schreiner, *Il Codice Cumanico e il suo mondo: Atti del Colloquio Internazionale*, Edizioni di Storia e Letteratura, Roma, 2005, 50.

³¹ *Isto*, 54.

Kao što smo već pomenuli u uvodnom delu, za nas je od velikog značaja arhivska građa koja se pod nazivom *Bailo u Carigradu (1450-1797)* čuva u Arhivu Venecije.³² Na osnovu nje postoje podaci koji pokazuju da su se u mletačko-osmanskim odnosima neprekidno smenjivali periodi sukoba i mira. A ovom prilikom valja svakako pomenuti neke od ratova koji su obeležili istoriju mletačko-osmanskih odnosa. Prvi među mletačko-osmanskim ratovima vođen je i pre osvajanja Carigrada, tačnije od 1423. do 1430. godine, a završen je u korist Osmanlija. Tom prilikom sultan Murat II osvojio je Solun, a Mletačka republika je pretrpela veliki gubitak.³³

Takođe, prema izvorima iz prve polovine 15. veka saznajemo da su u tom periodu nastavljene nesuglasice između Venecije i Osmanskog carstva kada je tadašnji mletački bailo, Điolamo Minoto, 1453. godine bio pogubljen. Međutim, odnosi između Osmanlija i Mlečana bili su i prethodno poljuljani kada je je 1452. godine potopljen brod uglednog mletačkog trgovca, Antonija Ricija. Naime, Osmanlije su zaustavile Ricijev brod koji je plovio ka Carigradu, a tom prilikom su Rici i njegova posada bili zarobljeni. U svojim izveštajima lekar i hroničar Nikolo Barbaro, našavši se u tom periodu u Carigradu govorio je o pomenutom događaju.³⁴ Takođe iz Barbarovih izveštaja saznajemo i o prethodno pomenutom pogubljenju baila Điolama Minota.³⁵

Venecija je naredne godine izabrala novog predstavnika u Carigradu, Bartolomea Marčela, koji je nakon pregovora sa Osmanlijama 18. aprila 1454. godine, dogovorio mir. O tome svedoči njegov izveštaj napisan na narodnom italijanskom jeziku, koji je istoričarka Pedani priredila i objavila.³⁶ U izveštaju, Marčelo citira zakletvu sultana Mehmeda II koji je sa bailom sklopio primirje. U nastavku pisma sultan iznosi odredbe primirja kojima venecijanskim žiteljima u Carigradu obećava mir i slobodu.

Tuti i mercadandi et subditi de la illustrissima domina de Venexia cum lo suo robe e cum lo zo' che haverano navilii nave fuste grande e piccole habiano liberta' de intrar et insir , vender et comprar, per tuti i logi de la mia Signoria come era consueto in prima in la prima [...].³⁷

[Neka svi trgovci i podanici presvetle Republike Venecije sa svom svojom robom i sa svim svojim brodovima i malim i velikim, imaju slobodu da ulaze i izlaze, i neka slobodno prodaju i kupuju na svim mestima u mom carstvu, kao što je i bilo uobičajno od pamtiveka.]

Prethodno citirani delovi pisma zapravo su izveštaji koje je bailo Bartolomeo Marčelo slao venecijanskom duždu. Na osnovu njih saznajemo da je sultan Fatih Mehmed II težio ka uspostavljanju dobrih odnosa sa Venecijom, te Mlečanima odobrava slobodu življenja u carstvu, a isto tako odobrava i slobodu trgovine. To zapravo ukazuje na to da je sultan

³² U Arhivu Venecije postoji spisak arhivske građe, u kojoj se pominje odrednica *Bailo u Carigradu*. Spisak arhivske građe objavljen je pod nazivom *Archivio di Stato di Venezia*, a cura di Maria Francesca Tiepolo, con la collaborazione di Maria Pia Pedani e Pietro Scarpa: periodo napoleonico, restaurazione e parte seconda, Scuola di archivistica, paleografia e diplomatica, Laboratorio di fotoriproduzione, legatoria e restauro.

³³ Halil İnalcık, *I Turchi ottomani e le crociate, 1451-1522*, In Zacour, NP, Hazard, Harry W. *Una Storia delle Crociate, Volume VI: L'impatto delle crociate sull'Europa*, University of Wisconsin Press, Madison, Wisconsin, 1989, 222-275; Roberto Cessi, *Storia della Repubblica di Venezia*, I-II, Milano 1968, 395.

³⁴ Nicolò Barbaro, *Giornale d'Assedio di Costantinopoli nel 1453*, di Nicolò Barbaro, corredato di note e documenti di Enrico Cornet, Libreria Tendler and Comp, Vienna, 1856, 2-3.

³⁵ *Isto*, 6.

³⁶ ASVe, *Secreta, Libri Commemorativi*, reg 14, cc. 136-137v, in Maria Pia Pedani, *Venezia tra Mori, Turchi e Persiani*, in *Venezia e le culture mediorientali: Bisanzio, Ebrei, e Islam*, Vicenza 2005, 12.

³⁷ *Isto*, 13.

posedovao veštinu u vođenju spoljne politike, i da je njegov cilj bio jačanje veza sa Venecijom, kao i sa čitavim Balkanom.

Isto tako, značajno je pomenuti odnos između sultana i baila. Naime, kada je reč o regulisanju građanskih prava i obaveza Mlečana u Osmanskom carstvu, primećujemo da sultan primat daje bailu, čija je pozicija u Carigradu obuhvatala funkciju ambasadora i konzula, jer je s jedne strane odlučivao o građanskim pravima Mlečana, a s druge strane imao je važnu ulogu u uspostavljanju ekonomsko-trgovinskih odnosa između mletačkih i osmanskih trgovinskih predstavnika.³⁸

Drugim rečima, bailo je u 15. veku obavljao diplomatske i konzularne dužnosti, a samim tim on je direktni prethodnik venecijanskih konzula na istoku. S obzirom na to da je bio zadužen za pravna pitanja, mletački trgovinski predstavnici su tražili njegovu saglasnost povodom testamenata, venčanja i drugih situacija koje su zahtevale pravnu pomoć. Isto tako, bailo u Carigradu, osim sa sultanom, neretko je vodio i važne pregovore sa velikim vezinom.³⁹

Nekoliko godina nakon potpisivanja mirovnog sporazuma, u periodu između 1463. i 1503. dolazi do razmirica u venecijansko-osmanskim odnosima, a to je ujedno i period kada Venecija počinje da gubi pređašnju moć.⁴⁰

Od 1463. do 1479. godine, Osmanlije su nastavile osvajanja na Balkanu, a istovremeno osmanska flota ponovo počinje da napada obale Jadranskog, Egejskog i Jonskog mora. U tom periodu se zapravo rasplamsava drugi po redu rat između Venecije i Osmanskog carstva koji je ponovo okončan mirovnim sporazumom 1497. godine. Mirovni sporazum je potpisan 25. januara, a Venecija je tom prilikom izgubila Skadar sa okolinom, Negropont i Kruju, ali je sačuvala uporišta na Moreji. Radi zadržanih poseda Mlečani su morali plaćati danak sultanu.⁴¹ Međutim, konačne odredbe mirovnog sporazuma su uspostavljene nakon smrti Mehmeda II, kada na čelo Osmanskog carstva dolazi sultan Bajazit.⁴²

Nakon Bajazitovog dolaska na vlast usledio je još jedan kratak sukob između Mlečana i Osmanlija, koji je trajao od 1499. do 1502. godine i tom prilikom Venecija je izgubila svoja uporišta u Egejskom moru i na Moreji, ali su mirovni odnosi ponovo postignuti pregovorima. Do finalnog sklapanja mirovnog ugovora, kojim su potvrđene i odredbe iz 1497. godine, dolazi 20. marta 1503. kada je sultan Bajazit položio zakletvu da će potvrditi sve tačke primirja, prethodno izglasane od strane Porte i Senata.⁴³

Značajna uloga u potpisivanju primirja pripala je Andrei Gritiju⁴⁴, tadašnjem venecijanskom izaslaniku u Carigradu, koji je imao ulogu pregovarača. Naime, Gritti je još kao

³⁸ Maria Pia Pedani, *Consoli Veneziani nei Porti del Mediterraneo in Eta' Moderna*, 62.

³⁹ *Isto*, 65.

⁴⁰ Ermano Orlando, *Tra Venezia e Impero Ottomano. Paci e confini nei Balcani e occidentali (secc. XV-XVI) in Balcani e occidentali, Adriatico fra XIII e XVIII secolo/Der Westliche Balkan, Der Adriararum und Venedig 13.-18. Jahrhundert*, a cura di Gherardo Ortalli e Oliver Jens Schmitt, Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, OAW, Venezia-Vien, 2009, 103.

⁴¹ Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, Princeton University Press, Princeton, 1978, 369-377.

⁴² Ermano Orlando, *Tra Venezia e Impero Ottomano. Paci e confini nei Balcani e occidentali (secc. XV-XVI)*, 105.

⁴³ Setton, Kenneth M., *The Ottoman Turks and the Crusades, 1451-1522*, in Setton, Kenneth Meyer, Hazard, Harry W., Zacour, Norman P., *A History of the Crusades, Vol. VI: The Impact of the Crusades on Europe*, University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1969, 311-353.

⁴⁴ Andrea Gritti, *Relazione di Andrea Gritti oratore straordinario a Bajezid II, letta in Senato li 2 dicembre 1503*, in Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo Decimosesto*, Serie III, Vol. III, Società Editrice Fiorentina, Firenze, 1855, 2-3.

mladić poslat u Carigrad gde je kao mletački predstavnik obavljao sva trgovinska i političko-administrativna pitanja. Uživao je veliki ugled na sultanovom dvoru, a zahvaljujući dobrim odnosima sa tadašnjim vezirima Ahmed-pašom, uspeo je da uspostavi dobre političke veze između Venecije i Osmanskog carstva.⁴⁵

Već u toku 1502. godine Griti je zajedno sa svojim pomoćnikom, sekretarom Nikolom Aureliom započeo pregovore sa sultanom u cilju uspostavljanja stabilnog mira, a njegovi naponi su urodili plodom 1503. kada je sklopljen sporazum između dve države. U toku svog boravka u Carigradu, Griti je pisao izveštaje koje je slao Senatu.

Jedan od sinova Andree Gritija, Alvize Griti, nastavio je da vodi uspešnu politiku sa Osmanskim carstvom, za vreme vladavine sultana Sulejmana Veličanstvenog. Zahvaljujući prijateljstvu sa Ibrahim-pašom, velikim vezirima i prvim savetnikom sultana Sulejmana, Alvize je posedovao ugled i stekao uspešnu karijeru u Carstvu. Uprkos izvorima, nije nam poznato kada je Alvize Griti ostvario poznanstvo i saradnju sa Ibrahim pašom, ali se smatra da se to dogodilo pre 1523. godine, odnosno pre nego što je njegov otac Andrea postao mletački dužd. Od samog početka su imali izuzetnu saradnju, posebno zato što su obojica bili istog mediteranskog senzibiliteta: jedan Mlečanin, a drugi Grk. Alvize je, kao što je to prethodno bio slučaj i sa njegovim ocem, bio zadužen za pravno-administrativna i trgovinska pitanja Mlečana u Carigradu.⁴⁶

Početkom 16. veka dolazi do učvršćivanja odnosa između Mlečana i Osmanlija. Prethodno pomenuti odnosi između predstavnika Venecije i Osmanskog carstva samo su neki od poznatih kontakata koje su Mlečani uspostavljali sa Osmanlijama na polju trgovine i politike, ali i na polju turizma jer su u tom periodu mnogi posetoci iz Venecije dolazili u Carigrad, a prilikom njihovih putovanja dolazilo je i do kulturne razmene o čemu će nešto kasnije biti reči.⁴⁷

Funkcija baila u Carigradu se nije promenila i on je i dalje bio zadužen za pravna, administrativna i ekonomska pitanja Mlečana, a vreme njegovog boravka u Osmanskom carstvu nije bilo posebno definisano. Za vreme vladavine Bajazita II, kao i za vreme Sulejmana Veličanstvenog, položaj mletačkih trgovinskih predstavnika je bio pravno regulisan, a njihova jedina dužnost bila je plaćanje poreza u iznosu od 15000 fiorina godišnje, od kojih je sam bailo plaćao 10000, dok su ostali Mlečani plaćali 5000 fiorina.⁴⁸

Mlečanima je bila zagarantovana sloboda kretanja u carstvu, a isto su mogli slobodno da trguju i da prevoze robu na svojim galijama. Takođe, postojao je i utvrđen protokol ukoliko bi došlo do susreta između mletačkih i osmanskih galija kako bi se izbegao bilo kakav sukob. Kao što smo pomenuli, prijateljski odnosi između Mlečana i Osmanlija početkom 16. veka sve više jačaju, što će doprineti uspostavljanju balansa i u diplomatskoj sferi.⁴⁹

Međutim, i pored uspostavljanja dobrih odnosa između mletačke i osmanske struje, povremeni napadi osmanske flote su se nastavili na Mediteranu, što je ponovo ugrožavalo mletačke trgovačke galije. Napadi su postali intenzivniji nakon 1536. godine kada je na čelu osmanske flote stupio čuveni admiral Hajrudin Barbarosa.

---

⁴⁵ *Isto*, 27-30.

⁴⁶ Marie Viallon, *Venezia ottomana nel Cinquecento, Epirotica chronica Ioannina*, 2008, 42, 44.

⁴⁷ *Isto*, 46.

⁴⁸ Tayyip Gökbilgin, *Gli ambasciatori veneziani a Costantinopoli, Il Velcro, Rivista della civiltà italiana*, Roma, 1979, 275.

⁴⁹ *Isto*, 278.

Barbarosa je i pre stupanja na funkciju osmanskog admirala bio poznat po svojoj hrabrosti i kao izuzetan moreplovac, zajedno sa svojom braćom krstarilo je obalama Mediterana, napadajući pre svega lučke gradove u Italiji, ali je isto tako stigao i do Sardinije, Sicilije, španskih i portugalskih obala, a kasnije i do Nice i Tulona. Uvidevši njegovu veštinu moreplovstva i dobru vojnu strategiju, Ibrahim-paša ga je pozvao u Istanbul nakon čega mu je sultan Sulejman dodelio titulu paše i admirala osmanske flote.⁵⁰

S druge strane, na čelu špansko-mletačke flote bio je Đenovljanin Andrea Dorijs, koji je bio u službi nemačko-rimskog cara, Karla V. Doria je takođe važio za izvanrednog moreplovca, a njegovoj moćnoj floti jedino se Barbarosa mogao suprotstaviti. Uvidevši da osmanska flota, predvođena Barbarosom, predstavlja veoma opasnog neprijatelja, Venecijanci su zahtevali da se oformi Sveta liga 1536. godine, kojoj su pored Venecije pristupile i Papska država, Malta, Španija i Sveto rimsko carstvo.⁵¹

Međutim, i pored osnivanja ove lige, 1537. godine počeli su mletačko-osmanski sukobi, a 1538. godine odigrala se čuvena bitka kod Preveze, u kojoj se savezničkoj floti, predvođenoj Andreom Dorijom, suprotstavila osmanska flota na čelu sa Barbarosom i tom prilikom Dorijina flota biva poražena.

Iste godine, Barbarosa je zajedno sa Lutfi-pašom zauzeo ostrva u Egejskom i Jonskom moru koja su bila pod vlašću Venecije. Sukobi otpočeti 1537. godine okončani su 1540. godine, kada je Venecija izgubila i preostala uporišta u Egejskom moru i na Moreji.⁵² A time su Osmanlije stekle apsolutnu prevlast nad Mediteranom.⁵³

Još jedno od važnih pitanja koje se otvara kada je reč o mletačko-osmanskim odnosima bilo je pitanje uskočkih napada u pograničnim delovima Dalmacije, koja su bila aktuelna i u 12. veku, a i dalje se nastavljaju u drugoj polovini 16. veka, te su i dalje postojala zalaganja mletačkih predstavnika kako bi uticali na sultanovo vođenje spoljne politike u cilju oslobođenja pomenutih teritorija. U pismu sekretara mletačkog dužda, Alvizea Bonricija, upućenog sultanu 1570. godine, govori se o pregovorima sa sultanom i sa njegovim zvaničnicima u Carigradu kako bi se rešilo pomenuto pitanje sa uskocima.⁵⁴

Venecija je i nakon Barbarosine smrti bila izložena ponovnim napadima osmanskih pirata na Mediteranu, koji su ugrožavali mletačke brodove. Njima su se pridružili uskoci, hrišćani iz pograničnih delova Dalmacije.

---

⁵⁰ Emrah Safa Gürkan, Gennaro Varriale, Emilio Sola, *El muerte de Barbarroja en Estambul contada por el bailo veneciano*, Manuscrito. Secreta. Archivi Propri. Doc. N. 55. Archivio de la Frontera, Corozal, 2015, 4.

⁵¹ Gardiner, Robert & Gray, Randal, (eds), *Conway's All the World's Fighting Ships 1906-1921*, Naval Institute Press, Annapolis, 1985, 260.

⁵² Alberto Tenenti, Ugo Tucci, *Storia di Venezia*, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, Roma, 1991, 710.

⁵³ Andrea Frediani, *I grandi condottieri che hanno cambiato la storia, Le imprese militari di cento straordinari generali*, Newton Compton Editori, 2012, dostupno na: <https://books.google.rs/books?id=CukFCXuW2pcC&pg=PT158&dq=andrea+Frediani+i+grandi+condottieri+che+hanno+cambiato+la+storia+andrea+doria&hl=sr&sa=X&ved=0ahUKEwiau9bSIY3mAhXJR5oKHdbHBTtoQ6AEIJzAA#v=onepage&q=andrea%20Frediani%20i%20grandi%20condottieri%20che%20hanno%20cambiato%20la%20storia%20andrea%20doria&f=false>

⁵⁴ Alvise Bonrizzo, Relazione di Alvise (Luigi) Bonrizzo offerta al Senato il 14 gennaio 1565, nel suo ritorno da Costantinopoli dove fu il segretario di bailo Daniele Barbarigo, in Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, Serie III, Volume II, Clio, Firenze, 1844, 63-65.

Na zahtev mletačkog baila Porta je morala da utiče na lokalne vlasti u tim oblastima ne bi li se smanjio intenzitet uskočkih napada. U drugoj polovini 16. veka stizali su česti prigovori baila upućeni sultanu i Porti. Iz tog razloga, sultan je izdao posebnu naredbu senjskim begovima da regulišu napade uskoka usmerene protiv Venecijanaca kako na kopnu, tako i na moru.⁵⁵

Uprkos sultanovoj naredbi napadi u pojedinim delovima su nastavljeni, posebno u gradovima poput Šibenika i Herceg Novog. O tome svedoče i *sidžili*⁵⁶ kadija koji su bili zaduženi da vode sporove i protokol prilikom regulisanja statusa lokalnog stanovništva. Prilikom postizanja dogovora radi definisanja i redefinisavanja granica u pograničnim oblastima obično su se sastajali kadija sa osmanske strane i sekretar mletačkog dužda sa venecijanske strane. Neretko se dešavalo da su i venecijanski izaslanici, delegirani od strane mletačkog dužda, učestvovali u pregovorima oko određivanja granica.⁵⁷ To je bio proces u kome su obe strane razmenjivale dokumenta koja su kasnije prevedena na venecijansko-italijanski ili osmanski jezik nakon čega su upućivana sultanu ili mletačkom duždu.⁵⁸

Takođe, nakon pregovora osmanske i mletačke delegacije bilo je važno i fizički utvrditi granice. Kako bi se raspoznavala granica, obično je na tom mestu postavljano kamenje ili male kamene piramide, poznatije u venecijansko-italijanskom jeziku kao *masiere*, dok su se u dalmatinskom dijalektu nazivale *unche*.⁵⁹

Pored pomenutih pitanja Venecija je bila suočena sa još jednim radnim sukobom. U pitanju je peti Mletačko-osmanski rat, koji se vodio između 1570. i 1573. godine. Reč je o opsadi Kipra, koja je dugo trajala, a završena je pobedom Osmanlija u Bici kod Lepanta 1571. godine. Međutim, mirovni sporazum je potpisan 1573. godine. Venecija je u ovom ratu bila dodatno oslabljena pretrpevši velike gubitke.⁶⁰

Napadi osmanskih pirata i uskoka nastavljeni su i u 17. veku, iako su nakon Kandijskog rata (1645-1669) znatno smanjeni. Ovim ratom, koji je ujedno i šesti rat između Venecijanaca i Osmanlija, Krit je potpao pod osmansku vlast. Takođe su nastavljeni pregovori oko definisanja granica u Dalmaciji. Međutim, do konačnog postavljanja venecijansko-osmanske granice na ovim prostorima konačno će doći tek nakon rata koji je Venecija vodila protiv Osmanlija od 1684. do 1699. godine i potpisivanja Karlovačkog mira 1699. kada je Venecija dobila srednju Dalmaciju, Boku Kotorsku do Risna i Moreju. Ovo je svakako važan period u istoriji Venecije, ali i period kada dolazi do vojnog i političkog slabljenja ove republike. Granice, utvrđene Karlovačkim mirom, potvrđene su i početkom 18. veka prilikom potpisivanja Požarevačkog mira 1718. godine, te je tom prilikom Venecija zadržala teritorije u Dalmaciji i u Jonskom moru.⁶¹

---

⁵⁵ Maria Pia Pedani, *The Ottoman-Venetian Border (15th -18th centuries)*, Hilal, Studi turchi e ottomani 5, Edizioni Ca' Foscari, Venezia, 2017, 52.

⁵⁶ *Sidžil* (tur *sicil*, lat. *sigillum* = pečat) je službeni registar osmanske kancelarije, tj. knjiga protokola osmanskih kadija.

⁵⁷ Maria Pia Pedani, *The Ottoman-Venetian Border (15th -18th centuries)*, 53.

⁵⁸ *Isto*, 54.

⁵⁹ *Isto*, 55.

⁶⁰ Frederic Chapin Lane, *Venice, a Maritime Republic*, JHU Press, Maryland, 1973, 247-248.

⁶¹ Josip Vrandečić, *Borba za Jadran u ranom novom vijeku: Mletačko-osmanski ratovi u Venecijanskoj nuncijaturi*, Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest, Split 2013, 47-135.

Iako su napadi pirata i uskoka znatno smanjeni u 18. veku, Venecija je bila ugrožena od strane beglerbegluka iz provincija poput Maroka i Tunisa, čija nezavisnost je jačala u odnosima sa Portom. Tako na primer, u periodu između 1784. i 1786. godine zabeleženi su oružani sukobi između Tunisa i venecijanske flote, predvođene Anđelom Emom. Takođe, tokom 1795. i 1796. godine, Venecija je bila suočena sa sukobima protiv Tunisa i Maroka.⁶²

U nastavku Bonricijevog pisma otvara se pitanje prevlasti nad Kiprom, oko kojeg su Osmanlije i Mlečani ratovali. Povodom toga, bailo prilaže sultanu *Chubat Claus*⁶³, pisma u kojima se ističe tendencija Mlečana za osvajanjem Kipra.⁶⁴

Rat između Venecije i Osmanskog carstva počinje da se rasplamsava oko prevlasti nad Kiprom, a samim tim dovodi se u pitanje validnost sultanove zekletve iz 16. veka o očuvanju mira. Naime, to je period kada je na čelu carstva bio sultan Selim II, koji je i pre nego što je postao sultan imao nameru da osvoji Kipar.

Sukobi između Venecije i Osmanskog carstva oko prevlasti nad Kiprom nastavili su se ne samo u 16. već i u 17. veku. Takođe, prema pojedinim izvorima, Venecija je morala da plaća Osmanlijama takse, kako bi imala prevlast nad ovim teritorijama. U osmanskome zakonu postojale su odredbe prema kojima su utvrđivane takse koje su Venecijanci plaćali zbog teritorija nad kojima su želeli da uspostave prevlast. Pored bailovih pisama, često se dešavalo da je i sam sultan upućivao pisma mletačkom duždu u cilju postizanja dogovora oko pomenutih teritorija.

Pre nego što je objavio rat Veneciji 1570. godine, sultan je tražio pomoć od svojih savetnika koji su mu preneli vest da je Venecija izazvala neslogu i razdor neprekidnim upadima na novoosvojenim osmanskim teritorijama. Takođe, sultanovi savetnici su delili mišljenje da je Kipar bio muslimanska zemlja te da prema muslimanskom pravu sultan mora da vrati muslimanima ono što im pripada.⁶⁵

Ovde se svakako otvara još jedno pitanje značajno za razumevanje venecijansko-osmanskih odnosa, a to je pitanje religije, odnosno pitanje o stavu koji su Mlečani imali prema islamskoj religiji, ali i o odnosu koji su Osmanlije imale prema Mlečanima kao nemuslimanima. Iako su Osmansko carstvo i Venecija bili teritorijalno blizu, postojale su razlike u kulturnom, religijskom i sociološkom domenu, a ove razlike su stvarale Mlečanima određene napore da prodru u običaje, religijsku, društvenu i kulturnu sferu Osmanskog carstva, a isto je važno i za Osmanlije.⁶⁶

Ako govorimo o religijskom aspektu u okviru venecijansko-osmanskih uzajamnih odnosa, moramo istaći odnos koji su Venecijanci imali prema islamu. Naime, kako bismo bolje razumeli i analizirali venecijansko-osmanske odnose, od velike je važnosti sagledati način na koji su Venecijanci u to doba percepirali postulate islama, odnosno kakvi su bili njihovi stavovi o islamskoj veroispovesti.

---

⁶² *Isto*, 151-223.

⁶³ *Chubat Claus* je opus pisama koja su bila poverena mletačkim predstavnicima u Carigradu. U pismima iz 1570. godine iznose se odredbe Senata i mletačkih zvaničnika koje je bailo prenosio sultanu.

⁶⁴ Kenneth M. Setton, *Papacy and the Levant (1204-1571)*, Volume 4, American Philosophical Society, Philadelphia, 1984, 3.

⁶⁵ Maria Pia Pedani, *Ottoman Diplomats in the West: the Sultan's Ambassadors to the Republic of Venice in Tarih İncelemeleri Dergisi*, Ege Üniversitesi, İzmir, 1996, 187-188.

⁶⁶ *Isto*, 191.

U izveštajima mletačkih baila u Carigradu nisu opisana samo politička, diplomatska i trgovinska pitanja, već je njegov zadatak bio da predstavi običaje Osmanlija, njihovu kulturu, ali i suživot Mlečana sa Osmanlijama, njihovo uzajamno prožimanje i versku toleranciju.

Najpotpunije sagledavanje religijskih aspekata nalazimo u 18. veku kod Pjetra Busenela, sekretara tadašnjeg mletačkog baila Đovanija Done, koji je u opusu od osamdeset epistola pod nazivom *Lettere informative delle cose de Turchi riguardo alla religione, al governo civile, militare e politico*, rasvetlio mnoge činjenice o religiji, kao i ostavovima koje su hrišćani i muslimani imali prema religijskom konceptu.⁶⁷

Iako je Busenelo u svojim epistolama imao tendenciju da objektivno prikaže ekonomske, političke i društvene odnose Mlečana sa Osmanlijama, ipak su njegovi stavovi o islamskoj religiji veoma oštri, te je govorio da je prorok Muhamed *varalica, ali mudar političar, koji je zarad ličnih političkih interesa koristio verske postulate, namećući narodu slepo verovanje u Alaha*.⁶⁸

Busenelo je tvrdio da je religija kod muslimana nastala iz političkih razloga, te da je i sam sultan veoma religiozan i da prilikom velikih muslimanskih verskih praznika organizuje svetkovine, kao i da tada odlazi u džamiju u pratnji drugih osmanskih zvaničnika.⁶⁹

Tumačeći osnovna načela islamske vere, Busenelo govori o tadašnjem osmanskom društvu koje je izgubilo prave vrednosti i koje se ne pridržava osnovnog verskog načela prema kome bi svi morali biti jednaki, već se otvoreno propagira razlika između bogatstva i siromaštva, gde su raskoš i prestiž nadjačali čistotu religioznog čoveka. Međutim, ovaj autor takođe govori o tome da je u to vreme u Osmanskom carstvu ateizam bio česta pojava jer su ljudi usled poljuljanog morala izgubili veru u Boga.⁷⁰

Nešto drugačiji stav imao je istoričar Frančesko Sansovino, koji u svojoj knjizi, *Historia universale dell' origine e imperio de' Turchi*, objavljenoj 1570. godine, analizirajući događaje i ličnosti u Osmanskom carstvu, takođe uočavao statusne razlike, ali je zastupao stav da su Osmanlije, uprkos statusnim razlikama, poštovale verske postulate. Takođe, Sansovino ističe da se način života Osmanlija ne razlikuje puno od načina života hrišćana.⁷¹

U Carigradu, koji je predstavljao kosmopolitski centar toga vremena, često su se prožimali jezici, kulture, ali i verski običaji. U tom gradu Mlečani nisu samo delili prostor sa Osmanlijama, već su u svakodnevnim razgovorima razmenjivali informacije o kulturi ili veri, a neretko se dešavalo da su pojedini Mlečani prihvatili islamsku religiju. Čak se ponekad dešavalo da su i po nekoliko puta menjali veru, kao što je bio slučaj sa Mlečaninom Đulijom, poznatijim među Osmanlijama kao Hasan Venecijanac za koga se govorilo da se *dva puta krstio i dva puta postao musliman*.⁷²

⁶⁷ Eugenio Alberi, *Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo Decimosesto*, Serie I, Vol.V, Firenze, 1836-63, 80.

⁶⁸ Gligor Stanojević, *Vijesti o Turskoj (Pietro Bussinello: Notizie turcheche)*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1960, 26.

⁶⁹ *Isto*, 32.

⁷⁰ *Isto*, 47.

⁷¹ Francesco Sansovino, *Historia universale dell' origine e imperio de' Turchi*, Venezia, 1573, 45.

⁷² Giuseppina Minchella, *Frontiere aperte. Musulmani, ebrei e christiani nella Repubblica di Venezia in eta' moderna*, in Tiziana Plebani, *Stranieri, barbari, migranti: il racconto della storia per comprendere il presente*, Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia, 2016, 39-40.

Postoje različita tumačenja zašto su Mlečani menjali veru odnosno prelazili u islam. Jedno od objašnjenja je to što su nakon pada Carigrada i nakon uspostavljanja osmanske prevlasti nad Mediteranom hrišćani bili suočeni sa velikim kulturnim promenama, a s druge strane to je istovremeno bio period kada u crkvi dolazi do raskola, te su mnogi hrišćani izgubili veru u Boga.⁷³

U Carigradu su se često mogle čuti tvrdnje Mlečana da žele da prime islam jer se *osećaju zaštićenima u okviru islamskih zakona*. Ovde dolazimo do zaključka da je zapravo do procesa islamizacije u religijskom domenu dolazilo radi ličnih interesa jer su Mlečani na taj način mogli sebi da obezbede povoljniji položaj u Osmanskom carstvu. Bilo je mnogo slučajeva u kojima su pripadnici venecijanske vojske, nezadovoljni zaradom i položajem napuštali službu kako bi se priklonili osmanskoj sili i stupili u službu sultanove vojske, a tom prilikom su prihvatili islamsku veru.⁷⁴

Svakako, bilo je i slučajeva u kojima je spontano dolazilo do promene vere, u kojima su Mlečani želeli da se potpuno asimiluju sa Osmanlijama, učeći pre svega njihov jezik i prihvatajući njihove društvene, kulturne i religijske doktrine. Na to je svakako uticao i način na koji su Osmanlije govorile hrišćanima o islamu, što je kod hrišćana stvaralo dodatnu želju da saznaju više o ovoj religiji.

O tome svedoči slučaj jednog mletačkog vojnika, koji je pažljivo slušao molitvu osmanskih zarobljenika, što ga je navelo da razmišlja o konceptu hrišćanske i islamske religije, a svoja zapažanja je podelio sa jednim sveštenikom:

*Oče, bio sam na jednoj galiji, na kojoj su bili i turski zarobljenici i video sam kako se mole njihovom Bogu, nadajući se da će ih taj Bog spasiti. Pomislih u tom trenutku, da li nas možda i naša vera zavarava kao što su i oni obmanuti? I ja se molim pravom Bogu da mi obasja put, ko god bio pravi Bog. I razmišljao sam da li je i naša vera prava.*⁷⁵

Svakako, bilo je i slučajeva u kojima su i neki od važnih mletačkih izaslanika prihvatili islam, sa tendencijom da obezbede sebi bolji položaj u Osmanskom carstvu, pa tako bilo je i primera poput Gazanfer-age⁷⁶, mletačkog plemića koji je prihvatio islam.⁷⁷

Kada je reč o mletačko-osmanskim vezama, ne smemo izostaviti činjenicu da su važnu ulogu u kreiranju pomenutih odnosa imale i pripadnice osmanske dinastije, koje su imale veliki politički uticaj. Naime, počev od 16. veka, kada 1520. na osmanski presto dolazi Sulejman Zakonodavac, pa sve do druge polovine 17. veka počinje da jača moć i uticaj sultanovog harema⁷⁸ kada su žene iz osmanske dinastije uživale najveći autoritet i moć. Ovaj

⁷³ Karen Armstrong, *Bitka za Boga: fundamentalizam u judaizmu, kršćanstvu i islamu*, Šahinpašić, Sarajevo, 2007, 75.

⁷⁴ Giuseppina Minchella, *Frontiere aperte. Musulmani, ebrei e christiani nella Repubblica di Venezia in eta' moderna*, 42.

⁷⁵ *Isto*, 45.

⁷⁶ Gazanfer aga (...? -1603) je bio sin uglednog venecijanskog kancelara. Smatra se da je na dvor princa Selima stigao kada je imao blizu osamnaest godina. Njegov brat je takođe prihvatio muslimansku religiju i dobio ime Kafer.

⁷⁷ Марија Митић, *Млетачки изасланици у односима са Османским царством од XV до XVIII века, Лесковачки зборник LIX*, Народни музеј Лесковац, Лесковац 2019, 167-169.

⁷⁸ *Harem* je pojam koji je u osmanskom jeziku preuzet iz arapskog jezika, a potiče od termina *h-r-m* u čijoj osnovi leže dva termina: sveto i zabranjeno. U islamskom svetu harem je termin koji označava poštovanje i religijski purizam. U Meki i Medini pod haremom se podrazumeva ograđeno dvorište džamije i muslimansko groblje, kao i onaj deo kuće koji je rezervisan za žene, gde je pristup muškarcima zabranjen. Ova reč je u

period je veoma popularan u izučavanju osmanske istorije, a poznat je i pod nazivom *Sultanat žena*.⁷⁹

Prvi put se ovaj naziv pojavljuje početkom 20. veka u knjizi Ahmeda Refika *Kadınlar sultanatı*⁸⁰, a ovim terminom je definisana čitava epoha u kojoj su pojedine pripadnice visokog društvenog staleža uživale veliki ugled na Osmanskom dvoru. Osim njega, istoričari 20. veka, poput Euđenija Alberija, Etoze Rosija, Suzan Skiliter i drugi, takođe se bave izučavanjem ovog perioda.

Pojedine savremene studije, koje analiziraju ulogu žene u diplomatiji Osmanskog carstva, imaju tendenciju da definišu ovaj period kao doba potpuno nelegitimne zloupotrebe moći od strane osmanskih predstavnica iz sultanove porodice, što je rezultiralo slabljenjem morala i integriteta osmanskog društva. Prema drugim tumačenjima, dominacija žena u ovom periodu javlja se kao posledica političke moći sultanovih muških potomaka.⁸¹

Najpotpuniju sliku o osmanskome haremu pronalazimo u studijama američke istoričarke Lesli Pirs, koja govori o tome da su veze između sultana i izabranih žena u haremu imale ne samo seksualnu, već dublju političku konotaciju, kao i produžetak dinastije.⁸²

U studijama moderne istorije iz druge polovine 20. veka nailazimo na podatak da su u sultanovom haremu počev još od druge polovine 14. sve do kraja 19. veka boravile žene različitog porekla i vere, među kojima je bilo hrišćanki, muslimanki ili Jevrejki iz Anadolije, Grčke, Rusije, Italije, Francuske, Španije, sa Balkana, pa čak i iz Afrike, koje su prihvatale islamska imena i religiju.⁸³ Svaka od njih je imala utvrđena prava, definisana prema islamskom zakonu, a imale su i svoje posede i novac te su često bile ktitori džamija, škola, bolnica i drugih velelepni osmanskih građevina.⁸⁴

Sultanat žena, koji svakako počinje sa sultanijom Hurem, poznatijom u našoj historiografiji kao sultanija Rokselana⁸⁵, nastavlja se i nakon njene smrti, kada je veliki uticaj imala njena kći, sultanija Mihrimah. Mihrimah je uticala nakon majčine smrti na odluke sultana Sulejmana, a isto tako imala je važnu ulogu u organizovanju dubrovačko-osmanske

---

Evropu stigla preko Osmanskog carstva i označava prostor u kome žene žive u poligamijskom odnosu sa jednim muškarcem – sultanom. Sve dok ne postane božanstvo, sultan, koji je *Alahova senka na zemlji* napravio je za sebe sveti prostor u kome boravi, a koji je zabranjen drugim muškarcima, poznat kao *sultanov harem*.

Italijanski termin, koji se sreće u mletačkim spisima je *seraglio*, od turskog *saray*, što znači palata. U književnosti je harem opisan kao mesto gde borave sultanove ljubavnice i robinje. Međutim, harem je u Osmanskom carstvu predstavljao veoma kompleksnu intenciju gde su boravile pripadnice sultanove porodice, na čelu sa majkom sultanijom (valide sultan), njegove ljubavnice, među kojima je bila i omiljena (haseki), mlade robinje (džarije), ali i mladi kastrirani robovi. Harem je u 16. i 17. veku imao poseban značaj, jer je bio mesto mnogih intriga vezanih za Osmanski dvor, ali i za spoljnu politiku. (Vidi detaljnije: John Freely, *En el serrallo. La vida privada de los sultanes en Estambul*, Paidós, Barcelona, 2000, 97-100).

⁷⁹ Leslie P. Pierce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, New York, 1993, 3.

⁸⁰ Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, 25.

⁸¹ Leslie P. Pierce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, 8.

⁸² *Isto*, 10.

⁸³ U osmanskoj dinastiji važno je pravilo da se sultan može oženiti nemuslimankom, a samim tim je dolazilo do procesa islamizacije, dok se muslimanka prema islamskom verskom zakonu nije mogla udati za nemuslimana.

⁸⁴ Bonnie G. Smith, *The Oxford Encyclopedia of Women Word History*, Oxford University Press, New York, 2010, 145.

⁸⁵ Radovan Samardžić, *Sulejman i Rokselana - Putovanje u istoriju*, Knjiga I, Laguna, Beograd, 2012, 350.

trgovine i bila poznata među dubrovačkim diplomatama kao *Illustrissima Signora Soltana*, o čemu svedoče dubrovački izvori.⁸⁶

Pored nje, svakako jedna od najistaknutih sultanija koja je imala snažan uticaj, posebno u mletačko-osmanskim diplomatskim odnosima, bila je sultanija Nurbanu. Interesovanje za proučavanje perioda u sultanatu žena u kome je sultanija Nurbanu imala najsnažniji uticaj, u italijansko-osmanskim, a samim tim i u mletačko-osmanskim vezama, počinje sredinom 20. veka, kada je pažnju italijanskog orijentaliste, Ettore Rosija, privukao rukopis iz 16. veka sačuvan u Vatikanskoj biblioteci, nakon čijeg proučavanja je Rosi napisao sažetu istoriju o osmanskim sultanijama. Istorija je sačuvana u Orijentalnom institutu u Rimu.⁸⁷

Rukopis na kome je Rosi bazirao svoja proučavanja predstavlja zapravo autobiografiju izvesnog Đorđa Panilinija, sa italijanskog ostrva Điljo, koga su gusari oteli sa roditeljima i sa dve sestre i odveli ih u Carigrad. Panilini je u svom rukopisu zabeležio da je nekoliko godina nakon otmice pronašao svoju sestru Rožu u haremu, a takođe govori o tome kako je sultan Selim II dobio na poklon *gospu sa napuljskog ostrva Metelino*, koju su gusari oteli i odveli u harem.⁸⁸

Ovde je, naime, reč o sultaniji Nurbanu kojoj je Rosi u svojoj istoriji posvetio čitavo poglavlje.⁸⁹ Iako je uticaj sultanije Hurem predstavljao početak *sultanata žena*, ovaj period se više vezuje za sultaniju Nurbanu koja je u istoriji ostavila značajan trag kako za vreme vladavine njenog supruga Selima II, tako i periodu kada njen sin Murat III postaje sultan. Kao veoma zanimljiva ličnost toga vremena, Nurbanu je privlačila pažnju mnogih istoričara, a tri najznačajnija pitanja koja se vezuju za ovu sultaniju jesu njeno poreklo, veze koje je održavala sa Venecijom, kao i njen uticaj na osmansku kulturu i tradiciju.⁹⁰

U Panilinijevom rukopisu koji je objavio Rosi⁹¹, govori se o činjenicama koje se vezuju za poreklo sultanije Nurbanu. U rukopisu se pominje da je sultan Selim II poslao u Veneciju izvesnog čavuşa Hasana, kako bi razgovarao sa mletačkim duždom i utvrdio iz koje porodice potiče Nurbanu. U izveštajima tadašnjeg venecijanskog izaslanika Paola Kontarinija nailazimo na podatak da se i sama Nurbanu izjašnjavala kao Venecijanka i da je održavala prijateljske odnose sa Venecijom. Postojale su izjave koje potvrđuju ovaj podatak, jer je po kazivanju lokalnih meštana, sa Krfa oteta dvanaestogodišnja devojčica, ćerka plemića Nikole Vanijera, poznata kao Čečilija Vanijer Bafo⁹².

Kada je Hasan prvo put otišao u Veneciju nije mogao odmah da utvrdi sultanijino poreklo, pošto je lord Vanijer bio mrtav, već je saznao da mora da potraži jedinog živog sultanijinog rođaka, Zuana Frančeska Vanijera. Međutim, kada je Hasan stigao po drugi put u

⁸⁶ Vesna Miović, Per favore della sultana: moćne osmanske žene i dubrovački diplomati, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 50/1, Dubrovnik, 2018, 151-153.

⁸⁷ Ettore Rossi, La Sultana Nur-Banu (Cecilia Venier-Baffo), Moglie di Selim II (1566-1574) e Madre di Murad III (1574-1595), in *Oriente Moderno*, Anno XXXIII, N. 11, Istituto per l'Oriente, Roma, 1953, 433.

⁸⁸ *Isto*, 435.

⁸⁹ *Isto*, 441.

⁹⁰ Maria Pia Pedani, Ambassador's Travels from the East to Venice, *Annali Ca' Foscari*, 48/3, Seria Orientale, Ca' Foscari, Venezia, 2009, 183-186.

⁹¹ *Sultane e favorite nella storia dell' Impero Ottomano* je studija koju je priredio i objavio Ettore Rosi na osnovu dela rukopisa Đorđa Panilinija. Studija je sačuvana pri Institutu za orijentalistiku u Rimu.

⁹² Giacomo. E. Carretto, Le sultane ottomane fra legenda e realtà, *Kervan-Rivista Internazionale di studi afroasiatici*, nn., 4/5, Torino, 2006-2007 26.

Veneciju, Frančesko Vanijer je bio odsutan, tako da sultanijino poreklo nije potpuno rasvetljeno. Kao jedini dokaz, Hasan je iz Venecije doneo pismo u kome stoji da je Čečilija Vanijer Bafo, nezakonita ćerka lorda Nikole Vanijera i Violante Bafo. Pismo je predato Senatu, koji je potvrdio da je sultanija Nurbanu venecijanskog porekla.⁹³

Međutim, poreklo sultanije Nurbanu počinje ponovo da interesuje istoričare, budući da su 1932. godine u jednom atinskom časopisu, *Messagers d'Athene*, u serijama objavljena tri članka, čiji autor je, potpisan inicijalima G.L.A., izjavio da je Nurbanu bila Grkinja sa Krfa, poznata kao Gali Kartanou odnosno Kali Kartanou. Činjenica je da objavljeni članci ne mogu biti relevantni dokazi, budući da su napisani na osnovu dva pisma koja potiču iz privatnog arhiva na Krfu, iako se u Velikoj grčkoj enciklopediji odrednica Kali Kartanou odnosi na osmansku sultaniju koja je bila poreklom sa Krfa.⁹⁴

I pored toga, poreklo sultanije Nurbanu ostaje i dalje misterija. Jedino je relevantno da u italijanskom biografskom rečniku stoji članak o osmanskoj sultaniji, naslovljen pod imenom *Čečilija Bafo*, a savremene turske enciklopedije su preuzele taj termin.⁹⁵

O velikom uticaju sultanije Nurbanu, i o njenoj ulozi u političkom životu saznajemo iz izveštaja venecijanskih izaslanika Paola Kontarinija i Đakoma Soranca.⁹⁶ Kada je reč o neprikosnovenoj moći koju je sultanija Nurbanu imala, možemo reći da se njen uticaj oslikavao u dve etape: prva se odnosi na period za vreme vladavine njenog supruga, Selima II, dok je drugi period bio za vreme vladavine njenog sina Murata III.

I nakon smrti, u Topkapi palati, ova sultanija i dalje je bila važna spona između Venecije i Osmanskog carstva. Svojim likom i delom ona je inspirisala mnoge turske književnike poput pisca Nazima Tektaša, čije delo nosi naziv *Sultanija Nurbanu*.⁹⁷ Ostala je upamćena kao prva sultanija koja je upravljala Osmanskim carstvom, a njen život, kao i smrt javljaju se kao česta tema u istraživanjima kako italijanskih i turskih tako i svetskih istoričara.

Krajem 16. i početkom 17. veka dolazi do primirja između Venecijanaca i Osmanlija, te se u izveštajima mletačkih izaslanika govori više o trgovinskim i ekonomskim vezama, a manje o političkim odnosima. Ovde zapravo govorimo o periodu kada je potpisano primirje između Venecije i Osmanskog carstva nakon okončanja rata za prevlast nad Kiprom, 1572. godine. Tada je Senat izabrao Andreju Badoara, kao zvaničnog mletačkog predstavnika, koji je dobio titulu ambasadora.

Titula baila je i dalje postojala, ali je on sada bio zadužen prvenstveno za trgovinsko-administrativna pitanja, dok je ambasador imao politička i diplomatska zaduženja. Badoaro je imao zadatak da objedini odredbe mirovnog sporazuma iz 1572. godine i da uspostavi mir i stabilnost između Mlečana i Osmanlija. Međutim, u Badoarovim izveštajima nailazimo na

---

⁹³ Arbel Benjamin, Nur Banu (C. 1530-1583): A Venetian Sultan? *Turcica* 24, Peeters Online Journals, Leuven, 1992, 246.

⁹⁴ *Isto*, 248-249.

⁹⁵ Ágoston, Gábor, and Masters, Bruce Alan, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, Facts of File, New York, 2009, 369.

⁹⁶ Ettore Rossi, La Sultana Nur-Banu (Cecilia Venier-Baffo), Moglie di Selim II (1566-1574) e Madre di Murad III (1574-1595), 62.

⁹⁷ Nazım Tektaş, *Nurbanu Sultan*, Çati Kitaplar, Ankara, 2011, 5-256.

podatak da je on, kao ambasador, pratio i aktivnosti baila, odnosno spoljno-trgovinske odnose.⁹⁸

Kada je reč o 17. veku, prema tumačenjima i studijama osmanske istorije, to je period kada dolazi do kanonizacije starog osmanskog zakona, a to je ujedno i period u kome se oseća podela vlasti koja je u prethodnim epohama bila jaka i centralizovana.⁹⁹

Naime, u ovom periodu se izdvaja politička elita sa jasno definisanim idejama i političkim ciljevima, a samim tim dolazi do decentralizacije i do ograničenja u sultanovoj vladavini. Takvu elitu činili su ugledni ljudi koji su svoju moć izgradili na polju ekonomije i trgovine i upravo oni počinju da zauzimaju važne pozicije u sultanovoj vladi, zamenivši postepeno pripadnike vojne elite. U okviru odredbi kanonizovanog osmanskog zakona javlja se tendencija za obrazovanjem novih kadrova u oblasti administracije, ekonomije i politike, a takvi kadrovi će zameniti janjičare, što će se kasnije nastaviti u doba Tanzimata¹⁰⁰, koji predstavlja period društvenih i političkih reformi u Osmanskom carstvu.¹⁰¹

U pogledu mletačko-osmanskih veza, tokom 17. veka, tačnije krajem 17. veka, značajno je potpisivanje Karlovačkog mira 1699. godine, koje je odgovaralo u potpunosti interesima Venecije koja je sačuvala svoja uporišta na dalmatinskoj i hercegovačkoj obali poput Knina, Sinja, Vrgorca i Gabele, kao i poluostrvo Moreju na jugu Grčke. Ujedno to je za Dalmaciju bio period prosperiteta i jakih trgovinskih i kulturnih veza sa Venecijom, zbog čega je jedan deo stanovništva iz pograničnih oblasti Istre i Dalmacije prešao na venecijansko područje.

S druge strane, odnosi između Venecije i Osmanskog carstva bili su stabilniji, mada je povremeno bilo napada uskoka iz Ulcinja, koji su pustošili ne samo venecijanske, već i osmanske trgovačke brodove. Usled takvih okolnosti Osmanlije su delovale dvojako: s jedne strane sultan nije više bio u mogućnosti da zaustavi napade uskoka, a s druge strane stizale su razne optužbe protiv Venecije usled raznih intriga lokalnih beglerbegova zbog čega se ponovo stvarala klima za izbijanje sukoba između Venecije i Carstva.¹⁰²

U tom periodu dolazi do izbijanja mletačko-osmanskog rata (1714-1718), u kome su Osmanlije povratile Moreju i koji je poznatiji u istoriji kao *Drugi morejski rat*. Neposredno pre početka sukoba, u Carigradu je bio venecijanski izaslanik Andrea Memo, protiv koga su stigle optužbe da je zajedno sa mletačkim duždom, Markom Foskarinijem, učestvovao u izdaji protiv Osmanlija, podržavši pobunu crnogorskog episkopa Danila. Pored toga, Venecija je bila optužena da uprkos pogodnostima koje je dobila Karlovačkim mirom želi da nastavi svoje osvajačke pretenzije, te su navedeni razlozi bili povod za izbijanje Mletačko-osmanskog rata.¹⁰³

---

⁹⁸ Andrea Badoaro, *Relazione dell' Impero Ottomano di Andrea Badoaro stato ambasciatore a Costantinopoli per la confermazione della pace col Turco l'anno 1573*, In Eugenio Albèri, *Relazioni degli ambasciatori Veneti al senato*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, 347-368.

⁹⁹ Marinos Sariyannis, *Ottoman Political Thought up to the Tanzimat a Concise History*, with a chapter by Ekin Tusalp Atiyas, Institute for Mediterranean Studies, Rethymno, 2015, 81.

¹⁰⁰ *Tanzimat* je period društvenih i političkih reformi u Osmanskom carstvu, koji je trajao od 1839. do 1876. godine, i predstavljao je pokušaj kidanja sa starim formama i okretanja zapadnim uzorima.

¹⁰¹ Marinos Sariyannis, *Ottoman Political Thought up to the Tanzimat a Concise History*, 83.

¹⁰² Pedani, *The Ottoman-Venetian Border (15th – 18th Centuries)*, 47.

¹⁰³ Gligor Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI-XVIII vijeka*, Istorijski institut u Beogradu, Beograd, 1975, 209.

Iz pisama baila Andree Mema, objavljenih u Veneciji pod nazivom *Relazioni dirette al veneto Senato da Andrea Memmo, gia' bailo a Costantinopoli nel 1714 e 1715 intorno alla prigionia da lui sofferba a Tapana' e nel Castello d'Abido*, saznajemo kako su izgledali Memovi pregovori sa velikim veziirom i kako je bailo bio zatočen usled nastalih pritužbi. Naime, neposredno pred izbijanje sukoba, veliki vezir Damat Ali-paša pozvao je baila na sastanak kome je Memo prisustvovao sa svojim dragomanima. Međutim, pomenuti sastanak nije protekao u znaku prijateljskih odnosa, već je nagovestio izbijanje ratnog sukoba.¹⁰⁴

Nakon što je veliki vezir u toku sastanka sa bailom Memom otvoreno izneo jake optužbe protiv Venecije, pročitano je pismo Numan-paše, bosanskog beglerbega, u kome govori o tome kako je dobio vest iz Dalmacije o skrivanju pobunjenika i da je Venecija bila umešana.¹⁰⁵ U nastavku pisma saznajemo da je bailo usled takvih optužbi pokušao da odbrani ukaljanu čast Venecije, govoreći kako u svakoj državi ima neposlušnih podanika, koji su podložni raznim intrigama, ali da ne treba govoriti o svima na isti način. Međutim, veliki vezir nije uvažio bailove reči, već je naložio da Memo napusti Carigrad u roku od dvadeset dana. Nakon Memovog sastanka sa velikim veziirom, stiglo je novo naređenje, zbog čega je izvršen pretres njegove kuće.¹⁰⁶

Tom prilikom bailo i svi članovi njegove svite, osim dragomana Tarsije i Karlija, odvedeni su u pritvor. Zahvaljujući pomenutim dragomanima i francuskom konzulu, Memo je uspeo da uputi svoja pisma u Veneciju, u nadi da će dobiti odgovor od Senata i mletačkog dužda, a isto tako, uputio je svog glasnika u Moreju, kako bi javio o namerama Porte, odnosno o izbijanju rata.¹⁰⁷ Nakon više od tri meseca, tokom meseca marta 1715. godine, bailo je odveden u zatočeništvo u kuli u Abidosu.¹⁰⁸

Iz pisma takođe saznajemo da je bailo za vreme zatočeništva bio obavešten o svim trgovinskim i administrativnim pitanjima preko duždovog sekretara, koji je bio van Carigrada, i da su se visoki venecijanski predstavnici zalagali da bailo bude oslobođen.¹⁰⁹

Bailo je uputio i treće pismo Senatu u kome govori o oslobađanju iz pritvora i o periodu nakon pritvora, koji je proveo u Carigradu, u iščekivanju da veliki vezir i sultan donesu konačnu odluku o njegovom oslobađanju. Kako saznajemo iz poslednjeg pisma, duždov sekretar je u tom periodu bio zadužen za trgovinska pitanja, a isto tako bailo upućuje veliku zahvalnost francuskom predstavniku koji mu je takođe pomagao.¹¹⁰

Ovo je samo jedan od primera koji pokazuje da je u slučaju bailove sprečenosti duždov sekretar bio nadležan za trgovinska i spoljno-politička pitanja. Takvih slučajeva bilo je i u 17. veku, kada počinje kriza venecijanske diplomatije, jer su u to vreme venecijanski predstavnici bili razrešeni dužnosti u svim gradovima i zemljama, izuzev Londona, Pariza i Madrida, te su njihove funkcije obavljali sekretari, pa čak i pojedini pripadnici lokalnog stanovništva, ali je početkom 1680. godine ponovo uspostavljen balans u diplomatiji i spoljnoj politici.¹¹¹

---

¹⁰⁴ Andrea Memmo, *Relazioni dirette al veneto Senato da Andrea Memmo, gia' bailo a Costantinopoli nel 1714 e 1715 intorno alla prigionia da lui sofferba a Tapana' e nel Castello d'Abido*, Venezia, 1840, 11.

¹⁰⁵ *Isto*, 11-12.

¹⁰⁶ *Isto*, 13-17.

¹⁰⁷ *Isto*, 18-23.

¹⁰⁸ Abidos je antički grad koji se nalazio na istočnoj obali Dardanela.

¹⁰⁹ Andrea Memmo, *Relazioni dirette al veneto Senato da Andrea Memmo, gia' bailo a Costantinopoli nel 1714 e 1715 intorno alla prigionia da lui sofferba a Tapana' e nel Castello d'Abido* 32-34.

¹¹⁰ *Isto*, 38-43.

Nakon Drugog morejskog rata, kada je 1718. godine sklopljeno primirje, Venecija je izgubila Moreju, koja je potpala pod osmansku vlast, ali je napetost u mletačko– osmanskim političkim i diplomatskim odnosima počela da splamsava, te su Mlečani ponovo uspostavili dobre odnose sa Osmanlijama. Ponovno uspostavljanje prijateljskih odnosa između Mletačke republike i Osmanskog carstva manifestovalo se i u drugoj polovini 18. veka i rezultiralo periodom mira i ravnoteže. Iz tog perioda nailazimo na niz svedočanstava koja govore o mletačko-osmanskoj diplomatiji, a posebno je od velikog značaja opus kratkih izveštaja, odnosno depeša baila Frančeska Foscarija, koji je boravio u Carigradu od 1757. do 1762. godine. Opus bailovih izveštaja objavljen je u Veneciji pod nazivom *Dispacci da Costantinopoli 1757-1762*.¹¹²

Stabilni odnosi između Osmanskog carstva i Venecije ostaće stabilni sve do njenog konačnog pada 1797. godine. Ako analiziramo odnose između Carstva i Venecije, možemo zaključiti da počev od kraja 17. veka, pa tako i kasnije, tokom 18. veka, misije osmanskih izaslanika u Carigradu, kao i osmanskih izaslanika u Veneciji postaju sve ređe. Krajem 17. i početkom 18. veku, u istočnom delu Mediterana, polako dominaciju počinje da preuzima Francuska. Postojalo je nekoliko francuskih kulturnih, verskih i trgovačkih saveza koji su su bili veoma uticajni. Taj uticaj je pogotovo bio vidljiv u religijskoj sferi, jer je pre toga nosilac hrišćanskih obeležja bila Venecija, a sada tu ulogu preuzima Francuska.¹¹³

Svakako, pojedine venecijanske porodice živele su i dalje na Peri, odnosno Galati koja je takođe bila upoznata sa posredovanjem Evrope i Francuske. Pera je, još i pre osmanskog perioda, bila kolonija italijanske pomorske republike Đenove, koja je za vreme vladavine Vizantinaca imala svog predstavnika *Podestas Januensium in Imperio Romanae*.¹¹⁴ Ona će i dalje, u 19. i 20. veku nastaviti da bude mesto življenja uglednih venecijanskih porodica, o čemu će detaljnije biti reči u četvrtom poglavlju.

Kao što se može primetiti, odnosi između Venecije i Osmanskog carstva veoma su kompleksni, a njihovom potpunijem izučavanju doprineli su izveštaji mletačkih izaslanika koji su veoma korisna i pouzdana svedočanstva kako u istoriji, tako i u istoriji kniževnosti i kulturi, te ćemo iz tog razloga naredna poglavlja posvetiti temeljnijoj analizi istih.

Istaknuti mletački baili, ambasadori i drugi izaslanici od 15. do 18. veka

Bartolomeo Marčelo (it. Bartolomeo Marcello), 1453-1456

Đovani Kapelo (it. Giovanni Cappello), 1465-1466

Domenico Trevizan (it. Domenico Trevisan), 1493-1496

¹¹¹ Andrea Zannini, Economic and Social Aspects of the Crisis of Venetian Diplomacy in the Seventeen and Eighteen Centuries in Daniela Frigo, *Politics and Diplomacy in the Early Modern Italy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, 112.

¹¹² Francesco Foscari, *Dispacci da Costantinopoli 1757-1762*, a cura di Filippo Maria Paladini, La Malcontenta, Venezia, 2007, 25-460.

¹¹³ İlber Ortaylı, *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarihyazımı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, 169.

¹¹⁴ İlber Ortaylı, *İstanbul'dan Sayfalar*, Turkuvaz Kitap, İstanbul, 2008, 85.

Alvize Sangundino (it. Alvise Sagundino), 1496-1498
Andrea Griti (it. Andrea Gritti), 1503
Leonardo Bembo (it. Leonardo Bembo), 1516-1519
Tomazo Kontarini (it. Tommaso Contarini), 1519-1522
Marko Minio (it. Marco Minio), 1521-1523
Pjetro Bragadin (it. Pietro Bragadin), 1524-1526
Pjetro Zen (it. Pietro Zen), 1526-1530
Tomazo Močenigo (it. Tommaso Mocenigo), 1536-1539
Alvize Ranijer (it. Alvise Renier), 1547-1550
Bernardo Navagero (it. Bernardo Navagero), 1550-1552
Antonio Barbarigo (it. Antonio Barbarigo), 1556-1558
Andrea Dandolo (it. Andrea Dandolo), 1562
Đakomo Soranzo (it. Giacomo Soranzo), 1575-1576
Paolo Kontarini (it. Paolo Contarini), 1580-1583
Đanfrančesko Morozini (it. Gianfrancesco Morosini), 1583-1585
Lorenzo Bernardo (it. Lorenzo Bernardo), 1585-1587
Đovani Moro (it. Giovanni Moro), 1587-1590
Mateo Zane (it. Matteo Zane), 1591
Đakomo Kverini (it. Giacomo Querini), 1671-1675
Đovani Morozini (it. Giovanni Morosini), 1675-1679
Đovani Batista Dona (it. Giovanni Battista Dona'), 1679-1683
Lorenzo Soranco (it. Lorenzo Soranzo), 1699-1703
Askanio Đustinijan (it. Ascanio Giustinian), 1704-1709
Alvize Močenigo (it. Alvise Mocenigo), 1709-1713
Đovani Emo (it. Giovanni Emo), 1720-1725
Danijele Dolfin (it. Daniele Dolfin), 1730-1734
Simon Kontarini (it. Simon Contarini), 1734-1739
Nikolo Erico (it. Nicolò Erizo), 1739-1742
Đovani Dona (it. Giovanni Dona'), 1742-1745
Frančesko Vanijer (it. Francesco Vanier), 1744-1748
Antonio Dona (it. Antonio Dona'), 1751-1755
Frančesko Foskari (it. Francesco Foscari), 1757-1761
Paolo Ranijer (it. Paolo Ranier), 1771-1775
Andrea Memo (it. Andrea Memmo), 1778-1781
Agostino Garconi (it. Agostino Garzoni), 1781-1785
Nikolo Foskarini (it. Nicolò Foscari), 1790-1797
Ferigo Foskari (it. Ferigo Foscari), 1796-1798¹¹⁵

---

¹¹⁵ Lista obuhvata istaknute mletačke predstavnike u Carigradu, od 1453. do 1797. godine, a sačinjena je prema sledećim izvorima: Giustiniana Migliardi O'Riordan, Indice della serie «Diversorum» del «Bailo a Costantinopoli» in «Présentation des archives du baile à Constantinople» in *Turcica*, 33/2001, 339-367; Giustiniana Migliardi O' Riordan, "L'archivio del bailo a Costantinopoli conservato presso l'Archivio di Stato di Venezia", in *Venezia e Istanbul. Incontri, confronti e scambi*, a cura di Ennio Concina con la collaborazione di Elisabetta Molteni e Anna David, catalogo della mostra *I Turchi in Europa. Civiltà a confronto*, Forum, Udine, 2006, 67-68; Eugenio Alberi, Tre indici generali, in *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo Decimosesto*, Serie I, Voll.V, Tipografia Grazzini, Giannini E. C., Firenze, 1963, 419-428.

2. KANCELARIJA MLETAČKOG BAILA I IZVEŠTAJI MLETAČKIH IZASLANIKA U CARIGRADU TOKOM 15. I 16. VEKA

2.1. Kancelarija mletačkog baila u Carigradu

Počev od srednjeg veka, tačnije od 1204. godine kada su krstaši predvođeni Enrikom Dandolom i Bonifacijem od Monferata osvojili Carigrad, i kada je on te iste godine postao središte Latinskog carstva, Venecijanci su imali svog predstavnika, koji se nazivao *podesta* (it. *podestà*), čija je dužnost pre svega bila da štiti interese mletačkih trgovaca u Carigradu, a koji je isto tako štutio i prava građana i obavljao dužnosti sudije u slučaju sudskih sporova. Prvi mletački izaslanik koji je obavljao ovu funkciju bio je Marino Zeno, a stupio je na dužnost 1205. godine.¹¹⁶

Prilikom obavljanja svojih dužnosti venecijanski izaslanik u Carigradu imao je pomoć dvojice savetnika, koja su imenovana odlukom Velikog veća, a zajedno sa njima birao je venecijanske konzule koji su bili zaduženi u drugim lučkim gradovima na Istoku. Nakon što su Latini izgubili Carigrad 1261. godine, Venecijanci su i dalje imali svog predstavnika u Carigradu koji je od tada imao titulu baila (lat. *baiulus*, od *balyos* i *baylos*) On je imao ulogu zaštitnika prava građana i njihovih dobara u stranim zemljama.¹¹⁷

Misija mletačkog baila u Carigradu trajala je dve godine, ali se u pojedinim slučajevima dešavalo da se njegov mandat produži. Tako na primer, Điolamo Minoto, poslednji mletački bailo koji je obavljao ovu funkciju, neposredno pre nego što će sultan Mehmed Osvajač osvojiti Carigrad, boravio je u ovom gradu od 1450. do 1453. godine. Nakon što su Osmanlije zauzele Carigrad, Minoto je bio pogubljen. Godinu dana kasnije, Bartolomeo Marčelo, koji je bio venecijanski pregovarač u Carigradu, imenovan je za baila. Počev od tada, sve do pada Venecije 1797. godine, Venecijanci su imali svoje predstavnike na sultanovom dvoru, uprkos stalnim ratnim previranjima između Venecije i Osmanskog carstva.

¹¹⁶ David Jacoby, *The Venetian Government and Administration in Latin Constantinople, 1204-1261, a State within a State*, a cura di Gherardo Ortalli, Giorgio Ravegnani and Peter Schreiner, *Quarta crociata. Venezia, Bisanzio, Impero Latino*, Vol. 1, Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, Venezia, 2006, 22-23.

¹¹⁷ David Jacoby, *The Expansion of Venetian Government in the Eastern Mediterranean until the Late of Thirteen Century*, a cura di Gherardo Ortalli, Oliver Jens Schmitt, Ermanno Orlando, *Il Commonwealth veneziano tra 1204 e la fine della Repubblica*, Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, Venezia, 2015, 83-85.

Baila u Carigradu imenovao je Senat, tako što bi najpre bio podnet predlog, koji bi kasnije bio usvojen od strane komisije, nakon čega bi usledile izaslanikove pripreme za misiju. Takođe, Senat je određivao mesečnu zaradu baila, koja je iznosila u početku oko 180 mletačkih dukata, a ta suma bi se kasnije povećavala u zavisnosti od troškova koje je bailo imao. Tako na primer, bailo je dobijao novac i za troškove puta, kao i za svetkovine i druge prilike u kojima su mletački izaslanici upućivali skupocene darove osmanskim državicima.¹¹⁸

Nakon što bi sve pripreme bile završene, bailo je kretao na put u pratnji svoje svite, a putovalo se brodom, najpre do Dalmacije, gde bi se zaustavili kako bi se odmorili u nekom od lučkih gradova poput Zadra, Šibenika ili Dubrovnika, a odatle su zatim, kopnenim putem nastavljali do Carigrada. Ponekad je put bio težak i neprohodan, jer se putovalo na konjima, po planinskim predelima, a isto tako vrebale su opasnosti od drumskih razbojnika. Jedina mesta gde su se bailo i njegova svita mogli zaustaviti kako bi se odmorili od napornog puta, bili su karavansaraji. Nakon dolaska u Carigrad, bailo je odlazio do carigradske četvrti Pere, gde je bila smeštena njegova rezidencija, a potom bi usledio svečani prijem na sultanovom dvoru koji se priređivao u bailovu čast.¹¹⁹

U rad bailove kancelarije u Carigradu bili su uključeni i drugi članovi izaslaničke misije, među kojima je bio bailov sekretar, čije zaduženje je bilo da kordinira radom kancelarije, i koji je takođe bio zadužen za upućivanje zvaničnih pisama. Ponekad je Senat, u slučajevima važnih pregovora, imenovao i besednika odnosno pregovarača, a u slučaju bailove iznenadne smrti bio bi imenovan njegov zamenik, vicebailo, koji bi obavljao tu funkciju sve dok novoizabrani bailo ne bi stupio na tu dužnost. Pored pomenutih članova misije, važna je bila i uloga pomoćnika sekretara, kao i dragomana, odnosno prevodioca, koji su bili zaduženi za tumačenje zvaničnih dokumenata, i koji su pomagali bailu prilikom svetkovina na sultanovom dvoru. Pored članova misije, bailo je mogao povesti najviše desetoro članova porodice ili prijatelja, članove kućne posluge, kao i lekara, koji je ujedno brinuo o zdravlju svih članova misije.¹²⁰

Pored svih dužnosti i obaveza koje su bailo i članovi njegove misije imali, jedan od najznačajnijih zadataka bilo je slanje zvaničnih pisama iz bailove kancelarije. S obzirom na to da su okolnosti prilikom slanja pisama bile otežane, prvenstveno u pogledu bezbednosti, sekretari su obično šifrovali pisma, koja su stizala najpre do Kotora, a potom do Venecije. Takođe, neretko su sa venecijanskim pismima otpremana pisma i drugih evropskih predstavnika, koja su stizala najpre do Venecije, a odatle do svoje konačne destinacije. S druge strane, na isti način su pisma dužda ili Senata upućivana do Carigrada, a isto tako su i pisma upućena sa sultanovog dvora stizala do bailove kancelarije.¹²¹ Posebno je bila velika draž onih pisama u kojima su bile poverljive informacije, a kako bi doznali njihov sadržaj mletački izaslanici su imali svoje tajne saradnike, te se u ovom periodu može govoriti i počecima tajnih službi. Takođe, u prevođenju i tumačenju pisama posebno je značajna uloga dragomana, o kojima ćemo ovom prilikom nešto više reći.

---

¹¹⁸ Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo Decimosesto*, Serie III, Vol. III, Società Editrice Fiorentina, Firenze, 1855, 15.

¹¹⁹ *Isto*, 16-17.

¹²⁰ *Isto*, 18.

¹²¹ Eric Dursteler, *The Bailo in Constantinople: Crisis and Career in Venice's Early Modern Diplomatic Corps*, *Mediterranean Historical Review*, Vol. 16., No. 2, Tel Aviv, 2001, 25.

2.1.1. Mletački dragomani u diplomatiji i kulturi

Gotovo sve zemlje koje su imale političke i trgovinske veze sa Osmanskim carstvom, poput Venecije, Francuske, Rusije, Engleske, Austrije i drugih imale su svoje prevodioce za turski jezik, kako u Carigradu tako i u drugim gradovima Osmanskog carstva u kojima su ove zemlje imale svoje predstavnike. Prevodioci su bili poznatiji pod imenom dragomani (tur. *tercuman*). Iako su strani izaslanici imali važnu ulogu u pregovorima na sultanovom dvoru, uloga dragomana bila je takođe od neizmerne važnosti ne samo prilikom tumačenja zvaničnih dokumenata i prilikom usmenog prevođenja, već i prilikom prijema koji su priređivani na sultanovom dvoru. U takvim situacijama uloga dragomana nije podrazumevala samo posedovanje lingvističkih kompetencija, već i retoričkih veština koje su podjednako uticale na verodostojnost prenošenja poruke.¹²²

Najvažniji među dragomanima bio je dragoman Porte (tur. *tercuman bachi*). Aktivnost dragomana povećana je tokom 16. veka, a funkciju glavnog dragomana obavljali su uglavnom konvertiti koji su bili poreklom iz evropskih i drugih zemalja, te su pored turskog govorili i italijanski, francuski, grčki ili neki drugi strani jezik.¹²³

U 16. veku na dvoru sultana Sulejmana Veličanstvenog obrazovali su se mladi kadrovi koji su učili strane jezike, kao i veštinu pisanja zvaničnih pisama. Tako na primer, među istaknutim dragomanima tokom 16. veka pominje se Junus bej, koji je bio grčkog porekla, a nešto kasnije i Murat bej, koji je bio mađarskog porekla i koji je pored maternjeg i turskog i maternjeg znao i persijski, arapski, i srpskoslovenski jezik.¹²⁴

Kada je reč o venecijanskim izaslanicima, oni su takođe imali svoje dragomane, a regrutaciju svojih kadrova koji su izučavali turski jezik u Carigradu, započinju 1551. godine. Mladići starosti između 15 i 20 godina, koji bi prošli selekciju i otpočeli sa izučavanjem turskog jezika nazivali su se *mladići jezika* (it. *giovani della lingua*).¹²⁵

Međutim, moramo imati u vidu da interesovanje za učenjem orijentalnih jezika u Italiji počinje još početkom 16. veka, a svakako, vezuje se i za pronalazak štamparije. Tada se zapravo javlja tendencija za štampanjem knjiga na orijentalnim jezicima, te je tako, na primer 1514. godine u Breši štampano prvo izdanje Kurana. U Veneciji se se takođe izučavali orijentalni jezici, te se javljaju mladi humanisti koji su pored klasičnih izučavali i orijentalne

---

¹²² Vesna Miović-Perić, Dragomans of the Dubrovnik Republic: Their Training and Career, *Dubrovnik Annals* 5, Dubrovnik, 2001, 83.

¹²³ Frédéric Hitzel, Les Jeunes de langue de Péra-lès-Costantinople. In: *Dix-huitième Siècle*, n°28, L'Orient, Persee, Lyon, 1996, 56.

¹²⁴ *Isto*, 58.

¹²⁵ Frédéric Hitzel, L'École des Jeunes de langue d'Istanbul. Un modèle d'apprentissage des langues orientales, Gilbert Buti, Michèle Janin-Thivos, Olivier Raveux, (éds.), *Les langues du commerce en Méditerranée (XVIe-XIXe siècle)*, Presses de l'université de Provence, Aix-en-Provence, 2013, 24.

jezike. Tako na primer, Đuzepe Tramecino, unuk tadašnjeg venecijanskog štampara Mikaelea Tramecina poznao je grčki i latinski, ali se isto tako govorilo da se služi turskim i arapskim jezikom.¹²⁶ Pored izaslaničkih misija, takođe su i razna putovanja po Bliskom i Dalekom istoku uticala na pojačano interesovanje za učenjem orijentalnih jezika. Dragomani venecijanskih izaslanika nisu bili samo prevodioci zvaničnih razgovora i dokumenata, već su isto tako za cilj imali da u Evropu donesu potrebna znanja pre svega o osmanskoj pismenosti i književnosti, a onda i o drugim naučnim delima koja su bila zastupljena u Osmanskom carstvu, a koja su Venecijanci nazivali *Letteratura Tuschesca*. Samim tim, dragomani su imali ulogu posrednika u okviru kulturnog konteksta.¹²⁷

Među istaknutim dragomanima koji su svojim radom dali veliki doprinos i koji su u Evropi rasvetlili znanja o turskom jeziku i pismenosti bio je, pre svega, Filipo Arđento, poznat po delu *Regola del parlare turco*, koje nije objavljeno, ali su kopije njegovog rukopisa doprinele izradi bilingvalnih rečnika.¹²⁸ Pored njega, u italijanskoj historiografiji poznat je dragoman i tajni agent Đovani Batista Podesta, a jedno od njegovih značajnijih dela je *Dissertatio academica continens specimen triennalis in linguis orientalibus*. Takođe, značajan je i stvaralački opus baila Đovanija Batiste Done, koji se oprobao i u prevođenju sa turskog na italijanski jezik.¹²⁹ Posebno je značajno njegovo delo *Della letteratura de' Turchi*, koje uz delo Đanbatiste Toderinija *Letteratura Turchesca* predstavlja poseban doprinos po pitanju znanja o turskoj pismenosti, o čemu će nešto kasnije biti više reči.

Kada je reč o dragomanima koji su delovali u okviru bailove kancelarije, u izvorima se među istaknutim imenima pominju braća Bartolomeo i Kristoforo Bruti, Mateka Salvago, Marko de Skasi, Điolamo Alberti, kao i Heronimo Alberto, Ludoviko Maručini i drugi.¹³⁰ Moramo naglasiti da su dragomani, kao i drugi bailovi pomoćnici, najčešće sekretari, bili angažovani i na tajnim zadacima, te se njihova aktivnost vezuje i za rad tajnih službi.

2.1.2. Tajne venecijanske službe u Osmanskom carstvu u 16. veku - počeci venecijansko-osmanske diplomatije

Iako početkom 16. veka ne možemo još uvek govoriti o pravoj diplomatiji, pregovori na polju trgovine i uzajamna saradnja su svakako postojali. Isto tako, kada je reč o diplomatskim vezama, ne smemo izostaviti tajne službe koje su imale zadatak da na sultanovom dvoru dolaze do poverljivih informacija. Može se slobodno reći da su Mlečani

---

¹²⁶ Girolamo Tiraboschi, *Storia della letteratura italiana*, dall' anno 1500 fino all' anno 1700, Tomo 4, Milano 1833, 110-111.

¹²⁷ Ella Natalie Rothman, *Dragomans and 'Turkish Literature': The Making of a Field of Inquiry*, *Oriente Moderno* 93, Istituto per L'Oriente C.A. Nallino, Brill, Roma, 2013, 395.

¹²⁸ Alessio Bombaci, *La 'Regola del parlare turco' di Filippo Argenti (1533)*, Harrassowitz, Weisbaden, 2007, 93.

¹²⁹ Ella Natalie Rothman, *Dragomans and 'Turkish Literature': The Making of a Field of Inquiry*, 398.

¹³⁰ Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo Decimosesto*, Serie III, Voll. III, Firenze, 1855, 247-340.

posedovali mudre strategije u diplomatskim odnosima, a takođe, bili su vešti u prikupljanju važnih poverljivih informacija.¹³¹

Prikupljanje i razmena poverljivih informacija bili su povereni bailu koji je svoje izveštaje slao Savetu Desetorice i Senatu, ali se istovremeno vodilo računa o tome da takve informacije ne budu dostupne javnosti kako bi se sačuvao ugled Venecije i njenih predstavnika u Carigradu. U prikupljanju informacija koje su bile od neprikosnovene važnosti, učestvovali su bailovi odani ljudi, ugledni Mlečani u Osmanskom carstvu, koji su imali dobre odnose sa sultanovim dvorom, posebno sa kancelarijom velikog vezira.¹³²

S druge strane, Osmanlije su posedovale druge izvore i druge načine prikupljanja važnih informacija. Naime, njihova tendencija je bila usmerena ka administrativnim i finansijskim pitanjima, dok su Mlečani najviše bili zainteresovani da prodru u sferu osmanske politike. Osmanske tajne službe bile su centralizovane na sultanovom dvoru, jer je nosilac čitavog državnog i političkog sistema bio sultan. Provera poverljivih informacija je najčešće bila poverena velikom veziru, poput Ibrahim-paše, koji je svoje ljude slao po evropskim zemljama i na taj način posedovao izuzetne izvore iz oblasti evropske ekonomije i politike.¹³³

Međutim, neretko se dešavalo da su Osmanlije angažovale ne samo svoje ljude, već su i pojedini mletački predstavnici bili zaduženi da, zahvaljujući svojim evropskim vezama, učestvuju u prikupljanju takvih informacija. Takav je slučaj bio sa Alvizeom Gritijem, sinom mletačkog izaslanika i dužda koji je sarađivao sa Ibrahim-pašom. Alvize se često oslanjao na porodične veze, te je informacije o evropskoj političkoj klimi dobijao od oca, Andree Gritija, koji je u to vreme uveliko obavljao funkciju mletačkog dužda.¹³⁴

S druge strane, mletački izaslanici su u svojim pismima govorili o spoljnoj politici koju je Osmansko carstvo vodilo sa Venecijom, o sultanovom odnosu prema novoosvojenim teritorijama, kao i prema onim zemljama koje su Osmanlije nameravale da osvoje.

Dakle, od 16. veka u okviru tajnih službi javlja se takozvana intelektualna špijunaža, gde se javljala tendencija za pisanjem izveštaja i traktata koji su govorili o društvenim, kulturnim i političkim aspektima Osmanskog carstva o kojima se javno nije smelo govoriti, ne samo u okviru njegovih granica, već i u Evropi.

Tako na primer, tokom 1598. godine u Ferari, objavljeno je delo Lazara Soranca pod nazivom *L'Ottomanno*, traktat koji je bio usmeren ka antiturskoj propagandi, u kome se govori o unutrašnjoj strukturi Osmanskog carstva. Međutim, u Veneciji su dalje štampanje kao i prodaja ovog dela bili zabranjeni, a njegov autor je bio uhapšen.¹³⁵ Takođe, mletački izaslanik Alvize Kontarini je u svojim relacijama 1645. godine govorio o poslovima i zalaganjima Porte, koja su se pokazala oponentnim kada su u pitanju interesi Venecije.¹³⁶

---

¹³¹ Emrah Safa Gürkan, I baili veneziani e la diplomazia d'informazione fra Venezia e Istanbul, *Thesaurimata*, 46, Venezia, 2016, 103.

¹³² Robert Finlay, Al servizio del sultano: Venezia, i turchi e il mondo cristiano, in M. Tafuri, *Renovatio urbis: Venezia nell'età di Andrea Gritti (1523-1538)*, Rome, 1984, 79.

¹³³ *Isto*, 83.

¹³⁴ *Isto*, 86.

¹³⁵ Paolo Preto, *I servizi segreti di Venezia, spionaggio e controspionaggio ai tempi della Serenissima*, Il Saggiatore Toscabili, Milano, 2010, 433.

¹³⁶ *Isto*, 434.

Kada je reč o tajnim službama, Mlečani su neretko imali i podršku saradnika iz drugih italijanskih republika, te je tako na primer, u istoriografiji poznat slučaj firentinskog konzula Jakoba Đulijanija, koji je kao obaveštajac saradivao sa Mlečanima.¹³⁷

Najzad, tajne službe vezuju se i za tajna poslovanja mletačkih trgovaca u Carigradu, kao i u drugim provincijama Osmanskog carstva, koji su saradivali prilikom poslovanja i sa drugim trgovcima iz Ankone, Đenove ili Firenze. Jedan od takvih primera bilo je i poslovanje Mlečanina Nikole Markova Bjankija, sa poznatim firentinskim trgovcem i agentom, Lorencom Minijatijem. Prilikom ovakvih poslovanja posebna je bila važnost dragomana, o kojima je već govorili, i koji su takođe bili važne karike prilikom ovakvih poslovanja.¹³⁸ Takav je slučaj Bartolomea i Kristofora Bruti, iz čuvene porodice dragomana¹³⁹ o kojima ćemo nešto više reći prilikom analize samih izveštaja. Naše primarno proučavanje pomenutih izveštaja nije sa aspekta tajnih diplomatskih službi, već uopšteno, sa kulturno-istorijskih i književno-istorijskih aspekata, te ćemo im na taj način i pristupati.

2. 2. Izveštaji Nikola Barbara

Nikolo Barbaro rođen je u Veneciji, oko 1400. godine. U periodu od 1451. do 1453. godine boravio je u Carigradu gde je bio lekar u službi venecijanskog kapetana Alvizea Dijeda. U periodu kada je sultan Mehmed Osvajač započeo osvajanje Carigrada, krajem 1452. godine, Barbaro je bio očevidac osvajanja Carigrada, a pomenuti događaj je detaljno zabeležio u svom dnevniku, koji se čuva u Narodnoj biblioteci Marčana (it. Biblioteca Nazionale Marciana).¹⁴⁰

Prvo izdanje dnevnika objavljeno je 1856. godine pod nazivom *Giornale dell' assedio di Costantinopoli 1453 di Niccolò Barbaro*¹⁴¹ i predstavlja neznatno izmenjeni tekst rukopisa. Barbarovo delo predstavlja jedan od najvažnijih izveštaja Mlečana u Carigradu i jedno od najznačajnijih svedočanstava o osvajanju Carigrada, posebno u zapadnoevropskoj istoriografiji, te je prevedeno na engleski, francuski, turski, srpski i druge jezike. Pored pomenutom izdanja, u Italiji se tokom 2017. godine pojavilo još jedno, dopunjeno, izdanje dnevnika pod nazivom *Il diario dell' assedio di Costantinopoli di Nicolò Barbaro*.¹⁴²

---

¹³⁷ Радмило Пекић, *Фиренћинци на Балкану 1300-1700*, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2012, 321-322.

¹³⁸ Радмило Пекић, Лоренцо Минијати, тајни агент у Дубровнику (1542-1567) - према подацима из Дубровачког архива, у *Иницијал-Часопис за средњевековне сџудије 1*, Центар за напредне средњевековне студије, Београд, 2013, 194.

¹³⁹ Noel Malcolm, *Agents of Empire, Knights, Corsairs, Jesuits and Spies in the Sixteenth-Century Mediterranean World*, Oxford University Press, Oxford, 2015, 206.

¹⁴⁰ Benjamin G. Kohl, Barbaro, Niccolò, In Graeme Dunphy (ed.). *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, Brill, Leiden, 2010, 141.

¹⁴¹ Nicolò Barbaro, *Giornale dell' assedio di Costantinopoli 1453 di Nicolò Barbaro*, corredato di note e documenti di Enrico Cornet, Libreria Tendler and Comp, Vienna, 1856.

¹⁴² Nicolò Barbaro, *Il diario dell' assedio di Costantinopoli di Nicolò Barbaro*, a cura di Alberto Codato, Aracne, 2017.

Ono što je veoma upečatljivo kada je reč o samom dnevniku jeste svakako njegova struktura, koja je s jedne strane veoma bliska hronici jer je autor hronološki beležio događaje iz pomenutog perioda. S druge strane, možemo primetiti da su u okviru samog dnevnika kratki izveštaji, te se sam dnevnik može okarakterisati kao zbirka izveštaja, iako je definisan kao jedinstven izveštaj. Svakako, reč je o zvaničnom izveštaju, a ne o ličnom dnevniku, iako se na samom početku autor dnevnika ne obraća eksplicitno onome kome je dnevnik namenjen, već iz poslednjih redova dnevnika zaključujemo da je reč o članovima Senata, koje autor oslovljava *senatori nostri*.¹⁴³ Međutim, na samom početku autor objašnjava svoju nameru pisanja, što se kao važan element javlja i u srednjovekovnim epistolarnim formama još iz 13. veka, počev od Gvitonea d'Areca, koji je u svojim epistolama definisao nameru pisanja, ali i onoga kome su namenjene,¹⁴⁴ a slične elemente zapažamo i u epistolama Katarine Sijenske iz 14. veka, upućenim državicima i crkvenim velikodostojnicima.¹⁴⁵

U periodu kada nastaje Barbarovo delo odlike ne samo zvaničnih epistola, već i svih dela napisanih na narodnom jeziku, bile su posveta, kratko obrazloženje namere pisanja i zahvalnica koja nije morala biti pomenuta. Ovakav književni okvir služio je pre svega da zainteresuje onoga kome je delo upućeno, ali isto tako, počev od 15. veka javlja se tendencija autora da detaljno i verodostojno prikaže ono o čemu govori, čak i kada je reč o zvaničnim epistolama, odnosno izveštajima.¹⁴⁶ Takve karakteristike prepoznavamo i u Barbarovom dnevniku koji se može podeliti u dve etape. U prvoj su beleške, tj. izveštaji koji govore o pripremama za rat vizantijskog cara Konstantina XI Paleologa Dragaša, koji je formirao savez sa hrišćanskim izaslanicima u Carigradu, među kojima su bili Mlečani i Đenovljani. U drugoj etapi su Barbarove beleške koje govore o padu grada. Za nas su svakako najupečatljiviji oni delovi koji govore o Mlečanima, odnosno o njihovom zalaganju da spreče napade vojske sultana Mehmeda, te ćemo nešto više reći o pomenutim Barbarovim beleškama.

2.2.1. Barbarove beleške – I deo

Kako saznajemo na početku teksta, autor objašnjava nameru svog pisanja i otvara temu izveštaja već u prvoj rečenici:

*Trovandomi a esser personalmente in questa sfortunata città di Costantinopoli, ho deciso a metter per iscritto tutte le cose che seguono, circa le guerre che fece Moametto bej fio che fu di Murad Turco, per il qual combattere prese la detta città.*¹⁴⁷

---

¹⁴³ Nicolò Barbaro, *Giornale dell'assedio di Costantinopoli 1453 di Nicolò Barbaro*, 2-40.

¹⁴⁴ Stefano Carrai, Guittone e le origini dell'epistolografia in volgare, *Epistolari dal Due al Seicento, modelli, questioni, ecdotiche, edizioni, cantieri aperti, Quaderni Guargnano* 2, Milano, 2018, 18-19.

¹⁴⁵ *Isto*, 27.

¹⁴⁶ Emanuele Tesauro, *Dell'arte delle lettere missive*, Per Gio. Recaldini, Bologna, 1678, 18-40.

¹⁴⁷ Nicolò Barbaro, *Giornale dell'assedio di Costantinopoli 1453 di Nicolò Barbaro*, 2.

[Našavši se u ovom nesrećnom Carigradu, odlučio sam da zabeležim događaje koji će uslediti, u vezi sa ratovima koje je vodio Mehmed vladar, sin Turčina Murata, koji je borbom zauzeo rečeni grad].

Iako je bitka za osvajanjem Carigrada počela 1453. godine, Barbaro tvrdi da je sultan Mehmed Osvajač započeo pripreme za pohod još krajem 1452. godine. S druge strane, vizantijski vladar pripremao je protivnapad udružen sa predstavnicima Đenove i Venecije. Povod koji su Mlečani koristili tada da bi Osmanlijama objavili rat bila je pogibija uglednog mletačkog trgovca Antonija Ricija, čiji je brod bio potopljen.¹⁴⁸ Kako autor tvrdi, mletački i đenovljanski izaslanici tokom decembra 1452. godine sastajali su se sa vizantijskim vladarom u crkvi Svete Sofije.¹⁴⁹ Sastajanje izaslanika i vizantijskog vladara na pomenutom svetom mestu, ovde je zasigurno imalo i širi kontekst koji se nije odnosio samo na ujedinjenje u borbi protiv zajedničkog neprijatelja, već je gledano sa religijskog aspekta, označavalo u neku ruku ujedinjenje predstavnika katoličke i pravoslavne vere, uprkos razlikama nastalim nakon raskola u hrišćanstvu 1054. godine.¹⁵⁰ Okupljanje na takvom svetom mestu označavalo je njihovu jednakost. Pored Svete Sofije, Barbaro kao mesto okupljanja pominje i crkvu Svetog Marka u Carigradu, gde su izabrani venecijanski predstavnici koji su pružali podršku vizantijskom vladaru, a među njima bili su bailo, sekretar, kapetani mletačkih brodova, kao i istaknuti mletački trgovci.¹⁵¹ Barbaro je pažljivo zabeležio odluku koja je doneta o izboru članova:

*Etiam la richiesta del serenissimo imperatore e del Reverendissimo magnifico monsignor Messer cardinale; e lo gran sollievo seguira' a essa città; etiam l'onor di Dio e della nostra illustrissima signoria di Venezia, e di tutta la cristianita': L' andra parte a parer di magnificenza di Messer lo Bailo, e di Messer Nicolò Zustinian, e di Messer Fabruzi Corner consigieri eletti supra questo, se debba trattenerne le tre galee grosse da mercato, e le due galee sottili, per difesa di questa città.*¹⁵²

[I na zahtev presvetlog imperatora i uzvišenog presvetlog gospodina kardinala, velika pomoć će stići u ovaj grad, u čast Gospoda i naše presvetle republike Venecije i svog hrišćanskog sveta : a prema mišljenju uzvišenog baila i gospodina Nikola Đustinijana i gospodina Fabricija Kornera, koji behu izabrani savetnici, potrebno je zadržati tri velike trgovačke galije i dve male lađe koje bi služile za odbranu ovog grada.]

U Barbarovom tekstu koji je napisan pretežno na pučkom, odnosno narodnom jeziku, primećujemo upotrebu latinizama, a isto tako, jedan kraći deo izveštaja, u kome je autor zabeležio zvanične podatke, o izboru istaknutih Mlečana koji su upućivali pomoć vizantijskom vladaru, napisan je na latinskom jeziku. To potvrđuje činjenicu da su u 15. veku u upotrebi bili i latinski i narodni jezik, premda se još od 13. veka javlja tendencija da i zvanična dokumenta budu pisana narodnim jezikom, te je izdat dekret o tome da dokumenta duždeve kancelarije, Velikog veća i Senata budu na narodnom jeziku, a izveštaji mletačkih izaslanika predstavljaju primer takvih tekstova.¹⁵³ Jedan od takvih primera je i Barbarova relacija u kojoj se u okviru

¹⁴⁸ Isto, 3.

¹⁴⁹ Isto, 4.

¹⁵⁰ Gian Domenico Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, Venetia, 1761, 19.

¹⁵¹ Nicolò Barbaro, *Giornale dell' assedio di Costantinopoli 1453 di Nicolò Barbaro*, 2.

¹⁵² Isto, 6-7.

¹⁵³ Lorenzo Tomasin, *Il volgare nella cancelleria veneziana fra Tre e Quattrocento*, a cura di Daria Perocco, Riccardo Drusi e Piermario Vescovo, *Medioevo Letterario d' Italia*, vol. 4, Fabrizio Serra Editore, Pisa-Roma, 2007, 69-72.

same strukture teksta uočava leksika i jezička forma karakteristična za venecijansko-italijanski dijalekt.

2.2.2. Barbarove beleške - II deo

Kada je reč o drugom delu Barbarovih beleški, nastalih u periodu od aprila do jula 1453. godine, možemo reći da se prema okviru pripovedanja njegovi izveštaji i ovde mogu podeliti na dve celine, odnosno one koji govore o opsadi i one koje govore o padu Carigrada. U ovom delu primećujemo da je naracija življa i dinamičnija, sa upečatljivim celinama i prikazima u kojima se uočava autorova tendencija da verodostojno prikaže događaje kojima je prisustvovao. Stoga su precizno zapisani detalji opsade grada, koji govore o sultanovom načinu ratovanja, kome je vizantijski vladar dugo pružao otpor zahvaljujući pomoći mletačkih i đenovljanskih izaslanika:

Il giorno seguente, che fu adi' ventuno de aprile, il signor Turco si se mosse per il campo, cioe' da le mura de Costantinopoli, e cavalco' con circa diecimila cavalli, e vene a le colone dove che era la sua armata, per vedere e intender qual fu la ragione che il suo capitano della sua armata non avea potuto prendere con tanta armata quattro navi solamente. Il signor Turco quando il fu giunto a l'armata de subito fece scender in terra il capitano de l'armata sua e quello vece venire alla sua regalia, e in quella fiada il perfido Turco de tosego contra il capitano si disse: Traditor della fede de Moametto, e traditor de mi to signor, ma qual e' stata la ragione che tu non ha potuto prendere, con tanta armata che tu hai sotto ti quattro navi de cristiani, le qual avei bel combattere per essere state in bonaccia morta?¹⁵⁴

[Sledećeg dana, a to beše 21. aprila, turski vladar ode sa bojnog polja, odnosno od zidina Carigrada, i jahaše sa deset hiljada vojnika, a potom dođe do kolonije gde beše njegova vojska, kako bi video i utvrdio razlog zbog kojeg je kapetan njegovih trupa bio nemoćan da uz pomoć tolike vojske zarobi samo četiri lađe. Stigavši do vojnih trupa, turski gospodar odmah naredi da kapetan izađe pred njim, a u tom momentu opaki Turčin, ispunjen gnevom, reče kapetanu: Izdajice Muhamedove vere i izdajice mene, tvog gospodara, koji beše razlog zbog kojeg nisi mogao sa tolikom vojskom čiji si zapovednik, zarobiti četiri hrišćanske lađe koje si mogao pobediti bez ikakvih napora.]

U pomenutom odlomku reč je o đenovljanskim galijama kojima su bile poslate u pomoć galije kapetana Trevizana i Griona. Na njihovim lađama bile su trube koje bi svirale u slučaju opasnosti, a tom prilikom je, kako Barbaro tvrdi, zvuk bio toliko jak da je delovalo kao da dvadeset brodova dolazi, te su se Osmanlije povukle plašeći se jakog napada. Ovde se oslikava mudrost Mlečana i Đenovljana koja je nadmašila moć osmanske vojne sile.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Nicolò Barbaro, *Giornale dell' assedio di Costantinopoli 1453 di Nicolò Barbaro*, 15.

¹⁵⁵ *Isto*, 16.

Iako je Barbaro i sam bio prisutan prilikom pomenutih događaja, on ne govori o sopstvenom zalaganju prilikom opsade grada, kao ni o dužnostima koje je imao kao lekar. Naprotiv, on preuzima ulogu pisca koji za cilj ima objektivno prenošenje svojih zapažanja, premda u pojedinim delovima, u kojima govori o Mlečanima koji su davali podršku vladaru, Barbaro ubraja među njih i sebe. Međutim, u određenim delovima, prilikom iskazivanja autorovog stava o Osmanlijama, oseća se subjektivni ton pripovedanja, o čemu najbolje svedoče izrazi kojima Barbaro opisuje Osmanlije nazivajući ih *paganima i nevernicima* (it. *infedeli, pagani, malvaggi pagani*), a isto tako opisuje sultana kao *okrutnog neprijatelja i okrutnog Turčina* (it. *perfido nemico, perfido Turco*).¹⁵⁶ S jedne strane ovde je reč o izražavanju ličnog stava, a s druge strane moramo imati u vidu da su njegovi stavovi proistekli kao posledica kulturnih razlika, koji su uticali na formiranje piščevih stavova o Osmanlijama. Iz tog razloga primećujemo da je Barbaro želeo da prikaže i pojedine aspekte osmanske kulture, koji su u Evropi još uvek bili nepoznati, iako to nije bilo lako učiniti u napetim okolnostima usled ratne situacije. Ovde ćemo navesti jedan od primera kojim pisac prikazuje način na koji su Osmanlije slavile unapred pobedu, prilično sigurne u ishod ratnog sukoba:

*A di' ventisei pur de questo mese de maggio a una ora de note¹⁵⁷, turchi si fece per tutto il suo campo una gran luminaria de fuochi, il qual fuochi ogni padiglione che era in nel campo, si faceva due fuochi, il qual fuochi si era grandissimi, e per il grande chiarore di quelli pareva che fosse de giorno chiaro, questi terribili fuochi si duro' in fine a la mezzanotte; questi fuochi il signor Turco si i fece far per il campo, per rallegrare il popolo del campo, perche' il se approssimava la distruzione della povera città per dare la dura battaglia.*¹⁵⁸

[Dana 26. maja meseca u jedan sat nakon ponoći, Turci su čitav logor obasjavali velikom svetlošću vatrometa. U svakom paviljonu toga logora od te vatre nastajale su dve, a vatrometi behu tako veliki i zbog njihove svetlosti činjaše kao da je beli dan i trajahu ti strahoviti vatrometi sve do ponoći. Ovi vatrometi koje je turski vladar priređivao u svom logoru, služili su da uvesele narod jer se približavao pad ovog jadnog grada kome će biti zadat težak poraz].

U momentu kada su Osmanlije zauzele Carigrad, ističući svoja obeležja u vidu bajraka, autor govori o tome da je osećaj straha koji su hrišćani osećali bio zamenjen bolom. Barbaro u poslednjim delovima navodi imena stradalih, među kojima je i bailo Minoto, i drugih zarobljenih Mlečana. I sam Barbaro je kratko bio u ropstvu, a svoje ime je zabeležio u trećem licu zajedno sa drugim zatočenicima. Ovaj podatak ukazuje na to da je zapravo neko drugi vodio njegove beleške dok je autor bio u zatočeništvu, međutim, u samoj završnici dnevnika Barbaro ipak ističe da su svi događaji zabeleženi njegovom rukom, a njegov dnevnik vredno je svedočanstvo o jednom važnom istorijskom momentu.

---

¹⁵⁶ Isto, 20-21.

¹⁵⁷ Može biti greška, jer su vatrometi priređivani uglavnom jedan sat pre ponoći.

¹⁵⁸ Nicolò Barbaro, *Giornale dell' assedio di Costantinopoli 1453 di Nicolò Barbaro*, 28.

2.3. Izveštaj Andree Gritija

Andrea Gritti rođen je 1455. godine u Bradolinu, u Veneciji. Još kao veoma mlad odlazi u Carigrad, gde se bavio trgovinskim poslovima. Međutim, prilikom boravka u Carigradu oko 1499. godine, zatekao ga je rat koji je sultan Bajazit vodio sa Venecijom. Tom prilikom bio je optužen da je slao poverljive informacije venecijanskim vojnim zapovednicima, zbog čega je uhapšen, ali je ubrzo pušten na slobodu. Gritti je 1502. godine zbog svojih političkih veza, kao i zahvaljujući svojim besedničkim veštinama izabran za venecijanskog govornika u Carigradu, gde je obavljao funkciju govornika, pregovarajući sa sultanom Bajazitom i sa osmanskim izaslanicima oko sklapanja mirovnog sporazuma. Vrativši se u Veneciju, nakon postignutog sporazuma, Gritti je uživao veliki ugled te je 1509. godine izabran za prokuratora Bazilike Svetog Marka u Veneciji. Tokom 1523. godine izabran je za mletačkog dužda, a na toj funkciji ostao je do smrti 1538. godine. Grittijev izveštaj iz 1503. godine, koji spada u važnije izveštaje mletačkih izaslanika, objavljen je u Alberijevoj zbirci, a preuzet je iz Biblioteke Svetog Marka u Veneciji.¹⁵⁹

Iako se Gritti u Carigradu zadržao veoma kratko, u svom izveštaju uspeo je da na veoma kompleksan i upečatljiv način prikaže sliku osmanske elite toga vremena, kao i mletačko-osmanske odnose, sa posebnim osvrtom na prilike nastale povodom potpisivanja sporazuma. U samom tekstu dolazi do varijacija u pogledu naracije i stila, te u pojedinim delovima izveštaja dominira zvanična diplomatsko-narativna forma, dok u nekim delovima stičemo utisak da je Gritti pisac koji pokazuje tendenciju ka subjektivnom iskazivanju svojih impresija. U skladu sa piščevom narativnom formom, izveštaj se može podeliti u tri tematske celine, od kojih se prva odnosi na opis prilika tokom Grittijevog puta od Venecije do Carigrada, druga koja se odnosi na prikaz Carigrada i treća u kojoj autor govori o političkim prilikama i o potpisivanju samog sporazuma. Iako je izveštaj namenjen Senatu, autor se obraća mletačkom duždu, te stičemo utisak da je posveta zapravo upućena samom duždu. Takođe, autor na samom početku izražava zahvalnost Bogu, objašnjavajući ukratko ono što će biti tema izveštaja.¹⁶⁰

Pomenuti elementi poput posvete, nagoveštavanja piščeve namere pisanja, kao i zahvalnice, postaju sastavni deo u okviru narativne forme epistola u humanističkoj tradiciji, posebno od druge polovine 15. veka, jer se sa pojavom prvih štampanih izdanja pojavljuje tendencija za utvrđivanjem narativne forme dela.¹⁶¹

---

¹⁵⁹ Andrea Gritti, *Relazione di Andrea Gritti, oratore straordinario a Bajezid II, letta in Senato li 2 Dicembre 1503*, in Eugenio Alberi, *Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo Decimosesto*, Serie III, Vol. III, Società Editrice Fiorentina, Firenze, 1855, 6-7.

¹⁶⁰ *Isto*, 11.

¹⁶¹ Martin Lowry, *The world of Aldus Manuntius: Business and Scholarship in Renaissance*, Cornell University Press, Ithaca, 1979, 45.

U prvom delu izveštaja, opisujući svoj put od Venecije preko Zadra, Šibenika, Dubrovnika i Krfa, Griti se svojim stilom kazivanja pomalo približava književnom žanru putopisa. Međutim, autor se u ovom delu ne zadržava na opisu mesta i predela u kojima boravi, već je njegova pažnja usmerena ka prilikama oko pregovora sa važnim osmanskim predstavnicima koje je sretao. Tako na primer, Griti se tokom puta zadržao kratkotrajno na grčkom ostrvu Naksosu, gde beleži susret sa osmanskim izaslanikom, koji mu je ukazao veliku čast i koji mu je prilikom odlaska uputio darove, što je bilo u skladu sa diplomatskim kodeksom.¹⁶² Stigavši u Carigrad, Griti je inspirisan lepotom velelepnog grada virtuožno zabeležio svoje utiske:

*E' stimato il sito della città, e per le temperie dell' aria e per li due mari che da una e l' altra parte la guardavano e per la bellezza de' paesi vicini, il piu' bello e piu' felice non pur dell' Asia, ma anco del mondo. All' incontro ha Pera, che fu gia' de' genovesi, che le rende tanta vaghezza e maesta', quanta si puo' desiderare per una città che tiene il maggior principe del mondo, e nella qual e' tanto tesoro quando si stima che non ne possa esser piu' appresso tutti li altri principi cristiani.*¹⁶³

[Mesto na kome leži ovaj grad smatra se, zbog klime i zbog dvaju mora, koja ga sa jedne i sa druge strane gledaju, ali i zbog lepote okolnih mesta, najlepšim i najradosnijim ne samo u Aziji, već i na čitavom svetu. A na suprotnoj strani nalazi se Pera, koja nekada beše pod okriljem Đenovljana i koja ga čini toliko dražesnim i veličanstvenim da se samo poželeti može za takav grad koji ima najvećeg gospodara sveta i čije bogatstvo je toliko veliko da se veruje da ga nijedan drugi hrišćanski vladar ne poseduje].

Kao što se može primetiti iz citiranog teksta, Griti ne iskazuje divljenje samo prema Carigradu, već epitetom *najveći* karakteriše osmanskog vladara sultana Bajazita II koji je vladao od 1481. do 1512. godine, pokazujući na taj način divljenje i poštovanje. U Gritijevom tekstu zapažamo da se javljaju varijacije u transkripciji sultanovog imena, te na početku teksta autor piše *Baixet*, dok je u daljem tekstu napisano *Bajazet*. I jedan i drugi oblik sreću se u humanističkoj venecijansko-italijanskoj ortografiji, premda se u historiografiji uglavnom sreće oblik *Bajazet*.¹⁶⁴

Nadovezujući se na pripovedanje o Carigradu, Griti nastavlja svoje opširno pripovedanje o sultanu Bajazitu, uz poseban osvrt na sultanove svakodnevne aktivnosti i interesovanja:

*E' di statura piu' presto grande che mezzana; ha il viso tinto di color olivastro, con una guardatura che dimostra nell' animo suo gravita' grandissima di pensieri; e' di natura melancolica. [...] Non si vede che mai faccia segno d'allegrezza per cosa che filicamente li occorra; non beve mai vino e mangia parchissimamente; fa esercizio a cavallo grande, e lo faria maggiore, se la podegra non li desse, come da' molte volte travaglio; onde e' sforzato spesso, quando si trova nel maggior piacer delle caccie e dei solazzi, ritornarsene a riposare.*¹⁶⁵

[Moglo bi se reći da je više visokog nego srednjeg rasta; njegovo lice je maslinaste boje sa pogledom koji pokazuje da je njegova duša pod velikim teretom teških misli. Po prirodi je

¹⁶² Andrea Gritti, *Relazione di Andrea Gritti, oratore straordinario a Bajezid II, letta in Senato li 2 Dicembre 1503*, 15.

¹⁶³ *Isto*, 18.

¹⁶⁴ Manlio Cortelazzo, *Guida ai dialetti veneti*, III, CLEUP, Padova, 1979-1993, 65.

¹⁶⁵ *Isto*, 19-20.

melanholičan. [...] Nikada se ne može videti da pokazuje znake radosti u trenucima kada ga zadesi sreća; nikada ne pije vino i jede veoma slabo; jaše velikog konja i činio bi to mnogo češće kada mu gih't ne bi zadavao muke, zbog čega je prinuđen da se usred najvećeg uživanja u lovu vrati kako bi se odmarao].

Nije sasvim slučajno što u Gritijevom tekstu nailazimo na njegova zapažanja o sultanovom životu. Naime evropski vladari su težili ka tome da saznaju više ne samo o političkom, već i o svakodnevnom životu osmanskih vladara, zbog čega su izaslanici u svojim izveštajima zapisivali pojedine zaniljivosti sa sultanovog dvora.¹⁶⁶ Tako, na primer, Griti pominje lov kao jednu od aktivnosti u kojoj je sultan Bajazit posebno uživao, kao što su to činili i drugi osmanski vladari, a isto tako lov se u venecijanskoj istoriografiji pominje kao važna aktivnost na dvoru evropskih vladara.¹⁶⁷

U trećem, poslednjem delu izveštaja, primećujemo da Griti, sa aspekta diplomate, govori o sopstvenom zalaganju prilikom potpisivanja sporazuma sa sultanom kojima su prethodili dugi pregovori, gde sa posebnim ushićenjem daje osvrt na pomenuti trenutak:

*Fui condotto a una loggia dove erano li magnifici bassa' col beglierbei, li quali mi vennero incontro, cosa insolita. Sotto questa loggia era il desinar apparecchiato, piu' presto parco che lauto e copioso. [...] Come s'ebbe desinato, il protogero dei capigi' venne a chiamarmi e cosi' precedendo li signori bassa' fui introdotto nella stanza di Gransignore, il qual s'attrovava seduto alla turchesca sopra' un mastabe' riccamente ornato. Li voli bacciar la mano, ma Sua Maesta' tirandola a se' non lo permise.*¹⁶⁸

[*Odvedoše me do jedne lože gde behu veličanstvene paše sa beglerbegovima, koji mi pođoše u susret, što beše neuobičajeno. Ispod te lože beše trpeza sa pripremljenim jelima, koja je beše više oskudna nego raskošna i obilna. [...] Nakon što se beše završio obed, vodeći kapi-aga dođe i pozva me i tako sledeći gospodu paše, odvedoše me do odaje velikog gospodara, koji sedeše poput pravog Turčina iznad jedne raskošno ukrašene mastabe. Želeo sam da mu poljubim ruku, ali je Njegovo Veličanstvo pomeri ka sebi i to mi ne dopusti.*]

Gritijevi pregovori nisu bili nimalo laki, a najčešće se pregovaralo o pitanjima granica u Dalmaciji, kao i o položaju mletačkih trgovaca u Carigradu.¹⁶⁹ Tokom pregovora Griti nailazi i na poteškoće po pitanju jezika jer je zbog nepoznavanja turskog jezika jezičku barijeru prevazilazio pomoću dragomana. U izveštaju Griti pominje velikog dragomana Alija, koji je, kako tvrdi, bio upućen u sve poslove hrišćanskih izaslanika.¹⁷⁰ On je u italijanskoj istoriografiji poznat po tome što je prevodio pri bailovoj kancelariji, premda postoje podaci o tome da je bio nepouzdan kada je reč o poverljivim informacijama, zbog čega su Venecijanci prestali da mu veruju. Upravo je to bio razlog zbog kojeg su počeli da obrazuju svoje dragomane.¹⁷¹ Završavajući svoje pripovedanje sa lepim i toplim rečima o pomenutom dragomanu, Griti završava izveštaj koji zasigurno ukazuje na važna ali i zanimljiva dešavanja u okviru kulturno-istorijskog konteksta.

¹⁶⁶ Franz Babinger, Lorenzo Medici e la corte ottomana, *Archivio storico italiano*, vol. 121, n.3, Casa Editrice Leo S. Olschki s.r.l., Firenze, 1963, 353.

¹⁶⁷ Giuseppe Antonelli, *Emporio artistico-letterario, ossia raccolta di amene letture, Novita', aneddoti, ecc. con disegni intercalati del testo*, Volume I-II, Antonelli, Venezia, 1847, 38-39.

¹⁶⁸ Andrea Gritti, *Relazione di Andrea Gritti, oratore straordinario a Bajezid II, letta in Senato li 2 Dicembre 1503*, 27.

¹⁶⁹ *Isto*, 29.

¹⁷⁰ *Isto*, 43.

¹⁷¹ Ella Natalie Rothman, *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2012, 168-171.

2.4. Izveštaj Pjetra Bragadina

Pjetro Bragadin, prema Alberiju, rođen je oko 1460. godine u venecijanskoj plemićkoj porodici. Kao i većina istaknutih venecijanskih plemića učestvovao je aktivno u političkom životu Venecije. Nakon iznenadne smrti Andree Priulija, baila u Carigradu, 1524. godine Bragadin bio je nominovan da preuzme funkciju baila. Na pomenutoj funkciji ostao je tačno dve godine, kada je umesto njega imenovan Pjetro Zeno. Nakon povratka u Veneciju predstavio je Senatu svoj izveštaj koji je pročitao 9. juna iste godine. Svoju upešnu političku karijeru nastavio je u Veneciji kao član Saveta Desetorice. Umro je u dubokoj starosti, oko 1550. godine.¹⁷²

Kada je reč o Bragadinovom izveštaju, moramo napomenuti da je reč o kraćoj verziji koja je najpre objavljena u dnevniku Marina Sanuda¹⁷³, i koju je Alberi preuzeo i objavio u svojoj zbirci izaslaničkih izveštaja.¹⁷⁴ Izveštaj predstavlja značajnu građu, pre svega u domenu kulturno-istorijskih istraživanja, te smo se posebno zadržali na onim delovima koji rasvetljaju ovaj aspekt. Iako je reč o zvaničnom izveštaju, možemo reći da preovladava pomalo atipičan okvir pripovedanja koji odstupa od uobičajne diplomatsko-narativne forme. Kada je reč o stilu autora, on se odlikuje bogatom deskripcijom i leksikom, koja je pretežno karakteristika književnih žanrova, poput putopisa i hronika, a manje zvaničnih izveštaja koji se uglavnom odlikuju kratkim rečenicama i ustaljenom leksikom, uz tendenciju pisca da izvesti o najvažnijim događajima. Nasuprot tome, ovde je izražena težnja autora za autentičnim prikazivanjem ličnosti i događaja, što je bitna odlika epistola u humanizmu. Primećujemo da je u jeziku autora, osim reči tipičnih za venecijansko-italijanski jezik i turcizama, prisutno i dosta latinizama, što pokazuje da se do druge polovine 16. veka, a i u kasnijem periodu ne može govoriti o jezičkom purizmu, već o dualnosti jezika, te se čak i tekstovima na narodnom jeziku uočava latinska leksika koja nije podlegla jezičkim transformacijama.¹⁷⁵

Zadržavajući se na aspektima upečatljivim na polju kulture, Bragadin pomno i iscrpno govori o sultanu Sulejmanu (1494 - 1566), o njegovim porodičnim vezama, kao i o odnosima sa drugim osmanskim zvaničnicima, koji sagledavaju i njegove prijateljske odnose sa pašama i vezirima, prema kojima je sultan pokazivao naklonost i uvažavanje. Kao što smo već pomenuli, iako je reč o zvaničnom izveštaju, primetno je književno umeće autora, posebno u opisu sultana Sulejmana:

---

¹⁷² Pietro Bragadin, *Sommario della relazione di Pietro Bragadin, bailo a Costantinopoli, letta in Pregadi a 9 di giugno, 1526*, in Eugenio Alberi, *Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo Decimosesto*, Serie III, Vol. III, Firenze 1855, 100.

¹⁷³ Marino Sanuto, *I diarii di Marino Sanuto*, A spesi degli Editori, Venezia, 1879-1903, 396.

¹⁷⁴ Eugenio Alberi, *Le relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato*, 99-112.

¹⁷⁵ Manlio Cortelazzo, *Il veneziano lingua ufficiale della repubblica* in *Guida ai dialetti veneti*, Volume 15, CLEUP, Padova, 1982, 61-65.

*Quel Serenissimo Signor chiamato Soliman [...] e' di anni 32, pallido, smorto, naso aquilino, magro, collo lungo, di poca complessione.*¹⁷⁶

[Ovaj presvetli vladar, čije je ime Sulejman [...] ima 32 leta, bled je i uveo u licu, povijenog nosa i mršav, dugog vrata i nejake građe].

U nastavku bailo nastavlja svoje pripovedanje o sultanovom privatnom životu i o njegovim porodičnim odnosima:

*Ha la madre viva nel serraglio, bellissima donna d'anni 48, alla quale porta gran reverenzia ed amor; ha quattro figlioli fino al presente, il primo nominato Mustafa' di 9 anni, fatto con una donna di nazion schiavona di Montenegro, la quale sta nel serraglio col detto suo figluol e l' tutto il suo piacer e' questo, e il signor non s'impaccia piu' con lei; tre altri figlioli ha con quest'altra donna di nazion russa, giovane ma non bella, ma aggraziata e menuetta (piccina), alla quale vuol tutto il suo ben, e le ha fatto vestimenti con gioie per ducati cento mila.*¹⁷⁷

[Ima još uvek živu majku koja boravi u saraju, a ona je prelepa žena od 48 leta kojoj ukazuje veliko poštovanje i naklonost. Do sada je poznato da ima četvero dece; prvog sina po imenu Mustafa, koji ima 9 godina dobio je sa gospom slovenskog porekla iz Crne Gore, koja je u saraju sa svojim sinom, i u tome je svo njeno uživanje, a gospodar s njom više nema nikakvih odnosa. Ima još troje dece sa gospom ruskog porekla koja je mlada i nije tako lepa, ali je graciozna i ljupka, kojoj gospodar pruža svu svoju ljubav i dao joj je odoru sa draguljima čija vrednost beše sto hiljada dukata].

U pomenutom odlomku bailo otvara temu i o odnosima u sultanovom haremu. Pored Bragadina, bilo je i drugih i drugih izaslanika i putopisaca koji su na kompleksan način prikazivali odnose unutar osmanske dinastije. Tako na primer, slična zapažanja primećujemo i kod putopisca Luidija Basana, koji je govorio o sultaniji Hurem i o prilikama u haremu.¹⁷⁸

Kao što možemo primetiti iz Bragadinovog izveštaja, u periodu kada je boravio u Carigradu, sultanija Hurem je uživala veliku moć i ugled, te sa njom i počinje sultanat žena, u kome su pripadnice vladajućeg sloja imale veliku političku i ekonomsku moć.¹⁷⁹

Posmatrajući odnose na sultanovom dvoru, bailo je zabeležio i pojedinosti o prijateljstvu između sultana Sulejmana i velikog vezira Ibrahim-paše (1493 – 1536) koji je bio poreklom iz Parge, o kome se govorilo. U sledećem odlomku izveštaja autor je majstorski prikazao lik velikog vezira, govoreći o njegovim interesovanjima, kao i o načinu odevanja.

---

¹⁷⁶ Pietro Bragadin, *Sommario della relazione di Pietro Bragadin, bailo a Costantinopoli, letta in Pregadi a 9 di giugno, 1526*, 101.

¹⁷⁷ *Isto*, 101-102.

¹⁷⁸ Luigi Bassano, *I costumi et i modi della vita de Turchi, descritta di M. Luigi Bassano sano di Zara*, Antonio Baldo Asolano, Roma, 1545, 44-45.

¹⁷⁹ Leslie Pierce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, New York, 1993, 3.

Sono tre bassa; il primo visir Embraim di 33 anni, qual e' il cuor e il fiato del Signor: quello che vuole e' fa ne' bil Signor faria cosa senza suo consiglio; e' nostro suddito, della Parga; non ha figli; uomo magro, viso minuto, smorto, statura di poca presenza, aggraziato, uomo eloquente, si diletta di ogni cosa, di farsi legger libri di romanzi, la vita di Alessandro Magno, di Annibal, e guerre e istorie; compone a gran piacere di musica con un persiano che tien in casa.¹⁸⁰ [...] Embraim bassa' va vestito d'oro e di seta, piu' belle vesti che il Gransignor, perche' vuol cosi' il Signor; e quando usci' fuori, per andar all' impresa ch'ei va, Embraim avea in dosso una vesta di lamine d'oro; porta assai anelli in ditto con gioie.¹⁸¹

[Tu su tri paše; veliki vezir Ibrahim-paša, ima 33 leta, a on je sultanu veoma prirastao k srcu. Čini ono što mu je milo, a i sam gospodar ništa ne preduzima dok se najpre ne posavetuje sa njim. On je naš podanik iz Parge. Nema dece, mršav je, bled i sićušan u licu i sitne je građe, ali je veoma graciozan i rečit i raduje se svemu: voli da čita knjige i romane o životu Aleksandra Makedonskog i Hanibala, o ratovima i o istoriji; komponuje sa velikim uživanjem muziku sa jednim Persijancem koji boravi u njegovoj kući. [...] Ibrahim-paša odeva se u zlato i svilu, i odore lepše od onih koje nosi presvetli vladar, jer sam sultan tako želi. A kada izlazi iz kuće i kreće u pohod, oblači odoru prožetu zlatom, a na rukama nosi prstenje sa draguljima].

Ovo su samo neki od vrednih opisa iz Bragadinovog izveštaja u kojima se govori o Ibrahim-paši, a za nas je svakako veoma upečatljiv podatak koji govori o pašinim interesovanjima za književnost, istoriju i muziku. Čitanje je bilo sastavni deo razonode na sultanovom dvoru, o čemu govore i drugi izveštaji, pa tako na primer, i bailo Donado u svojoj istoriji književnosti govori o pomenutim aktivnostima na sultanovom dvoru, podvlačeći da su književnost i proučavanje istorije bili deo obrazovanja, posebno kada je reč o osmanskim zvaničnicima.¹⁸² Pored pomenutih aktivnosti, Bragadin tvrdi da je sultan priređivao velike svečanosti u čast svojih zvaničnika, ali i u čast stranih izaslanika. Međutim, bailo tvrdi da nije imao naklonost velikog vezira, zbog čega je kratko ostao na funkciji.¹⁸³ I pored toga, njegov izveštaj verno govori o ličnostima i prilikama na dvoru sultana koje su obeležile prvu polovinu 16. veka.

---

¹⁸⁰ Pietro Bragadin, *Sommario della relazione di Pietro Bragadin, bailo a Costantinopoli, letta in Pregadi a 9 di giugno, 1526*, 103.

¹⁸¹ *Isto*, 106.

¹⁸² Giovanni Battista Donado, *Della letteratura dei Turchi, osservationi fatte da Gio Battista Donado, senator veneto, fu' bailo a Costantinopoli, Venezia, 1683*, 34.

¹⁸³ Pietro Bragadin, *Sommario della relazione di Pietro Bragadin, bailo a Costantinopoli, letta in Pregadi a 9 di giugno, 1526*, 111-112.

2.5. Izveštaj Antonija Barbariga

Antonio di Gabriele Barbarigo rođen je u uglednoj venecijanskoj plemićkoj porodici. Iako izaslaničku karijeru nije započeo rano, već se bavio trgovinom i pomorstvom, dostigao je veliki ugled nakon misija na Krfu i u Carigradu. Imenovan je za venecijanskog baila u Carigradu 1556. godine. Barbarigo je upućivao svoje izveštaje Senatu prilikom boravka na Krfu, kao i u toku boravka u Carigradu. Ovom prilikom govorićemo o izveštaju iz 1558. godine koji je priložio Senatu nakon povratka iz Carigrada. Prema podacima iz Alberijeve zbirke izveštaja, reč je o skraćenoj verziji izveštaja koja potiče iz privatne biblioteke engleskog historičara Rodona Brauna, a objavljena je u Alberijevoj zbirci 1855. godine.¹⁸⁴

Izveštaj predstavlja vredno svedočanstvo o osmanskome vladaru, njegovoj porodici, vojsci, o pismima koja su stizala do sultanovog dvora, kao i o načinu na koji su bila interpretirana, dok su manje zastupljena bailova zapažanja o političkim prilikama u Osmanskom carstvu, te je njegov značaj pre svega u proučavanju kulturnih aspekata.

Pismo kojim je izveštaj napisan je humanistika, i nisu zastupljeni latinizmi kao što je bio slučaj u prethodnim izveštajima. Izveštaj je napisan ujednačenim stilom, a naracija autora je rafinisana i pokazuje izuzetnu retoričku spretnost autora. Na samom početku autor upućuje zahvalnost Bogu što mu je podario siguran i bezbedan put, a izražavanje zahvalnosti, kao što smo već pomenuli, jedan je od elemenata prisutan u epistolama i u drugim delima u humanističkoj tradiciji.¹⁸⁵ Takođe, na početku izveštaja upečatljivo je bailovo kazivanje o sultanu Sulejmanu čija se vladavina bližila kraju:

*Questo Signor Turco nominato Sultan Soliman e' di casa Ottomana, quale dicono loro che discende da' Tatarsi di Persia e principio' il regno suo del 1300. E' questo signore di eta' di d'anni 66, e sono 32 anni che regna felicissimamente: e' di statura mediocre, piu' tosto magro che altrimenti, pallido, ha gli occhi neri e grossi, con il naso aquilino: e' signor giusto, benigno e religiosissimo nella sua legge.*¹⁸⁶

[Ovaj turski vladar, poznatiji kao sultan Sulejman, potiče od osmanske loze, koja kako kažu vodi poreklo od persijskih Tatara, a njegovo carstvo je osnovano 1300. godine. A taj vladar koji ima 66 leta i vlada uspešno 32 godine, srednjeg je rasta, mršaviji je nego što je uobičajeno, blede je puti i ima crne krupne oči i povijeni nos. Pravi je gospodin, dobroćudan i pobožno se pridržava zakona].

---

¹⁸⁴ Antonio Barbarigo, Sommario della relazione di Antonio Barbarigo bailo a Costantinopoli letta in Senato nel 1558, in Eugenio Alberi, *Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo Decimosesto*, Serie III, Vol. III, Soceta' Editrice Fiorentina, Firenze, 1855, 145-146.

¹⁸⁵ *Isto*, 147.

¹⁸⁶ *Isto*, 148.

Zanimljivo je da bailo govori o miroljubivoj sultanovoj prirodi, iako je kako i sam tvrdi, ovaj vladar u mladosti puno ratovao. Međutim, namera autora nije, što se iz odlomka može zaključiti, da o sultanu govori kao o državniku, već želi da prikaže njegov svakodnevni život i ljudske osobine, što je posebno zanimalo vladare na evropskim dvorovima. To je period kada je, gledano sa istorijskog aspekta, sultan Sulejman kao svog prestolonaslednika izabrao princa Selima II, ali bailo u izveštaju tvrdi da se nije javno govorilo o tome. Barbarigo ističe da princ Selim nije bio uspešan političar kao njegov otac, opisujući princa kao veoma poročnog čoveka, o čemu svedoči sledeći citat:

*E' questo Sultan Selim d'anni 34, non molto grande, ma grosso e' rosso. [...] E' lussurioso, e gli piace il vino assai, a tanto che ad un principe e' riputato per vizio.*¹⁸⁷

[Sultan Selim ima 34 leta, i nije visok, ali je krupne građe i riđ je. [...] Poročan je i mnogo voli vino, toliko da je ostao zapamćen po poroku.]

Nastavljajući, bailo govori i o ekonomskoj i vojnoj moći, koja se, prema njegovim rečima zasnivala na jakoj vojsci i koju su činili muslimani i hrišćani. Bailo govori i o jakoj floti, čiji su deo činili takođe hrišćani sa grčkih ostrva, a koje autor naziva *marioli*.¹⁸⁸ Ovde je reč o vrlo zanimljivom terminu, koji pomalo ima i negativnu konotaciju i u prevodu bi označavao *mangupa*, premda se u staroitalijanskim tekstovima u istom značenju češće sreće termin *mariuoli*.¹⁸⁹ Svakako, valja pomenuti još neke od upečatljivih reči u okviru pomorske terminologije koje autor koristi, kod kojih je dolazilo do pomeranja značenja. Tako na primer, autor koristi reč *palandaria*, francuskog porekla (fr. *palandarie*), koja se koristila 16. veku i označavala veliki jedrenjak za ratne svrhe, dok se u savremenom jeziku odnosi na bilo koji jedrenjak. Stoga možemo reći da je kulturni kontekst određene epohe uslovljavao i književno-jezički kontekst. U skladu sa time možemo govoriti o transkulturalnosti, gde su, kao što smo i ranije pomenuli, važnu ulogu imali dragomani, koji su svoja tumačenja bazirali ne samo na poznavanju jezika, već i kulturnog konteksta.¹⁹⁰ U Barbarigovom tekstu nailazimo na dragocene podatke koji govore o tumačenju pisama na sultanovom dvoru, koja su Mlečani upućivali sultanu ili velikom veziru:

*Che quando vi va alcuno ambasciatore d'alcun principe o bailo, ad appresentarli lettera alcuna direttiva al Gran Signor, non negoziando il Signore, si da ' ad mano a esso Rusten, il quale pigliata la lettera, subito con un coltallo tagliati gli spaghetti, se e' in franco la fa tradurre, e se e' in turcola legge, e letta se li piace, la salva per appresentarla al Signore, e se non li piace la restituisce a chi l'ha appresentata, dicendo: Pigliate la vostra lettera, e lo licenzia.*¹⁹¹

[Kada bi neki od vladarevih ambasadora ili baila želeo da uputi pismo velikom sultanu, a da s njim ne pregovara, pismo bi najpre dospelo u ruke Rustema-paše, koji bi odmah nakon preuzimanja nožem presekao povez i ukoliko bi bilo na francuskom, dao bi da se pismo prevede, a ukoliko bi pak bilo na turskom, pročitao bi ga, nakon čega bi ga, ako mu je po volji, sačuvao i prosledio sultanu, a ukoliko mu se pismo pismo ne bi svidelo, vratio bi ga onome ko ga je doneo, govoreći: Uzmite Vaše pismo i otpustio bi ga.]

¹⁸⁷ Isto, 149.

¹⁸⁸ Isto, 152-153.

¹⁸⁹ Giuseppe Pittano, *Dizionario dei sinonimi e contrari*, Zanichelli, Bologna, 2009, 55-56.

¹⁹⁰ Ella Natalie Rothman, *Dragomans and 'Turkish Literature'*, Making of a Field of Inquiry, *Oriente Moderno* 93, Istituto per Oriente C.A., Nallino, Roma, 2013, 391-394.

¹⁹¹ Antonio Barbarigo, *Sommario della relazione di Antonio Barbarigo bailo a Costantinopoli letta in Senato nel 1558*, 156.

U pomenutom odlomku, zanimljiv je termin *franco*, koji se ovde odnosi na francuski jezik, koji je bio univerzalni jezik u nakadašnjem Sredozemlju. Međutim u nekim studijama nalazimo podatak da je zapravo italijanski bio *la lingua franca*, jezik koji se koristio u Sredozemlju čak do 19. veka.¹⁹²

Privodeći svoje pripovedanje kraju, Barbarigo govori i u odnosu velikog vezira prema stranim izaslanicima, koji bi se po njegovim rečima silno uvredio ako bi neko od baila ili ambasadora želeo da poseti nekog drugog pašu, bez njegovog znanja. Prilikom sastanaka sa vezirom i sa pašama pomagao mu je dragoman Đenesino.¹⁹³ Govoreći o mletačko-osmanskim odnosima na kraju izveštaja, Barbarigo ističe da su se osmanski zvaničnici dobro ophodili prema mletačkim izaslanicima, s obzirom da su upućivali najvrednije darove. Upućivanje darova bilo je sastavni deo diplomatskog kodeksa, a sa tim se otvara i jedna zanimljiva tema o kojoj ćemo kasnije nešto više reći.

2.6. Izveštaj Andree Dandola

Andrea Dandolo rođen je u Veneciji 1532. godine. Njegov otac Markantonio Dandolo održavao je trgovinske veze sa Istokom, te je Andrea nastavio da se bavi istim poslovima nakon očeve smrti. Oko 1553. godine započeo je političku karijeru postavši član Velikog veća. To mu je omogućilo da ostvari svoju diplomatsku karijeru. Naime Dandolo zet Điolamo Fero izabran je 1560. godine za baila u Carigradu, te je tom prilikom odlučio da povede Dandola. Razlog tome bilo je Dandoloovo dobro poznavanje srpskoslovenskog i turskog jezika. Međutim, tokom boravka u Carigradu Fero se iznenada razboleo i preminuo, te je iz Venecije stiglo obaveštenje da je Dandolo imenovan za vicebaila, a na toj funkciji je ostao do jula 1562. godine. Međutim, neposredno pred povratak u Veneciju, sekretar Markantonio Donini optužio ga je za proneveru novca i to je značilo kraj njegove političke karijere. Umro je u Veneciji 1569. godine.¹⁹⁴

Nakon Dandoloovog povratka u Veneciju, na Senatu je pročitana njegov izveštaj čija se prva kopija čuva u Arhivu Venecije (it. Archivio Generale di Venezia), a objavljena je 1855. u Alberijevoj zbirci izveštaja.¹⁹⁵ Izveštaj možemo podeliti u dve celine, te u prvoj Dandolo govori o svojim zapažanjima o sultanu Sulejmanu, o njegovom prestolonasledniku, o smrti princa Bajazita, dok u drugom delu primećujemo da prevladava njegova tendencija da odbrani sebe od optužbi sekretara Doninija. Kao što smo приметili i u ranije analiziranim izveštajima, i u

---

¹⁹² Christian Windler, *Diplomatic History as a Field for Cultural Analyses, Muslim-Christian Relations in Tunis, 1700-1840*, *The Historical Journal*, 44, n.1, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, 85.

¹⁹³ Antonio Barbarigo, *Sommario della relazione di Antonio Barbarigo bailo a Costantinopoli letta in Senato nel 1558*, 157.

¹⁹⁴ Giuseppe Gullino, Andrea Dandolo in *Dizionario bibliografico degli italiani*, Volume 32, Treccani, Roma, 1986, 487-492.

¹⁹⁵ Andrea Dandolo, *Relazione di Andrea Dandolo vicebailo a Costantinopoli letta in Pregadi nel 1562*, in Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, Serie III, Vol. III, Società Editrice Fiorentina, Firenze, 1855, 161.

Dandolovom izveštaju je slučaj da se autor udaljava od objektivne diplomatsko-narativne forme i približava se subjektivnom izražavanju zapažanja, što je u humanizmu tipično ne samo za književna dela već i za zvanične epistole od kojih nastaju *libri di lettere*, gde autor nastoji da iskaže lična zapažanja o ličnostima i događajima, a to je pristup koji se javlja počev od italijanskog književnika Pjetra Aretina.¹⁹⁶ Jedan od takvih primera je i Dandolo izveštaj u kome dominira pitak deskriptivni stil. To se posebno može uočiti u onim delovima gde govori o sultanu Sulejmanu, kao što se i može zaključiti iz sledećeg odlomka:

Quanto alla prima dico, che questo Gran Signore e' di eta' d'anni settantadue¹⁹⁷ in circa, tenuto di tutti molto savioe molto giusto, ma sopra modo crudele contro quelli che tentano o che a giudicio suo tentar possono alcuna cosa o contra il suo imperio o contra la sua persona. E' grande osservator della sua fede, e grandissimo riguardatore della sua legge.¹⁹⁸

[Kao što na početku rekoh, to je veliki vladar, koji ima oko sedamdeset i dve godine, koga svi smatraju veoma pravednim i mudrim, ali okrutnim prema onima koji bi po njegovom sudu mogli pokušati bilo šta protiv njegove imperije i koji su protiv njega lično. Veliki je poštovalac svoje vere i veliki čuvar svojih zakona.]

Iako se u tom periodu govorilo puno, ne samo o sultanu Sulejmanu već i o njegovom sinu Selimu II koji je vladao od 1566. do 1574. godine, Dandolo o njemu nije puno pisao, jer, kako saznajemo iz izveštaja, nije bio u direktnom kontaktu, već je o princu slušao samo od svojih saradnika:

Questo e' signore molto ambizioso, per quanto si dice, e facile ad esser da' suoi persuaso. Nelle alterazioni dell' animo e' molto subito, e molto vago delle cose nuove. Della mente sua verso Vostra Serenita' io non posso affermar cosa nessuna con verita' si perche' fa la sua residenza nei confini di Brusia¹⁹⁹, come ancora, peerche' e' di natura vario ed instabile.²⁰⁰

[Ovaj gospodar je veoma ambiciozan, kako se o njemu govori, a njegovi bližnji ga lako mogu ubediti. Veoma naglo menja svoje raspoloženje i željan je novih stvari. O njegovom duhu Vašoj presvetlosti ne mogu ništa sa sigurnošću reći jer je njegova rezidencija još uvek blizu Bruse, upravo zato što je nestalne i promenljive prirode.]

U drugom delu izveštaja, pokušavajući da opravda sebe zbog optužbi sekretara Doninija, Dandolo ističe svoj prevodilački talenat, koji je služio bivšem bailu Feriju u mnogim situacijama.

Ora, avendo soddisfatto brevemente a quanto avea promesso a Vostra Serenita' non voglio lasciar la cagione perche' il clarissimo bailo vole che io andassi seco a Costantinopoli; la quale fu per valersi di me in servizio di Vostra Serenita' in qualche occasione d'importanza, come intelligente della lingua schiava, la quale e' quella che al presente, dopo la turchesca, si usa in quella corte.²⁰¹

---

¹⁹⁶ Cecilia Asso, I libri di epistole italiani, Uno schema di lettura, in Gino Belloni, Riccardo Drusi, *Rinascimento italiano e l'Europa*, vol. II, Fondazione Cassamarca, Treviso-Costabissara, 2007, 298-231.

¹⁹⁷ U ovom periodu sultan Sulejman bi imao, prema datumu rođenja koji srećemo u istoriografiji oko 68, odnosno 69, a ne 72 godine kao što Dandolo tvrdi.

¹⁹⁸ Andrea Dandolo, *Relazione di Andrea Dandolo vicebailo a Costantinopoli letta in Pregadi nel 1562*, 164.

¹⁹⁹ U izvorima češće nalazimo Bursa, ali je ponegde ostao i naziv Brusa.

²⁰⁰ Andrea Dandolo, *Relazione di Andrea Dandolo vicebailo a Costantinopoli letta in Pregadi nel 1562*, 167.

²⁰¹ Isto, 168-169.

[A sada ispunivši ono što sam obećao Vašoj presvetlosti ne želim da propustim priliku a da ne kažem razlog zbog kojeg presvetli bailo želeše da odem sa njim u Carigrad; naime, razlog je bio da mu koristim, služeći Vašoj presvetlosti, u nekoliko važnih prilika kao izuzetan poznavalac slovenskog jezika²⁰², koji je sada najviše, posle turskog u upotrebi na dvoru.]

Veoma je zanimljiv podatak koji proističe iz citiranog odlomka o tome da je srpskoslovenski jezik posle turskog bio najzastupljeniji na sultanovom dvoru. To potvrđuju i naši turkolozi, čije studije govore o zastupljenosti srpskog jezika u Osmanskom carstvu, posebno za vreme vladavine sultana Mahmuda I.²⁰³ Takođe, ovo nije jedini slučaj da je mletački izaslanik poznao pomenute jezike. Naprotiv, zbog trgovinskih poslova koje su obavljali u Carigradu, gde su ostvarivali kontakte sa Osmanlijama, ali i sa drugim narodima iz balkanskih zemalja, pored izaslanika i trgovci su poznavali pomenute jezike. A s obzirom na to da je italijanski bio veoma zastupljen, najveći broj dragomana bio je iz Dalmacije ili Venecije, koji su poznavali sva tri jezika.²⁰⁴ Upravo iz tog razloga njihova uloga bila je velika u prenošenju i u kulturnoj razmeni.

2.7. Izveštaj Paola Kontarinija

Paolo Kontarini rođen je u Veneciji 1529. godine. Političku karijeru započeo je oko 1555. godine. Tokom 1562. godine bio je namesnik Feltrea, a 1567. godine postaje član Saveta Desetorice. U periodu od 1580. do 1583. godine obavljao je funkciju mletačkog baila u Carigradu. Preminuo je u Veneciji dve godine nakon povratka iz Carigrada. Kontarinijev izveštaj, napisan prilikom boravka u Carigradu, objavljen je u zbirci Eudenija Alberija, prema kopiji koja potiče iz privatne biblioteke engleskog istoričara Rodona Brauna.²⁰⁵ Kontarinijev izveštaj spada u značajnije izveštaje mletačkih izaslanika, koji na kompleksan način rasvetljava, kako prilike u domenu osmanske diplomatije, politike i ekonomije tako i kulturno-istorijske aspekte prikazujući prilike na osmanskom dvoru. Isto tako, u izveštaju se govori i o radu bailove kancelarije i njenih saradnika, uz poseban osvrt na važnost uloge dragomana, što je od posebnog značaja prilikom našeg istraživanja. Već na samom početku teksta primetno je veliko retoričko umeće autora, koje nagoveštava temu izveštaja i spontano nas uvodi u samu strukturu teksta, što je, kao što smo već pominjali, odlika epistolarnе forme u humanizmu i renesansi, a isto tako još jedan važan element Kontarinijevog izveštaja,

---

²⁰² Misli se na srpskoslovenski jezik.

²⁰³ Sultan Mahmud I vladao je od 1730. do 1754. godine. (Vidi: Мирјана Маринковић, Српски језик у Османском царству: Пример четворојезичног уџбеника за учење страних језика из библиотеке султана Махмуда I, *Славистика*, 14, Београд, 2010, 280-298.)

²⁰⁴ Ella Natalie Rothman, Brokers, Dragomans and Struggle over the Terzo, in *Brokering Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul*, Cornell University Press, Ithaca, 2012, 191-194.

²⁰⁵ Paolo Contarini, Relazione di Paolo Contarini bailo a Costantinopoli, letta nel Pregadi l'anno 1583, in Eugenio Alberi *Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo Decimosesto*, Serie III, Voll. III, Firenze, 1855, 209-212.

prisutan i u zvaničnim (it. *lettere de negozi*) i u nezvaničnim (it. *lettere familiari*) pismima je obraćanje onome kome je pismo upućeno.²⁰⁶

Kako saznajemo iz izveštaja, nakon dolaska u Carigrad, bailo je imao veliki zadatak koji nije podrazumevao njegovo zalaganje samo po pitanju trgovinsko-administrativnih poslova, već i učestvovanje u spoljno-političkim pitanjima.²⁰⁷ Kako bi saznao više o Osmanlijama i o njihovom načinu vođenja spoljne politike, bailo je imao svoje tajne saradnike na sultanovom dvoru, koji su mu pomagali u tom poduhvatu.²⁰⁸ Kontarini tvrdi da uzroke razdora u Osmanskom carstvu nakon smrti sultana Sulejmana, treba tražiti među samim muslimanima jer su razmirice oko prevlasti kao i uticaj sultanata žena doveli do slabljenja države, o čemu svedoči sledeći odlomak:

*E poi che son in questo proposito, non voglio restar di dire alla Serenita' Vostra e alle Signorie Vostre Eccellentissime che un giorno vennero a trovarmi che sono come capi della legge moametana, l' uno governor della moschea di Santa Sofia e l'altro di quella di Sultan Soliman, e mi dissero: che essendo stati a piacere in alcuni giardini vicini a me, avevano voluto visitarmi per star meco in recreazione e gustaril mio vino, sapendo che ero amico de' turchi; e dopo ch' io li ebbi accolti con ogni cortesia per esser persone principali, e che ebbero bevuto, cominciarono molte cosa della lor legge e del governo di quell' impero, e specialmente che non avevano altro bisogno che di un Signor d'onor e di valore, dicendo che questo era poco intelligente, mutabile, e che senza il consiglio delle donne non sapeva far alcuna cosa, con altri particolari che mi fecero stupire, udendoli a parlar cosi liberamente, e sospettar insieme di qualche inganno; ma conobbi che dicevano di core, perche' si confrontavano col parlar universale di tutta Costantinopoli.*²⁰⁹

[A povodom toga ne želim da propustim priliku a da ne ispričam Vašoj presvetlosti i Vašoj uzvišenoj gospodi da jednog dana dođoše k meni dva imama, koji su glavni predstavnici verskih zakona proroka Muhameda, od kojih jedan beše glavni imam u džamiji Aja Sofije, a drugi u Sulejmanovoj džamiji i rekoše mi kako su bili u nekim vrtovima blizu mene i kako želeše da me posete, ne bi li se raznodili sa mnom i probali moje vino, znajući da sam prijatelj Turaka. A pošto sam ih primio i ukazao im čast jer behu važne ličnosti, nakon što su popili, počehše da mi govore mnogo toga o njihovim zakonima i upravljanju carstvom, naglasivši da ne žele ništa drugo sem jednog časnog i vrednog vladara jer kazaše kako ovaj pređašnji vladar nije bio mudar, već bio je nestabilan i bez saveta žena nije mogao ništa učiniti. A rekoše još neke pojedinosti koje su me začudile s obzirom da su pričali tako slobodno, a ujedno sam sumnjao da je u pitanju neka obmana, ali sam se uverio da govore od srca jer su se njihove reči sukobljavale sa onim što je govorio ceo Carigrad.]

Kontarini u izveštaju ne govori samo o političkim prilikama, već otvara i širi kulturni i društveni kontekst, govoreći o moralnom kodeksu i vrednostima određenog društvenog sloja, koje su se izgubile. To možemo zaključiti iz citiranog odlomka, gde autor govori o predstavnicima verske vlasti koji su konzumirali alkohol ne pridržavajući se osnovnih postulata muslimanske religije. U periodu kada je Kontarini boravio u Carigradu puno se govorilo i o sultaniji Nurbanu, koja je u velikoj meri uticala na vladavinu njenog sina, tadašnjeg vladara, sultana Murata III, te autor govori i o njenoj moći, o njenom poreklu, ali i o njenoj naklonosti prema venecijanskim izaslanicima:

²⁰⁶ Enrico Parlato, Origini e sviluppo dell' epistolografia artistica tra Quattro e Cinquecento. Dalle lettere alle loro raccolte, in Paolo Procaccioli, *Epistolografia e Antico Regime*, Edizioni di Archilet, Sarnico, 2019, 301.

²⁰⁷ Paolo Contarini, *Relazione di Paolo Contarini bailo a Costantinopoli, letta nel Pregadi l'anno 1583*, 213.

²⁰⁸ *Isto*, 214.

²⁰⁹ *Isto*, 231-232.

Ella dice esser nata gentildonna veneziana; e che si ricorda che suo padre aveva una casa in questa città sopra il Canal Grande, e che essendo in reggimento fu presa di dodici anni e donata a Barbarossa, che la mise poi nel seraglio di Sua Maesta' e percio' mostra portar grandissima affezione a questa Serenissima Repubblica e aver desiderio di esser riconosciuta ed adoperata. A me ha fatto molti favori e nel partir oltre l'onorate dimostrazioni usate verso la persona mia, come rappresentante la Serenita' Vostra, in diverse occasioni pubbliche, mando a presentarmi di una veste di damasco chermisin e d'oro foderata di raso giallo, di un' ampolla di balsamo, di un vaso di teriaca e di alquante citelle di terra sigillata, e con parole affettuose mi prego' che le dovessi conservar per segno della stima che Sua Altezza faceva della persona mia, e della somma soddisfazione (per dir le istesse parole) che aveva sentito del mio procedere.²¹⁰

[Ona tvrdi da je poreklom venecijanska gospa i da je njen otac imao kuću u tom gradu iznad Velikog kanala i da je za vreme njegove uprave bila oteta i data Barbarosi, koji ju je odveo u sultanov harem i zato pokazuje veliku naklonost prema ovoj presvetloj republici i da iz tog razloga želi biti priznata i želi nam biti od koristi. I za mene je mnogo toga učinila, a prilikom mog odlaska, pored svih počasti koje mi je ukazivala tokom raznih javnih svetkovina, kao izaslaniku Vaše presvetlosti, poslala mi je odoru od grimiznog damasta i sa pozlatom, postavljenu žutim satenom, bočicu melema, teglu sa posebnim lekom za sve bolesti, kao i još neke žitarice utisnute u zemlji, i ljubaznim rečima me zamoli da te darove čuvam u znak poštovanja koje je Njeno Visočanstvo iskazivalo prema meni i u znak neizmerne radosti jer je čula za moje unapređenje.]

Kao što možemo primetiti, priređivanje svetkovina kako prilikom dolaska tako i prilikom odlaska stranih izaslanika bilo je sastavni deo tradicije na sultanovom dvoru. Međutim, ovde možemo uočiti i sličnosti sa evropskom tradicijom koja je postojala još od srednjeg veka, a koja je je nastavljena i kasnije kako u Italiji tako i u drugim evropskim državama.²¹¹ Počev od druge polovine 15. veka priređivanje svetkovina na dvoru vladara bilo je česta pojava, a postojao je i tačno utvrđen protokol koji je podrazumevao upućivanje darova vladarima i visokim državnim zvaničnicima.²¹² Iz Kontarinijevog izveštaja saznajemo da nisu samo strani izaslanici upućivali darove članovima dinastije ili visokim zvaničnicima, već je bilo slučajeva da su i pripadnici vladajućeg sloja ukazivali čast slanjem darova stranim izaslanicima. Međutim, upućivanje darova, kao i priređivanje svetkovina stranim izaslanicima imali su i širu konotaciju jer su označavali manifestaciju političke moći vladara.²¹³

Od posebne je važnosti pomenuti i Kontarinijeva zapažanja o dragomanima koji su mu pomagali tokom izaslaničke misije, što se može videti iz sledećeg odlomka:

Mi hanno servito in Costantinopoli per dragomani Marco de' Scassi, Matteca Salvago, Pasqual Naon, Marchio' Spinelli e Mattio Maruciani.²¹⁴[...]Appresso questi mi ha servito principalmente il Brutti e nelli negozj piu' importanti, e massime nell' ascoltar quelli che m'avvisavano le cose che occorrevano per giornata, e che favorivano li negozj che mi bisognava

²¹⁰ *Isto*, 235-236.

²¹¹ Maria Antonietta Visceglia, *Il cerimoniale come linguaggio politico*, in Maria Antonietta Visceglia and Catherine Brice, *Cérémonial et rituel à Rome (XVIe–XIXe siècle)*, 231, Publication de l'École française de Rome, Rome, 1997, 120-121.

²¹² *Isto*, 137.

²¹³ Ralph E. Giesey, *Cérémonial et puissance souveraine. France, XVe - XVIIe siècles*, *Cahiers des Annales*, n°41, Armand Colin, Paris, 1987, 23-61.

²¹⁴ Paolo Contarini, *Relazione di Paolo Contarini bailo a Costantinopoli, letta nel Pregadi l'anno 1583*, 247.

*tratar a quella Porta, possedendo questo soggetto benissimo la lingua schiava e l'albanese, ch'e' la sua materna, la turca, la greca, e l'italiana, con le quali si rende grato a ciascuno.*²¹⁵

[U Carigradu su mi služili dragomani Marko de Skasi, Mateka Salvago, Paskval Naon, Markio Spineli i Matio Maručani. [...] Pored njih, ponajviše mi je pomagao Bruti u najvažnijim poslovima, pre svega oslušujući one koji su me svakodnevno obavještavali o svakodnevnim dešavanjima i koji su mi pomagali u tome šta mi je neophodno činiti po pitanju Porte, jer je izuzetan poznavalac slovenskog i albanskog, koji beše njegov maternji jezik, a isto tako zna turski, grčki i italijanski, zbog čega su mu svi zahvalni.]

Kao što možemo primetiti, autor, pored svih dragomana, posebno ističe i govori sa rečima hvale o dragomanu Brutiju koji mu je pomagao u Carigradu. Reč je o Kristoforu Brutiju koji je, kao i njegov brat Bartolomeo Bruti, bio izvanredan poznavalac stranih jezika. Tokom 1579. godine otišao je u Carigrad kako bi izučavao turski jezik, a nakon toga postao je uspešan dragoman koji je pomagao istaknutim izaslanicima, poput Kontarinija i Soranca, a zbog tajnih informacija koje je prosleđivao venecijanskim izaslanicima nazivali su ga i *tajnim agentom baila*.²¹⁶ Kontarini u završnici izveštaja apeluje da bi trebalo poslati još *mladića jezika* iz Venecije, koji bi izučavali turski, što govori o tome koliko je poznavanje ovog jezika u kancelariji baila bilo neophodno.²¹⁷

Pored Kontarinijevog ovog zvaničnog izveštaja značajan je i njegov putopis koji takođe predstavlja značajan izveštaj. Za razliku od pomenutog izveštaja, putopis prikazuje Kontarinija kao pisca, a ne kao izaslanika, što je takođe veoma zanimljivo prilikom našeg istraživanja, te ćemo kasnije reći nešto više o njemu.

2.8. Izveštaj Đakoma Soranca

Pored Paola Kontarinija, još jedan istaknuti venecijanski izaslanik bio je Đakomo Soranco. Rođen je 1. aprila 1518. godine u Veneciji kao prvorođeni sin plemića Frančeska di Đakoma. O Sorancovom privatnom životu malo se zna, jer je, kako nalazimo u italijanskoj historiografiji, ceo svoj život posvetio političkoj karijeri. Od 1549. godine otpočinje diplomatsku misiju, najpre odlaskom u Urbino, gde je obavljao funkciju ambasadora. Potom su usledile misije u Engleskoj, 1550. godine i u Francuskoj 1555. godine, gde je takođe obavljao funkciju ambasadora. U pomenutim misijama stekao je veliki ugled. Od 1561. godine bio je član Saveta Desetorice, a 1561. godine izabran je za ambasadora u Rimu. Četiri godine kasnije bio je izabran za mletačkog izaslanika u Carigradu. Nakon veoma uspešne misije, 1575. godine ponovo je izabran za mletačkog predstavnika u Carigradu, a tom prilikom obavljao je funkciju ambasadora. To se desilo u važnom momentu, kada je nakon smrti Selima II, na presto došao

---

²¹⁵ *Isto*, 248.

²¹⁶ Noel Malcolm, *Agents of Empire. Knights, Corsairs, Jesuits, and Spies in the Sixteenth-Century Mediterranean World*, Oxford University Press, Oxford, 2015, 368.

²¹⁷ Paolo Contarini, *Relazione di Paolo Contarini bailo a Costantinopoli, letta nel Pregadi l'anno 1583*, 249.

njegov sin, Murat III. Šest godina kasnije, usledila je i treća Sorancova misija u Carigradu, kada je ponovo stigao u oči važnog događaja. Ovoga puta to je bio sunet Muratovog sina.²¹⁸

Prilikom povratka iz misije zaustavila ga je bolest, zbog čega je privremeno boravio u Sofiji. Tada je nastao njegov izveštaj upućen Senatu i pročitao 1584. godine. Ovom prilikom zadržaćemo se na analizi pomenutog izveštaja, koji je objavljen u zbirci izveštaja istoričarke Pedani, dok se original čuva u Arhivu Venecije.²¹⁹ Izveštaj je napisan jasnim deskriptivnim stilom, te autor detaljno i opširno prikazuje velike svetkovine koje su se dešavale uoči njegovog dolaska, a isto tako, govori o članovima osmanske dinastije, kao i o sultanovom odnosu prema drugim državama i vladarima. Soranco je veoma precizan u svojoj naraciji, te moramo primetiti da je vidljiva njegova namera da prikaže svoje lične utiske i zapažanja, zbog čega se ponekad udaljava od zvanične forme diplomatskog izveštaja i približava se književnoj formi. Nakon zvaničnog obraćanja duždu, sledi opširan uvod u kome Soranco objašnjava razloge kašnjenja izveštaja, koji je nastao kao odgovor pismu mletačkog dužda. Ometen bolešću, autor je boravio u Sofiji, zbog čega nije mogao pisati o trenutnim prilikama u Carigradu, već samo o svojim zapažanjima pre odlaska iz Carigrada.²²⁰

Uz reminiscenciju na protekle događaje, a posebno na momenat kada je stigao u Carigrad, u vreme kada je sultan Murat proslavljao sunet svoga sina, Soranco sa posebnim osećajem ushićenja govori o svetkovinama koje su se tom prilikom priređivane:

Non debbo restar di dire che conoscendo io la occasione di representar la Serenita' Vostra in occasione di tante feste et di tanto concorso di tutti li maggiori di quel Imperio, mi forzai di honorarla come dovevo et con habiti et con grosso numero de servitori quanto piu' honoratamente si convenne. Ma quello che apporto' grandissimo et straordinario splendore all' ambasceria et alla dignita' della Serenita' Vostra fu XIII gentil' homeni che vennero meco, cinque di questa Serenissima Repubblica et otto forestieri²²¹.[...] Li quali, et li forestieri insieme, comparvero vestiti tutti con dulimani et fereze' di oro et di argento, et con li loro servitori vestiti come li miei; et quello che compitamente accrebbe ogni splendore fu il signor bailo il quale, vestitosi di oro con veste fatta solo a questo effetto et con una numerosissima fameglia vestita tutta honoratissimamente, dimostro' la grandezza dell' animo suo et il desiderio che tiene del servitio di Vostra Serenita'.²²²

[Ne smem a da ne pomenem da sam se, znajući da predstavljam Vašu presvetlost na tako velikim svetkovinama i okupljanjima, gde behu prisutni svi velikaši carstva, potrudio da ukažem čast kako i dolikuje, svojim držanjem i svečanim odorama, a na isti način behu odenute moje sluge, kao što je u skladu sa svečanom prilikom. Ali ono što je posebno doprinelo velikom i neizmernom sjaju izaslanstva i časti Vaše presvetlosti, bilo je prisustvo trinaestorice plemića koji pođoše sa mnom, od kojih petorica behu iz ove presvetle republike, dok osmorica behu stranci. [...] A svi oni se, zajedno sa stranim izaslanicima, pojavise noseći dulimane sa pozlatom i srebrom i dođoše sa slugama koje behu odenute poput mojih. A posebno je zablistao presvetli gospodin

²¹⁸ Eugenio Alberi *Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo Decimosesto*, Serie III, Voll. IV, Società Editrice Fiorentina, Firenze, 1855, 123-125.

²¹⁹ Giacomo Soranzo, *Relatione dell' eccellentissimo signor Giacomo Soranzo cavalier et procurator della seconda ambasceria di Costantinopoli. Presentata adi' 21 ottobre per il magnifico messer Giacomo Gerardo segretario*, in Maria Pia Pedani, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato tratte delle migliori edizioni disponibili e ordinate cronologicamente*, Vol. XIV *Costantinopoli, Relazioni inedite (1512-1789)*, Padova, 1996, 259-260.

²²⁰ *Isto*, 262-263.

²²¹ *Isto*, 265.

²²² *Isto*, 266.

bailo, koji se pojavi u odori sa pozlatom, namenjenom posebno za ovu priliku, i sa velikom svečano odenutom porodicom²²³, pokazavši time veličinu svoga duha i nameru da želi služiti Vašoj presvetlosti.]

Kao što smo i ranije pominjali, svetkovine o kojima i Soranco govori, bile su sastavni deo života u Osmanskom carstvu, a takođe, one su se, uprkos razlikama u kulturi, priređivale i na dvorovima evropskih vladara, a uglavnom su okupljale poseban društveni sloj koji su činili plemići, strani izaslanici i bogati trgovci.²²⁴ Svakako, način života na dvoru i organizacija pomenutih svetkovina određivali su način odevanja i kodeks ponašanja. Tako na primer, u pomenutom odlomku Soranco upućuje na to da je svaki strani izaslanik u Carigradu, zajedno sa svojim saradnicima morao poštovati kodeks oblačenja, te su nosili posebnu svečanu odeću poput dulimana, koja se nosila u Carigradu. Slična zapažanja nalazimo i kod istoričara Frančeska Sansovina, koji tvrdi da se duliman nosio ispod, a postojao je i kaftan koji su nosili Venecijanci i Osmanlije.²²⁵

U nastavku, Soranco govori o mestu gde su se održavale svetkovine, tj. o velikom hipodromu, koji je, kako kaže, bio veći od Trga Svetog Marka u Veneciji, a svetkovine su bile praćene gozdom i muzikom, o čemu svedoči sledeći odlomak:

Le feste sono state varie, ma come ho detto debolissime, essendosi consumata la maggior parte dei giorni in veder balli alla moresca da homeni solamente senza donne et senza ne' livree ne' altra cosa degna di pubblico spettacolo; si sentivano suoni della turchesca, li qualli mettono piu' presto horror che dolceza; comparvero molti giocatori di mano che non mostravano altro che distrezza; cosi comparvero nella piazza tutte le arti che si fanno in Costantinopoli, tanto da Turchi quanto da Greci et Ebrei ma senza cosa degna di esser veduta, et in questo solo mostrano gratitudine di Sua Maesta', che tutti gli fecero presenti delle opere che essercitano.²²⁶

[Svetkovine behu raznolike, ali ne tako upečatljive, jer su se tokom većeg broja dana mogli videti mavarski plesovi koje su izvodili samo muškarci, bez žena, bez livreja i bez ičega što bi bilo vredno jedne ovakve javne svetkovine. Čuli su se zvuci turske muzike, koji izazivaju više strah nego ugođaj. Pojavljivali su se razni izvođači koji ne pokazaše ništa drugo sem svojih ličnih sposobnosti. I tako su na trgu prikazane sve veštine u Carigradu, a njihovi izvođači behu kako Turci tako i Grci i Jevreji, ali se ništa vredno pomena nije moglo videti jer su na taj način jedino iskazivali zahvalnost svome vladaru, a to su činili pomoću tačaka koje su izvodili.]

Slično Sorancovim zapažanjima, u evropskoj istoriografiji nastaloj na osnovu zapisa putopisaca, trgovaca i diplomata, takođe primećujemo da se dosta govorilo o svetkovinama koje su se priređivale u Carigradu. Na sultanovom dvoru, ali i na ulicama Carigrada često su se mogle videti povorke sa plesom i muzikom koja je kod Evropljana stvarala senzaciju mistike. Međutim, prema Sorancovim rečima, zvuci turske muzike kao ni plesovi koje su izvodili sami muškarci nisu izazivali oduševljenje. Naime, ovde je reč o autoru koji je poticao iz Evrope, te se javljaju i razlike u pogledu folklora, koje nisu uvek dovodile do pozitivnih reakcija.

²²³ Misli se na saradnike bailove kancelarije, koji su se nazivali *bajlova porodica (la famiglia di bailo)*.

²²⁴ Marina Formica, *Lo specchio turco: immagini dell'altro e riflessi del se nella cultura italiana d'eta' moderna*, Donzelli Editore, Roma, 2012, 40-42.

²²⁵ Francesco Sansovino, *Historia Universale dell' origine et Imperio de' Turchi*, Altobello, Venezia, 1582, 92.

²²⁶ Giacomo Soranzo, *Relatione dell' eccellentissimo signor Giacomo Soranzo cavalier et procurator della seconda ambasceria di Costantinopoli. Presentata adi' 21 ottobre per il magnifico messer Giacomo Gerardo, segretario*, 267.

Međutim, opisujući svetkovine koje su u gradu trajale danima, i koje su bile praćene ne samo muzikom, već i gozbom, te je svako mogao probati hranu koja se služila javno na trgovima, autor pokazuje tendenciju da želi verodostojno prikazati Osmanlije kao narod koji ume da ovekoviči slavlje, a ne samo da ratuje, kao što se govorilo u Evropi.

Govoreći o odnosima osmanskog vladara prema drugim zemljama, Soranco ističe da su odnosi između Venecije i Osmanskog carstva bili stabilni zahvaljujući sultaniji Nurbanu, o čijem poreklu govori potvrđujući činjenice koje smo primetili i kod Kontarinija, analizirajući njegov izveštaj:

*Questa signora si tiene che per certo che sia discesa da questa nostra nobilta' se ben se ne parla diversamente, ma per il piu' si tiene che sia stata da Ca' Baffo, et fatta schiava con il suoi da Barbarosa, qual la fece metter in seraglio.*²²⁷

[Sigurno je da je ova gospa potekla od naše plemićke loze, iako govore drugačije, ali se smatra da je od porodice Bafo i da ju je Barbarosa zarobio sa njenima i da ju je odveo u harem.]

Svakako ističe da je sultanija Nurbanu dosta dobrobiti donela Venecijancima i da je od nje zavisilo sve dobro i sve loše.²²⁸ Svakako, ne možemo zanemariti ni Sorancova zapažanja o istaknutim venecijaskim dragomanima kojima upućuje veliku zahvalnost. Među istaknutim imenima možemo primetiti da su neka pomenuta u izveštaju Paola Kontarinija²²⁹, pa tako na primer, Soranco pominje Skasija, Mateku, Spinelija, Naona, kao i čuvenog Kristofola Brutija, dok je, kako veli, tokom njegovog boravka Alberti takođe izučavao veštinu prevodenja, a posebno ističe prevodilačko umeće dragomana Matija Maručanija koji je i u tom momentu bio sa njim na putu.

*Ma oltre di cio' nostro Signor Dio, con mezo delle sue molte et lunghe fatiche gli ha conceduto gratia non sola d'interpretar a bocca tutto quello che occorre, ma cosi' felicemente traduce tanto de' italiano in turco, quanto di turco in italiano che ha superatonon solo tutti li altri, ma il maestro medesimo che gli ha insegnato: onde merita esser accarezzato, et che sia acresciuto di grado et proveduto di viver, essendo poverissimo.*²³⁰ *[Ali pored milosti našega Gospoda Boga, uz sve svoje velike i duge napore, pripada mu zahvalnost, ne samo zato što je prenosio usmeno sve što se dešavalo, već i zato što tako uspešno prevodi, kako sa italijanskog na turski, tako i sa turskog na italijanski, da je nadmašio ne samo sve druge, već i učitelja koji ga je podučavao. Stoga zaslužuje veliku podršku, da bude unapređen i da mu bude obezbeđen pristojan život, jer je veoma siromašan.]*

Kao što se može zaključiti, Sorancov tekst je samo jedan od primera pomenutih izveštaja u kojima nije zastupljeno pripovedanje o političkim relacijama, već i o kulturno-istorijskim prilikama, zbog čega je vredno svedočanstvo u okviru našeg proučavanja.

---

²²⁷ Isto, 272.

²²⁸ Isto, 305.

²²⁹ Paolo Contarini, *Relazione di Paolo Contarini bailo a Costantinopoli, letta nel Pregadi l'anno 1583*, 249.

²³⁰ Giacomo Soranzo, *Relatione dell' eccellentissimo signor Giacomo Soranzo cavalier et procurator della seconda ambasceria di Costantinopoli. Presentata adi' 21 ottobre per il magnifico messer Giacomo Gerardo, segretario*, 308.

3.

IZVEŠTAJI MLETAČKIH IZASLANIKA U CARIGRADU TOKOM 17. I 18. VEKA

Početak 17. veka obeležio je novi pravac u književnosti, kulturi i umetnosti, koji je nastao u Italiji, ali se ubrzo širio i u drugim zemljama Evrope. Reč je o baroku, pravcu koji donosi promene posebno na polju filozofije, ekonomije i politike, a koji je istovremeno vodio ka novom konceptu u razvoju nauke koja će sve više biti utemeljena na racionalizmu. Takođe, kao što smo već pomenuli, na polju kulture, umetnosti i književnosti dolazi do stvaranja novog koncepta u okviru kojeg se odbacuju kanoni iz prethodne tradicije i teži se ka drugačijem ali bogatom stilu, gde su i dalje bile zastupljene teme iz antičke tradicije, ali obogaćene novim motivima iz prirode. To je period kada se menjaju kulturne ali i društvene vrednosti, gde stvaraoci književnih i umetničkih dela imaju za cilj stvaranje formi kojima se odlikuje građanska umetnost.²³¹

Od druge polovine 17. veka do kraja 18. veka, na barok se nastavlja prosvetiteljstvo (it. *Illuminismo*), književno-umetnički pravac u kome su nauka, religija, dijalektika, kultura i književnost poseban značaj davale razumu. Poseban primat razumu davali su filozofi. To je dovelo do udaljavanja od pređašnjih vrednosti, a Crkva je bila suočena sa zahtevima novog intelektualnog sloja.²³²

Kada je reč o književnom stvaralaštvu, ono je tokom baroka i prosvetiteljstva ostalo inspirisano putovanjima i izaslanstvima diplomata, putopisaca, crkvenih misionara, trgovaca i umetnika. I dalje je nastavljena tradicija pisanja izaslaničkih pisama (it. *le lettere missive*) i putničkih dnevnika (it. *le relazioni dei viaggi*), koje su pretežno pisali verski misionari, Jezuiti, a isto tako i diplomate i trgovci koji su boravili u Americi, Aziji i Africi.²³³

Izveštaji mletačkih izaslanika napisani u vidu zvaničnih pisama (it. *le relazioni e i dispacci*) ili u vidu putničkih dnevnika (it. *le relazioni dei viaggi*) tokom baroka i prosvetiteljstva i dalje predstavljaju verna svedočanstva o drugim kulturama i zemljama, iako možemo primetiti da je njihov broj u 17. veku, a posebno u 18. znatno smanjen. Do sličnih zaključaka dolazi i filozof i pisac Benedeto Kroče, koji tvrdi da nije samo manja brojnost pomenutih izveštaja, već i njihov kvalitet, u odnosu na pređašnju epohu.²³⁴

²³¹ José Antonio Maravall, *La cultura del Barroco*, Ariel Letras, Barcelona, 2012, 25-30.

²³² Romeo de Mario, *Illuminismo e antilluminismo nel Reame di Napoli*, Guida Editori, Napoli, 1988, 13-14.

²³³ Nathalie Hester, *Leterature and Identity in Italian Baroque Travel Writing*, Ashgate, University of Oregon, Farnham, 2008, 13.

²³⁴ Benedetto Croce, *Storia della eta' Barocca in Italia*, Laterza, Bari, 1929, 39.

3.1. Izveštaj Agostina Nanija

Agostino Nani jedan je od istaknutih venecijanskih političkih predstavnika s početka 17. veka. Rođen je 23. jula 1555. godine u Veneciji. Stekao je izuzetno obrazovanje iz filozofije i filologije, posebno izučavajući latinski jezik. Takođe, posedovao je dobru retoričku veštinu, što mu je omogućilo da ostvari uspešnu političku karijeru, a bavio se i sakupljanjem političkih traktata iz tog perioda. Političku karijeru je otpočeo 1575. godine postavši član Velikog veća, dok je diplomatsku karijeru započeo tokom 1586. godine kao ambasador na dvoru Karla Emanuela, vojvode od Savoje. Tokom 1594. godine izabran je za izaslanika na dvoru Filipa II u Španiji, a 1600. godine izabran je za mletačkog baila u Carigradu. Nanijeva misija u Carigradu bila je veoma uspešna. Odmah nakon povratka u Veneciju usledila je misija u Rimu, gde je Nani izabran za ambasadora na dvoru Pape Klimenta VII. To je vreme velikih promena i sukoba između Venecije i Rima. Nani je pred kraj života pretendovao na titulu dužda, premda nije bio izabran. Umro je u Veneciji 3. aprila 1627. godine.²³⁵

Iz perioda kada je obavljao funkciju baila u Carigradu poznat je njegov izveštaj napisan u vidu relacije, koji je pročitao na Senatu 1603. godine, nakon Nanijevog povratka iz Carigrada. O originalnom rukopisu nema podataka, ali je verzija ove relacije, prepisana perom diplomate i dužda Frančeska Kontarinija, ostala sačuvana u privatnoj biblioteci istoričara Rodona Brauna, a potom objavljena u zbirci relacija Barocija i Berketa.²³⁶

Uz samu relaciju u pomenutoj zbirci objavljene su i neke uvodne note, upućene od strane Senata tadašnjem mletačkom bailu Kapelu, kao i samom Naniju. Bailo Kapelo je bio obavešten tom prilikom o dolasku novog baila, a u obaveštenju, se navode i napomene koje se odnose na protokol prilikom prijema novog izaslanika, kao i napomene koje se odnose na njegovu zaradu koja je, kako saznajemo, bila oko 180 dukata na mesečnom nivou, ali su svakako postojali dodatni putni troškovi, kao i troškovi nastali prilikom kupovine skupocenih darova koje je bailo upućivao osmanskim zvaničnicima. Takođe, saznajemo da je visina zarade bila unapred određena i bailovim saradnicima, tj. sekretaru i pomoćniku sekretara.²³⁷ Isto tako, u notama su bile predložene i odredbe kojih je Nani još od samog početka misije morao da se pridržava, posebno kada je reč o kodeksu ponašanja i odevanja, koji je morao poštovati prilikom prijema na sultanovom dvoru, ali i kada je reč o odredbama kojima su bila regulisana prava Venecijanaca u Carigradu, a koja je on kao izaslanik ove republike morao poštovati.²³⁸ A posebno je bilo važno što je u uvodnim napomenama bilo naglašeno da bailo mora vešto

---

²³⁵ Guiglielmo Berchet, *Le relazioni degli stati Europei lette al Senato degli ambasciatori veneti nel secolo Decimosettimo*, Serie V-Turchia, Volume unico, Venezia, 1866, 12.

²³⁶ Agostino Nani, Sommario della relazione di Agostino Nani 1600-1603, in Nicolò Barozzi, Guiglielmo Berchet, *Le relazioni degli stati Europei lette al Senato degli ambasciatori veneti nel secolo Decimosettimo*, Serie V-Turchia, Volume unico, Venezia, 1866, 14-43.

²³⁷ *Isto*, 13-14.

²³⁸ *Isto*, 15-19.

čuvati sadržaj pisama koja je pisao Senatu, zbog poverljivih informacija.²³⁹ To potvrđuje činjenicu da je prikupljanje poverljivih informacija u okviru mletačkih tajnih službi, koje počinje u 16. veku, nastavljeno i tokom 17. veka.²⁴⁰

Kao odgovor Senatu, Nani beleži svoje utiske o detaljima njegovog dolaska i svečanog prijema, priređenog na sultanovom dvoru. Zanimljivo je da pored zvaničnog prijema Nani pominje i nezvanične posete koje su usledile nakon prijema u domovima osmanskih zvaničnika, koji su bailu ukazali veliku čast što nije bila tako uobičajena pojava.²⁴¹

Kada je reč o samom Nanijevom izveštaju, možemo zaključiti da je napisan jasnim i preciznim formalnim stilom, a u samoj naraciji oseća se objektivnost u pripovedanju. Na početku izveštaja primetno je autorovo direktno obraćanje mletačkom duždu, Marinu Grimaniju kome je izveštaj i namenjen.²⁴² Posveta je bila važan element epistolarne forme u humanizmu i renesansi, a kao što možemo primetiti, prisutna je i u baroku. Svakako, i u baroku postoji tendencija za naracijom koja je veoma kompleksna, praćena detaljnom deskripcijom u kojoj su sačuvani još uvek klasični okviri retorike, ali se svakako javljaju i novine proistekle iz zvaničnih epistola koje su po svojoj strukturi bliske baroknom traktatu.²⁴³ To su sve odlike koje se mogu primetiti u tekstu baila Nanija. Prema zastupljenoj tematici izveštaj možemo podeliti u nekoliko delova odnosno celina, u kojima autor govori o uzrocima slabljenja Osmanskog carstva, o vojsci, o ekonomiji, kao i o članovima osmanske dinastije. Kao dominantna tema izveštaja, koju autor otvara na početku, jeste slabljenje Osmanskog carstva koje je prema njegovim rečima prouzrokovano ratovima i nepromišljenošću vladara.

*Mehmet II, in 32 anni soggiogo' due imperi, dodici regni, e duecento città; ora sotto Mehmet III si va declinando. Soliman fece la guerra al grande imperator Carlo V; e questo non puo' vincere il presente imperatore, di potere disuguale, nemmeno resistergli senz'agran perdita; abbenche' nella guerra di Persia abbia ampliati i suoi confini, le milizie accresciute, non cambiata la religione, ne' mutata la successione; ma tutto cio' procede della nuova amministrazione del governo, dalla rigidezza dei costumi, dalla inobbedienza dei sudditi, dalla ingiustizia dei ministri, diversi dalli primi sotto i quali fu fondato ed accresciuto l'impero.*²⁴⁴

[Mehmed II je u svojoj 32. godini života podjarmio dve imperije, dvanaest carstva i dvesta gradova, a sada pod Mehmedom III počinje opadanje. Sulejman je vodio rat protiv velikog vladara Karla V, ali nije mogao pobediti tog vladara zbog nejednakih snaga, niti mu se odupreti bez velikih gubitaka. Iako je u ratu sa Persijom proširio svoje granice i uvećao vojsku, iako nije promenjena vera ni nasleđe, došlo je do novog državnog uređenja, od rigidnosti u običajima i u poslušnosti podanika do nepravednosti državnika koji behu drugačiji od prvobitnih, pod čijom upravom beše osnovana i uvećana imperija.]

U ovom kratkom Nanijevom retrospektivnom prikazu istorijskih prilika prikazana je zapravo suština o formiranju i o jačanju, ali i o slabljenju moći Osmanskog carstva, odnosno slika važnih dešavanja od sredine 15. do početka 17. veka. Govoreći o paradoksu tokom vladavine Mehmeda II i Mehmeda III (1566 - 1603), autor koristi termin *podjarmiti* (it.

²³⁹ Isto, 21.

²⁴⁰ Carrett Mattinghy, *Renaissance Diplomacy*, Cosimo, New York, 1985, 95.

²⁴¹ Agostino Nani, *Sommario della relazione di Agostino Nani 1600-1603*, 24-25.

²⁴² Isto, 30.

²⁴³ Romano Luperini, *La scrittura e l'interpretazione: dal Barocco al Romanticismo*, G. B. Pallumbo, Palermo, 1998, 51.

²⁴⁴ Agostino Nani, *Sommario della relazione di Agostino Nani 1600-1603*, 29.

soggiogare), kojom karakteriše vladavinu Mehmeda Osvajača. To nije jedini slučaj da u izveštajima mletačkih izaslanika srećemo ovaj termin. Naime, kako tokom 17. tako i tokom 18. veka mletački izaslanici su na taj način opisivali apsolutističku vladavinu osmanskih sultana, pa tako na primer, slična zapažanja nalazimo i kod ambasadora Frančeska Foskarija, koji u depešama iz 18. veka govori o turskom jarmu (it. *giogo turco*).²⁴⁵

To je svakako bilo u skladu sa buđenjem svesti intelektualne elite, te su mnogi intelektualci toga vremena, poput Nanija ili Foskarija izražavali negativne stavove i animozitet, ne samo prema osmanskim, već i prema evropskim vladarima. Nani u svom izveštaju govori i o nepromišljenosti osmanskih vladara ističući da je ona dovela do toga da je strah od smrti bio veoma prisutan među vojskom koja je nekada bila jaka i kompaktna. Teme straha i smrti takođe su veoma prisutne u evropskoj književnoj tradiciji baroka.²⁴⁶ U slučaju Nanijevog izveštaja, ove teme nisu slučajno pomenute, već su produkt njegove vizije koja se odnosi ne samo na osmansku vojsku, već i na čitavo osmansko društvo jer se moć vladara oslikavala u očima njegovih podanika, isto kao i njegova nemoć. Stoga autor ističe da su sultanovi podanici izgubili veru u budućnost.

*I Turchi hanno perso la fiducia nel destino, per il quale non stimavano manco la peste; riputato gran pericolo il guardarsi: dicono che Dio li ha creati sotto un padiglione, che non potevano fuggir l'ira sua, e ora temono la morte.*²⁴⁷

[Turci su izgubili veru u sudbinu zbog čega se nisu obazirali čak ni na kugu, uvidevši veliku opasnost u tome što gledaju jedni druge. Govoriše da ih je Bog stvorio pod istim nebom i da ne mogu pobeći od njegovog gneva, a sada se boje smrti.]

Iz pomenutog odlomka uočavamo sliku osmanskog društva koje se nije plašilo nedaća, poput kuge koja je u to vreme odnela mnogo života, već se bojalo sopstvene nemoći, te ovde nije reč o strahu od fizičke smrti, već o smrti duhovne svesti koja je uticala na slabljenje nacije, a ona se javljala upravo kao posledica nepromišljenosti vladara.

Svakako, upečatljiva su i bailova zapažanja o religijskom konceptu koji je uticao na formiranje osmanske države i stavova njenih podanika u okviru šireg kulturnog konteksta. A važna su bila i njihova uverenja nametnuta od strane vladara koji je tvrdio da se ne može živeti bez mača.

*Ogni governo e' appoggiato principalmente sopra la religione, e questa dei Turchi e' stata dal suo autore fondata sopra la forza e le armi, vedendo di non poterla sostentar colla autorita', chiamandola appunto la legge delle armi, ha proibito che intorno di essa non si viva se non se colla spada, con fine per questa via di ampiarla.*²⁴⁸

[Svaka vladavina zasnovana je pre svega na religiji, a ova turska je pod njihovim osnivačem bila zasnovana na sili i oružju. A videvši da se ona ne može održati autoritetom, nazivajući je zakonom oružja, zabranio je da se pod njenim okriljem može živeti na drugačiji način osim sa mačem, sa ciljem da se na taj način širi.]

²⁴⁵ Francesco Foscarei, *Dispacci da Costantinopoli (1757-1762)*, a cura di Filippo Maria Paladini, La Malcontenta, Venezia, 2007, 38.

²⁴⁶ Pavao Pavličić, *Barokni pakao: rasprave iz hrvatske književnosti*, Nakl. Pavličić, Znanstvena Biblioteka, Zagreb, 2003, 83.

²⁴⁷ Agostino Nani, *Sommario della relazione di Agostino Nani 1600-1603*, 31.

²⁴⁸ *Isto*, 36.

U vreme kada je Nani boravio u Carigradu suština religijskog konteksta bila je znatno izmenjena jer mač koji je simbol vladareve snage i moći, sve ređe je korišćen. Sada su u Carstvu bile zastupljene drugačije vrednosti koje su sve više bile suprotnost u odnosu na postulate prave vere, a to se odražavalo pre svega kod osmanskih velikaša koji su bili okrenuti životnim zadovoljstvima i koji su se sve više udaljavali od pravih moralnih vrednosti.²⁴⁹ Stoga je sagledavanje pomenutih aspekata koji govore o vrednostima osmanskog društva od velikog značaja, posebno iz ugla evropskog posmatrača, a Nanijev izveštaj verno otkriva neke od aspekata koje su još uvek zanimljiva tema izučavanja.

3.2. Izveštaj Otavijana Bona

Otavijano Bon rođen je u Veneciji 7. februara 1552. godine. Njegova porodica jedna je od najstarijih plemićkih porodica u Veneciji. Njegov otac, Alesandro di Alvise, takođe je aktivno učestvovao kao važna ličnost u političkom i ekonomskom životu Venecije, a pored toga bavio se i trgovinskim poslovima. Po očevom nagovoru, mladi Bon koji je studirao književnost, napustio je studije i posvetio se trgovinskim poslovima. Nakon očeve smrti, Bon odlazi u Padovu gde započinje studije filozofije, a istovremeno upotpunio je i svoja znanja iz latinskog jezika. To je za njega bio veoma plodan period jer je u Padovi stekao mnoga važna poznanstva, a posebno prilikom književnih susreta koji su u tom gradu često priređivani. Među važnim intelektualcima toga vremena koja je Bon sretao bili su Paolo Sarpi, Đordano Bruno i Galilej. Stičući obrazovanje u pomenutim intelektualnim krugovima, formirao je i sopstvene stavove koji su bili oponentni u odnosu na crkvenu doktrinu, te je veoma oštro osuđivao korumpiranost i nemoral koji su bili prisutni u crkvenim krugovima. Političku karijeru započeo je 1577. godine. Kada je reč o Bonovim diplomatskim misijama, od posebne važnosti bila je misija u Španiji, kada je 1601. godine imenovan za ambasadora. Nakon povratka u Veneciju 1604. godine imenovan je za mletačkog baila u Carigradu, gde je boravio sa ambasadorom Đovanijem Moćenigom. Još jedna značajna Bonova misija bila je u Francuskoj, 1616. godine. Po povratku iz misije, ogorčen teškim prilikama između Rima i Venecije, nameravao je da se povuče sa političke scene i da ostatak života provede u Padovi. Međutim, zbog velikog političkog iskustva, kao i zbog izuzetnog obrazovanja, bio je izabran za namesnika Padove i do kraja svoje političke karijere ostao je na pomenutoj funkciji.²⁵⁰

Iz pomenutih Bonovih misija ostale su zabeležene neke od poznatih depeša i relacija. Međutim, kada je reč o njegovoj misiji u Carigradu, posebno je značajna relacija u kojoj je opisana sultanova palata. Relacija je priređena i objavljena u zbirci Barocija i Berketa, na osnovu kopije koja se čuva u Arhivu grofa Đustinjana Rekantija, premda postoje i druge kopije rukopisa koje se čuvaju u muzejima i bibliotekama u Veneciji, Austriji i Americi.²⁵¹

²⁴⁹ *Isto*, 39.

²⁵⁰ Margherita Pasdera, Ottaviano Bon in *Dizionario biografico degli Italiani*, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, vol. 11, Treccani, Roma, 1969, 421-424.

²⁵¹ Ottaviano Bon, Descrizione del Serraglio del Gransignore, fatta dal bailo Ottaviano Bon, in Nicolò Barozzi e Guglielmo Berchet, *Le relazioni degli stati Europei lette al Senato dagli ambasciatori Veneziani nel secolo Decimosettimo*, Serie V-Turchia, Volume unico, Venezia 1866, 45.

Bonova relacija objavljena je i na engleskom jeziku, kao posebno vredno svedočanstvo iz 17. veka koje govori o sultanovom dvoru i o svakodnevnom životu.²⁵²

Reč je svakako o relaciji koja se prema tematici, ali i prema književno-istorijskom okviru razlikuje od izveštaja nastalih tokom 16. i 17. veka. Naime, kao što smo mogli primetiti u izveštajima koje smo analizirali, kada je reč o tematici primećujemo da su u njima uglavnom zastupljena zapažanja autora o politici, vojsci i o uređenju Osmanskog carstva, sa manjim osvrtom na kulturne aspekte koji govore o svakodnevnom životu vladara, kao i o njegovom odnosu prema kulturi i religiji. Takođe, većina relacija iz tog perioda pisana je u formi zvaničnih epistola, u kojima se autori eksplicitno obraćaju mletačkom duždu, dok ovde primećujemo da je epistolarni okvir izostavljen, a sama relacija napisana je u formi traktata, u kome autor iznosi svoja zapažanja, pretežno sa aspekta pisca, a manje sa aspekta diplomate.

Iako je u baroku i dalje zastupljena epistolarna forma, autori su sve češće pisali traktate, nastale kao produkt zapažanja baroknog mislioca koji je imao za cilj da čitaocu prikaže verodostojnost pripovedanja i načela moralne filozofije.²⁵³ To su odlike Bonovog izveštaja u kome su zastupljene teme koje govore o sultanovoj palati, o njenim stanovnicima, o svakodnevnom životu vladara, o svetkovinama na dvoru za vreme praznika, kao i o kulturno-verskom konceptu, a s obzirom na to da je relacija veoma kompleksna, zadržaćemo se na analizi nekih od značajnijih aspekata.

A svakako, važno je razumeti viziju ovog autora, sa osvrtom na okolnosti koje su se u to vreme dešavale u Veneciji kao i u čitavoj Italiji. Naime, 17. vek je period velikih kriza u kulturi, religiji i politici, a istovremeno to je vreme velikih promena koje su uticale na formiranje novog intelektualnog sloja. S jedne strane tu su plemići koji su svoju viziju temeljili na racionalističkim vrednostima, poput Bona, čiji su se stavovi odstupali od crkvenih načela, a s druge strane bilo je i onih plemića koji su i dalje tražili utočište i afirmaciju na Papinom dvoru.²⁵⁴

Dvorovi su tokom 17. veka i dalje važni centri kulture gde su mladi intelektualci mogli da se afirmišu, a s druge strane to su još uvek centri političke moći kako u evropskim tako i u istočnim zemljama, te je svakodnevni život na dvoru i dalje bila važna tema interesovanja mnogih diplomata i putopisaca. Govorilo se o dvorovima kao o rezidencijama vladara, ali i kao o važnim političkim i kulturnim institucijama, čiji se uticaj oslikavao u jednom gradu, regiji ili državi.²⁵⁵

A dugo se polemicalo i o prirodi dvoranina, još u periodu humanizma i renesanse, pa je tako *Il Cortegiano*, delo Baldasarea Kastiljonea, najbolje interpretirao način života na renesansnom dvoru u Urbino.²⁵⁶ Na isti način Bonov opis načina života na sultanovom dvoru u Carigradu, tokom 17. veka jedan je od najpotpunijih i najkompleksnijih prikaza ove institucije u baroknoj tradiciji. Međutim, za razliku od Kastiljonea, čija institucija dvora je idealizovana, Bonov prikaz sultanovog dvora realističan je i precizan, u kome su dostupne različite teme poput svakodnevnog života, obrazovanja, života u haremu, morala ili religije. A na samom

²⁵² Ottaviano Bon, *The Sultan's Seraglio: an Intimate Portrait of Life at the Ottoman Court from the Seventeenth - Century*, Edition of John Withers, Saqi Books, Cornell University Press, Ithaca, 1996, 165.

²⁵³ Benedetto Croce, *Storia dell'eta' barocca in Italia. Pensiero. Poesia e letteratura. Vita morale*, Adelphi Edizioni, University of Wisconsin-Madison, 1993, 517.

²⁵⁴ Francesco Calcaterra, *Corti e cortegiani nella Roma barocca*, Gangeni Editore, Roma, 2004, 13-14.

²⁵⁵ Rosario Villari, *Politica barocca: inquietudini, mutamento e prudenza*, Editori Laterza, Roma-Bari, 2010, 93.

²⁵⁶ Baldassare Castiglione, *Il Cortegiano del conte Baldassare Castiglione*, Appresso la Minima Compagnia, Venezia, 1593, 212.

početku, pre otvaranja pomenutih tema, upečatljiv je prikaz same palate sa svim njenim pogodnostima.

In detto serraglio vi sono moschee per le orazioni, bagni, scuole, armario, lambicatori, stalle, cucine, dispense, luochi da correre cavalli, piazze da lottare, da tirar l'arco, da far rappresentazioni, e in fine tutte quelle comodita' che si puo' desiderare.²⁵⁷ [...] Io con occasione di essersi ritrovato il re fuori alla caccia [...] fui da lui condotto a vedere diverse stanze ritriate del re, diverse cose molto deliziose e curiose, cosi' per la ricchezza di lavori a oro, come per l'abbondanza di fontane. In particolare vidi un appartamento di stanze da estate posto sopra una collinetta, con comodo di sala e camere, e cosi' vago per il sito, che ben apparve esser luoco et abitazione di re cosi' grande; era il divano, cioe' la sala aperta dalla parte di levante posto sopra colonne bellissime.²⁵⁸ [...] Vidi anco da questo divano per una finestra la stanza da letto di Sua Maesta' la quale era di grandezza ordinaria: aveva le muri di usanza incrostati di pietre, cioe' maioliche finissime che mostravano marche e fiori di vari colori, che facevano bellissima vista; sopra le porte vi erano portiere, come l'ordinarie, ma di panno d'oro di Bursia con fregio di velluto cremesino ricamato d'oro, con molte perle sopra. La lettiera era simile ad una trabacca alla romana, con colonne di argento scanellate, in luoco di polmoli aveva leoni di cristalo e il fornimento era di panno d'oro e verde pur di Bursia senza guarnizione, in luoco della quale vi erano alcuni merli fatti di perle che mostravano essere opera di gran valore, e molto ben composta.²⁵⁹

[U pomenutom saraju su džamije za molitve, kupatila, škole, utvrđenja, torovi, staje, kuhinje, ostave, mesta za konjičke trke, trgovi za borbe, za streljaštvo, za izvođenje predstava i sve druge pogodnosti koje se samo poželeti mogu. [...] A ja pošto se slučajno tu našoh dok je sultan bio u lovu, [...] bejah odveden da vidim različite prostorije koje je sultan napustio, različita kupatila i druge stvari, veoma ljupke i zanimljive, kako zbog brojnih radova u zlatu, tako i zbog mnogobrojnih fontana. A posebno uočih apartman sa letnjim odajama, koji beše na jednom uzvišenju, sa prostorom gde behu udobne sale i odaje i toliko sam tu tumarao, da mi je to zaista izgledalo kao mesto gde živi veliki vladar. Bio je tu divan, odnosno sala otvorena na istočnoj strani, koja beše postavljena na prelepe stubove. [...] Uvideh još iz tog divana kroz jedan prozor spavaću sobu Njegove Visosti koja beše neobično velika: njeni zidovi po običaju behu obloženi kamenom, finim majolikom, a na zidovima behu prikazane šare i cveće različitih boja, zbog čega je pogled bio prekrasan. Iznad vrata bile su nastrešice kao i obično, ali sa zlatnom tkaninom iz Burse, oivičene vencem od grimiznog pliša izvezenog zlatom, sa mnogo perli. Krevet beše nalik na rimski trabakul, sa stubovima izlebljenim srebrom sa pomolima u obliku kristalnih lavova, a postelja beše od tkanine prožete zlatom, i zelene boje. Beše iz Burse, bez ukrasa, a na tom mestu behu čipke od perli, po čemu se videlo da je od velike vrednosti i veoma lepo sačinjena.]

Tajne odaje sultana intrigirale su mnoge evropske izaslanike i putopisce toga vremena, te nije sasvim slučajno što u prvom delu izveštaja govori o strukturi palate. Isto tako, svakodnevni život vladara bio je zanimljiva tema izučavanja. Stoga smo u ranije analiziranim izveštajima govorili o interesovanjima osmanskih vladara poput lova ili poezije, a ovoga puta u Bonovom izveštaju, govori se i o sultanovoj trpezi.

La cucina del re per ordinario principia a cucinare innanzi giorno, perche' levandosi la Maesta' Sua a buon ora , e' di bisogno avere sempre le vivande preparate in ogni caso che dimandasse cibo, perche' alle volte mangia tre o quattro volte al giorno. Il suo desinare per

²⁵⁷ Ottaviano Bon, *Descrizione del Serraglio del Gransignore, fatta dal bailo Ottaviano Bon*, 61.

²⁵⁸ *Isto*, 63.

²⁵⁹ *Isto*, 64.

l'ordinario, e' dopo l'ora di terza²⁶⁰ e la cena verso sera, cosi' nel tempo dell' estate, come d'inverno; e quando dice al capi' aga' di voler mangiare, espedisce egli immediate un enuco a farlo sapere allo scalco di fuori, il quale ponendo le vivande nella tapsi, che sono li piatti, li porta sino alla porta del re ch'e' pochissimo discosta, dove ritrova il calco maggiore di dentro che con altri agalari riceve li piatti e li porta ad uno ad uno alla Maesta' del re il quale stando a sedere solo sempre sopra il suo solio alla turca, con le gambe sotto, e con uno ricchissimo fazzoletto ricamato sopra li ginocchi e un altro sopra il braccio sinistro, serviendosi di esso per la salvietta senza che gli venghi fatta alcuna sorte di credenza, come e' costume di altri principi.²⁶¹ [...] Gli serve per mantile, pane in gran quantita' di due o tre sorte, ma tutto tenero e perfetto, perche' non adopera coltello ne' pirone, ma solo sculiero di legno di quei grandi, anzi che ne pongono due, uno che serve per mangiare la minestra e l'altro per sorbire con essi certi liquori fatti di succhi di frutti d'ogni sorte composti con succo di limone e zicchero, che servono per estinguere la sete, e tener morbido il cibo che mangia. Continua poi a cibarsi di quelle vivande che piu' gli aggrada, gustandole ad una ad una, e facendo levare presto o tardi, come gli pare piatti della tavola; mangia sempre con le mani, perche' li cibi sono cosi' teneri e cotti delicatamente e perfettamente, che pigliando un pollo in mano con li diti, si scarnifica facilissimamente; non usa sale in tavola, ne' vi sono antipasti ne' postpasti, ma s'entra subito nella carne e si continua terminando con qualche torta, e finito il desinare e la cena, si lava le mani in un baciletto d' oro col suo ramino tutti gioiellati.²⁶² [...] Li piatti del servizio reale sono tutti d'oro e tutti doppi, perche' sono coperti, e sono in buona quantita'; essi sono consegnati al credenciero che attende alla cucina: come stanno anco consegnati altri di porcellana gialla mischiata, stimatissima, e che con difficolta' si ritrova, nelli qiali mangia la Maesta' Sua al tempo di Ramazan, che e' la quadragestima, al quale e' di una luna intiera.²⁶³

[Kuhinja vladara, kao što je uobičajeno, počinje da radi pre jutra jer Njegovo Veličanstvo ustaje rano pa je potrebno imati uvek spremne namirnice, kad god bi zatražio hranu jer jede ponekad tri ili četiri puta tokom dana. Njegov doručak je obično posle deset sati, a večera u večernjim satima, kako u letnjem periodu tako i zimi. Kada bi rekao kapi-agi da želi da jede, ovaj odmah šalje jednog od evnuha da to javi slugi napolju. Taj sluga stavlja jela na slugavnik, donosi ih do vrata vladara koja su nedaleko. Glavni sluga koji je unutra sa ostalim agama, prihvata jela i prinosi ih jedno po jedno Njegovom Veličanstvu. Vladar sedi kao i obično u turskom sedu sa povijenim nogama i sa raskošno vezenom salvetom preko krila i još jednom preko leve ruke služeći se njome za brisanje. Nema stola na kome su raspoređena jela unapred, kao što je to običaj kod drugih vladara. [...] Služe mu hleb u velikim količinama, od dve ili tri vrste, sve tri mekane i savršene, jer ne koristi nož ni viljušku, već samo veliku drvenu kašiku. Čak mu stavljaju po dve kašike, jednu za čorbu, a drugu za konzumiranje napitaka spravljenih od svakojakog voća sa limunovim sokom i šećerom, koji služe da utole žeđ i da hrana koju jede bude mekana. Potom nastavlja da se hrani raznim jelima koja najviše voli, konzumirajući jedno po jedno, i dopušta pre ili kasnije, kako mu je po volji, da odnesu tanjire sa trpeze. A uvek jede rukama jer je hrana tako mekana i toliko savršeno pripremljena da uzevši pile u ruke lako ga prstima raskomada. Ne koristi so, a nema ni predjela ni drugog jela, već počinje odmah sa mesom i nastavlja obed završavajući nekom tortom. A nakon što bi završio doručak ili večeru, pere ruke u pozlaćenom umivaoniku iz bakarnog krčaga ukrašenog draguljima. [...] Tanjiri za vladarevo posluženje su svi od zlata, i svi su dvostruki jer su pokriveni poklopcem i brojni su, a povereni su slugi zaduženom za posluženje, kao i oni drugi od mešovitog žutog porcelana, koji je

²⁶⁰ Oko 10 sati ujutru.

²⁶¹ Ottaviano Bon, *Descrizione del Serraglio del Gransignore, fatta dal bailo Ottaviano Bon*, 93.

²⁶² *Isto*, 94.

²⁶³ *Isto*, 95.

jako vredan i retko se nalazi, iz kojih Njegovo Veličanstvo jede u vreme Ramazana, odnosno u vreme velikog posta koji traje čitav mesec.]

Trpeza sultana, kao i način ishrane na njegovom dvoru bili su zanimljiva tema u okviru izučavanja aspekata osmanske kulture u Evropi još u 16. veku. Naime, ako posmatramo promene u kulturi Evrope, primećujemo da se već u 16. veku pojavljuje potreba za novim načinima pripreme jela, kao i za upotrebom pribora, pa tako u italijanskoj historiografiji tokom renesanse pominju se viljuške, stolnjaci i čačkalice.²⁶⁴ Međutim, u Bonovim beleškama primećujemo da sultan u 17. veku nije koristio viljušku i nož, već samo kašiku. Takođe, mogu se uočiti razlike i kada je reč o samoj ishrani, odnosno o namirnicama koje su konzumirane u Italiji i Osmanskom carstvu. Tako na primer, u pomenutom odlomku autor naglašava da je veoma intenzivno konzumirano meso na dvoru sultana. S druge strane, u italijanskoj kuhinji još od kraja 16. veka, a i kasnije, tokom 17. postojala je tendencija da se smanji konzumiranje mesa, ali je povećana upotreba testa, posebno u Italiji i Francuskoj.²⁶⁵ Svakako, postojale su i određene sličnosti, pa tako Bon govori o tome da je turski vladar konzumirao voćne napitke, isto tako na evropskom dvoru u 17. veku postaje cenjena priprema voćnih napitaka, posebno u obliku kompota od šljiva, kajsija ili breskvi.²⁶⁶

Pored svakodnevnog života vladara, tendencija autora jeste da govori i o drugim segmentima kulture, a jedan od njih bilo je sticanje orazovanja na sultanovom dvoru. Svakako, pored verskih škola, odnosno medresa, još jedna važna institucija na kojoj se sticalo obrazovanje bio je i harem, jer su pripadnice harema, kako autor tvrdi, pored turskog jezika i poezije izučavale i druge veštine, poput kuvanja, narodnih rukotvorina ili sviranja muzičkih instrumenata.²⁶⁷ Takođe, na sultanovom dvoru postojale su i posebne prostorije za učenje, takozvane *ode* (tur. *oda-soba*), za koje Bon tvrdi da podsećaju na italijanske škole u kojima su evnusi sticali obrazovanje, o čemu svedoči sledeći odlomak:

In questa scuola per il meno ogn' uno vi sta sei anni od otto, massime quelli che sono duri di capo e difficili all' apprensione ed imparano a leggere sopra libri scritti a penna, non usando i turchi la stampa per esserli proibita. Da questo oda' passano al secondo, dove da altri precettori di maggiore intelligenza sono istruiti nelle lingue persiane, arabe e tartare, e li affaticano nel leggere a penna di diversi scrittori per ben apprendere il parlare elegante turchesco.²⁶⁸ [...]

[U toj školi svako perovede najmanje 6 do 8 godina, posebno oni slabijeg kapaciteta kojima teško ide učenje, a uče iz rukopisanih knjiga, jer Turci ne koriste štampu pošto im je zabranjena. A iz ove škole prelaze na sledeći nivo obrazovanja, gde ih autori većeg znanja podučavaju persijskim, arapskim i tatarskim jezicima i opterećuju ih čitanjem knjiga iz pera raznih autora kako bi što bolje naučili da lepo govore turskim jezikom. [...]]

Učenje jezika na dvoru sultana bilo je od neprikosnovene važnosti, a posebno su bili cenjeni oni evnusi koji su pored arapskog, persijskog i turskog poznavali i evropske jezike. Oni su najčešće pripremani za službu u haremu jer je poznato da je veliki broj pripadnica harema bilo poreklom iz Evrope.²⁶⁹ Pored izučavanja jezika i sticanja drugih znanja, Bon govori i o

²⁶⁴ Massimo Alberi, *Storia della cucina italiana*, Edizioni Piemme, Milano, 1992, 81.

²⁶⁵ Germana Militerni Nardone, *Nel cratere delle delizie, Storia, gusto, sapori*, Alfredo Guida Editore, Napoli, 2005, 82.

²⁶⁶ *Isto*, 83.

²⁶⁷ Ottaviano Bon, *Descrizione del Serraglio del Gransignore, fatta dal bailo Ottaviano Bon*, 71.

²⁶⁸ *Isto*, 82.

²⁶⁹ Andreas M. Kazamias, Byron G. Massialas, *Tradizione e mutamento: saggio di educazione compartita*, A. Martello, Milano, 1967, 37.

tome da su evnusi izučavali razne veštine, pa bi na taj način, posle završene škole, neki među njima postali berberi ili sokolari, dok su se neki pak bavili dresiranjem psa ili su učili veštinu izrade lukova i strela.²⁷⁰

A osim obrazovanja, svako je, prema Bonovim rečima, bio važan religijski aspekt te su Osmanlije dosta pažnje poklanjale učenju i kazivanju molitvi, koje su izvodili pet puta u džamijama i u svojim kućama, a isto tako, dosta pažnje su posvećivali izučavanju njihovog Svetog pisma, zbog čega su u džamijama bili najveći učitelji i poznavaooci njihovog zakona. Budući da se religijski koncept Osmanlija razlikovao od hrišćanskog, njihove molitve su ponekad u očima ovog autora stvarale osećaj ne samo nečeg nepoznatog, već i neuobičajnog zbog čega je u svom izveštaju beležio o *čudnim pokretima* koje imaju prilikom molitvi, te dodiruju *čas uši, čas noge, čas lice, kazujući neke reči u čast Bogu i proroku.*²⁷¹

Međutim, iako Bon o pomenutim aspektima govori sa osećajem začuđenosti, oni u njemu nisu stvarali osećaj animoziteta, već naprotiv, iz njegovog izveštaja možemo zaključiti da je prisutna velika želja da spozna i da realistično prikaže upečatljive detalje koji čine strukturu ovog izveštaja veoma kompleksnom.

3.3. Izveštaj Simonea Kontarinija

Simone Kontarini rođen je 27. avgusta 1563. godine u Rubijaniju. Stekao je dobro obrazovanje pohađajući časove filozofije i matematike kod poznatih učitelja Frančeska Pikolominija i Đuzepea Moletija. Političku karijeru započeo je 1597. godine kada je izabran za mletačkog izaslanika na dvoru Karla Emanuela I, vojvode od Savoje. Nakon povratka u Veneciju 1600. godine izabran je za mletačkog predstavnika u Španiji. Misija u Španiji donela mu je veliki ugled i političku karijeru, te je 1604. godine izabran za senatora. Godine 1606. izabran je za mletačkog baila u Carigradu. Nakon odlaska u Carigrad, Kontarini je bio suočen sa mnogim poteškoćama, prvenstveno zbog neslaganja među članovima kancelarije, a s druge strane nailazio je na poteškoće u trgovinsko-administrativnim poslovima, jer je moć Engleske na polju trgovine sve više jačala, zbog čega ona u tom periodu postaje Veneciji veoma jak konkurent. Vrativši se iz Carigrada, 1611. godine izabran je za ambasadora u Rimu.

Pored političke i diplomatske karijere, zanimljivo je da se Kontarini bavio i poetskim stvaralaštvom koje je započeo jako rano, zapisujući svoje doživljaje iz mladosti u svojim rimama. Njegovo književno stvaralaštvo bilo je inspirisano načelima moralne filozofije.²⁷² Takođe, doktrina moralne filozofije prisutna je i u njegovim zvaničnim epistolama, nastalim prilikom njegovih misija, od kojih su najpoznatije relacije iz Španije i iz Carigrada.

---

²⁷⁰ Ottaviano Bon, *Descrizione del Serraglio del Gransignore, fatta dal bailo Ottaviano Bon*, 83.

²⁷¹ *Isto*, 109.

²⁷² Gino Benzoni, Simone Contarini in *Dizionario biografico degli Italiani*, L'Istituto dell' Enciclopedia Italiana, vol. 28, Treccani, Roma, 1983, 75.

Kontarinijeva relacija iz Carigrada pročitana je na Senatu 1612. godine, a objavljena u zbirci Barocija i Berketa prema rukopisu iz Arhiva grofa Done dela Roza.²⁷³

Izveštaj je napisan u formi epistole, premda se uočavaju i književne odlike baroknog traktata. U opširnom uvodu, nakon obraćanja mletačkom duždu, Leonardu Doni, pisac govori o onome što je svrha njegove misije, uvodeći retoričkim pitanjem samu temu izveštaja. Kontarini Carigrad, grad u kome se nalazio trenutno obavljajući funkciju baila, poredi sa pozornicom na kojoj zakone i stilove kreiraju ljudi, a ponekad je, kako kaže, dobro naći se na takvom mestu jer treba učiti od drugih na osnovu njihovih iskustava, pa tako, po njemu, treba učiti iz primera drugih o tome kako su države vodile ratove i sklapale primirja, kako su se uzdigle bez ikakvih napora i dostigle moć, a potom i kako je ta moć počela da slabi.²⁷⁴ Stavovi ovog autora zapravo su u skladu sa doktrinom barokne moralne filozofije, a u skladu sa njom književna dela imala su didaktičku funkciju da prikažu moralnu pouku i da poduče.²⁷⁵ Kontarini smatra da je svrha njegovog boravka u Carigradu i pisanja upravo ta, verujući da Osmansko carstvo, iako različito po uređenju, kulturnim i društvenim vrednostima predstavlja primer koji treba posmatrati. A kada je reč o samoj tematici, u samom izveštaju prisutno je nekoliko tema, te je prva tema vezana za samog sultana i članove porodice, dok se ostale odnose na stanovništvo Carigrada, političke prilike, kao i na sultanov odnos prema hrišćanskim vladarima. Međutim, stavovi koje Kontarini iznosi o sultanu, Ahmedu I (1590 – 1617), o osmanskom društvu i kulturno-religijskom konceptu od posebne su važnosti kada je reč o analizi ovog izveštaja.

*Mostra d'amar la giustizia, ma non rimedia pero' alle dimostrazioni che gli vengono di continuo fatte. [...]. E forte zelante della sua religione; onde benche' molto giovane; ha voluto cominciar la fabbrica d' una superbissima moschea, che gli sara' d'immensa spesa, e di qui parlero altrove.*²⁷⁶

[Pokazuje da je ljubitelj pravde, ali ne uspeva doskočiti neprekidnim zahtevima. [...]. Veoma je revnostan u svojoj pobožnosti. Iako je veoma mlad želeo je započeti izgradnju najveće džamije koja će ga puno koštati, i o kojoj ću na drugom mestu govoriti.]

Nasuprot ovom prikazu pravednog i pobožnog vladara, autor daje još jedan prikaz, koji po njegovim rečima nije proistekao samo na osnovu njegove sopstvene vizije, već i na osnovu vizije drugih hrišćanskih predstavnika u Carigradu, a oni su govorili da je tadašnji sultan, Ahmed I, poznat po svojoj tvrdoglavosti i nepromišljenosti, a posebno po svom neiskustvu i neznanju. Iz tog razloga nije znao da njegovi zvaničnici *trguju pravdom*, i da je moć države znatno bila oslabljena.²⁷⁷ Prema njegovim rečima, onaj ko uvek jadikuje zbog takvih postupaka vladara i njegovih državnika jeste jadni narod kome treba uputiti pomoć.²⁷⁸ A tvrdi da je priroda tog naroda ostala nepromenjena iako su se menjali njegovi vladari, a isto tako ni njegov način življenja nije se razlikovao mnogo do prvobitnog.

²⁷³ Simone Contarini, Relazione del N. U. Simon Contarini Cav. ritornato bailo di Costantinopoli l'anno 1612, in Nicolò Barozzi e Guglielmo Berchet, *Le relazioni degli stati Europei lette al Senato dagli ambasciatori Veneziani nel secolo Decimosettimo*, Venezia, 1866, 125-254.

²⁷⁴ *Isto*, 127.

²⁷⁵ Roberto Bordoli, Il Seicento plurale: nuove filosofie e tradizioni, in *Lo sguardo - rivista di filosofia, Il sapere barocco fra scenza e teologia*, N. VII, Edizioni di Storia e Letteratura, Roma, 2011 (II), 97-109.

²⁷⁶ Simone Contarini, *Relazione del N. U. Simon Contarini Cav. ritornato bailo di Costantinopoli l'anno 1612*, 129.

²⁷⁷ *Isto*, 184.

²⁷⁸ *Isto*, 186.

I Turchi naturali e di mediocre condizione nel modo di viver loro non si scostan anco molto da' primi stili di quella nazione. I grandi son cosi' che dessi molti aman le morbidezze d' Italia, si pascon de' cibi sodi, siedono e mangiano in terra, nelle loro case tengono poco differente maniera di quella che usano in campo poiche' dormon cosi' vestiti in esse, come anco sotto lor tende alla guerra; di vestimenti, d'arme, di cavalli, di schiavi piu' che d'altro si mostran ambiziosi e ricchi; non attendono all' agricoltura, e non ad altra arte meccanica; alcuni si danno al mercature, ma per lo piu' fatte le orazioni loro, di cui si mostrano molto solleciti, attendano ad un ozio eterno, riducendosi moltissimi per le strade in certe loro stanze pubbliche a beersi di quel acqua nera che dal caffè' bollito cavano amara fortemente, se ne terran due o tre ore in mano un vaso di caldissima, e cianciando e bevendo, cosi' passan la maggior parte del giorno.²⁷⁹ [...] Onore, fede, giustizia non si conoscono fra' Turchi, che alla soperchieria, alla bugia e alla tirannide sono sempre rivolti. I patti tanto servono quanto fra loro bene ingannare quei con cui li fanno; ne' lo stesso re da un cosi' fatto stile discorda, onde e' verissimo quel detto: non ti fidar del Turco, non ti appoggiar all' acqua. Soglion fra noi dire che il denaro sia il secondo sangue; fra' Turchi pare a me che sia il primo, poiche' la ribalda natura loro cosi' resta soggetta a piegarsi ad ogni abominazione per lui. [...]²⁸⁰

[Obični Turci srednjeg materijalnog stanja ne razlikuju se mnogo od prvobitnog stila življenja te nacije. Velikaši su takvi da mnogo vole udobnosti Italije. Hrane se čvrstom hranom, sede i jedu na zemlji, a u kući se ponašaju isto kao u polju jer spavaju obučeni u kući isto kao u ratnim čadorima. U odevanju, oružju, konjima, robovima prikazuju se ambicioznijim nego u bilo čemu drugom. Ne bave se zemljoradnjom, niti mehničkim veštinama. Neki se okreću trgovini, ali najviše se posvećuju molitvama i u tome se pokazuju veoma revnosnim, a potom se prepuštaju beskonačnoj dokolici u kojoj mnogi od njih provode vreme u nekim njihovim javnim gostionicama, ispijajući tu crnu tečnost veoma gorku, dobijenu od provrele kafe. I po dva tri sata provode sa šoljom vrelog napitka u ruci, ćaskajući i pijuckajući, a tako provode veći deo dana. [...] Čast, vera i pravda nisu poznati Turcima, već prevare, laži i tiranija, kojima su uvek okrenuti. Dogovori traju onoliko koliko njima odgovara, da bi prevarili one koji su ih sa njima načinili. Čak ni sam vladar tu nije izuzetak, zbog čega je potpuno istinita sledeća izreka: ne uzdaj se u Turčina, ne oslanjaj se na vodu. Kod nas se kaže da je novac druga krv, a meni se čini da je Turcima prva, jer njihova prestupnička priroda podložna je svakojakim grozotama zarad samog novca.[...]]

Kao što možemo primetiti kada je reč o moralnim karakteristikama Osmanlija, Kontarini ističe njihovu nepouzdanu i promenljivu prirodu, a takođe više puta u tekstu takvu prirodu pripisuje vladaru i visokim osmanskim zvaničnicima. Svakako je zanimljiva i Kontarinijeva tvrdnja da su osmanski velikaši *voleli udobnosti Italije*. Reč je o velikom uticaju koji su Venecijanci u Osmanskom carstvu imali na polju materijalne kulture, te su mnogi vredni predmeti ili skupocene tkanine iz Venecije bili jako cenjena roba, veoma tražena na sultanovom dvoru. Tako na primer, bili su veoma traženi predmeti od Murano stakla, po čijoj proizvodnji su Venecijanci bili jako poznati.²⁸¹ Takođe, odevni predmeti od materijala poput svile, pliša i brokata, bili su veoma cenjeni, jer je poznato da se tradicija proizvodnje luksuznih i skupocenih tkanina u Italiji vezuje još za srednjevekovnu manufakturnu tradiciju.²⁸²

²⁷⁹ *Isto*, 182.

²⁸⁰ *Isto*, 183.

²⁸¹ Aldo Bova, Puccio Migliaccio, Vladimiro Rusca, *Vetri artistici: Antonio Salviati e la Compagnia Venezia Murano*, vol. 4. Museo del vetro di Murano, Regione del Veneto, 2011,5.

²⁸² Maria Ludovica Rosati, Migrazioni trcnologiche e interazioni culturali. Chinoiserie ed esotismo nel arte tessile italiana del XIII e del XIV secolo, in *OADI, Rivista dell' Osservatorio per le Arti Decorative in Italia*, Università degli Studi di Palermo Palermo, 2010, 40-64.

U pomenutom odlomku Kontarini pominje i jedan od važnih običaja Osmanlija. U pitanju je provođenje vremena u dokolici uz ritual ispijanja kafe. Poznato je da je kafa sredinom 16. veka stigla u Osmansko carstvo, a potom je, preko zemalja Balkana stigla do Evrope u 17 veku.²⁸³ U Evropi su tada otvorene i prve kafeterije, koje su bile mesta okupljanja intelektualaca.²⁸⁴ Dakle, vizija Kontarinijeve dokolice Osmanlija koji su, kako kaže, vreme provodili *sa šoljom vrele kafe u ruci* razlikovala se od one u Evropi. Običaj ispijanja kafe u Italiji povezivao je intelektualce koji su razmenjivali ideje, pa je reč o intelektualnoj dokolici koja je kasnije, u 18. veku rezultirala osnivanjem časopisa *Il Caffé*, u kome su objavljivane prosvetiteljske ideje.²⁸⁵

Iako bailo Kontarini iskazuje negativne stavove kada je reč o prirodi Osmanlija i o njihovom načinu vođenja politike, analizirani aspekti pokazuju da njegova vizija prodire u dublje i kompleksne sfere kulture, analizirajući teme aktuelne u okviru barokne tradicije.

3.4. Izveštaji Frančeska Foscarija

Frančesko Foscari rođen je u Veneciji 30. decembra 1704. godine. Tokom detinjstva i rane mladosti stekao je dobro obrazovanje zahvaljujući dobrim privatnim učiteljima, a i od rane mladosti se pripremao za političku karijeru. Takođe, bio je poznat i kao izuzetan diplomata. Godine 1756. bio je izabran za mletačkog baila u Carigradu, a naredne godine preuzeo je funkciju u pomenutom gradu. Pored funkcije baila, u Carigradu je obavljao i funkciju ambasadora. Nakon misije u Carigradu, bio je imenovan za mletačkog izaslanika u Nemačkoj, premda ova misija nije realizovana. Tokom 1782. godine, zbog starosti se povlači iz javnosti. Foscari je jedna od veoma istaknutih ličnosti u političkom životu Venecije tokom 18. veka. Njegovim stopama je krenuo i njegov sin Ferigo Todero Foscari, koji je takođe ostvario uspešnu diplomatsku karijeru. Foscari se pored politike bavio izučavanjem studija filozofije. Priredio je i podržao štampanje više političkih studija i traktata. Takođe, sakupio je i priredio hronološkim redosledom indeks od 390 autora koji su obeležili prvih 7 vekova hrišćanstva (*L'Index Alphabeticus*), koji je štampan u Bolonji 1836. godine. Foscari je umro u Veneciji, 1790. godine.²⁸⁶

Kada je reč o Foscarijevoj misiji u Carigradu, moramo naglasiti da je veoma važan momenat njegovog dolaska u Carigrad, pre svega u političkom smislu jer je odmah nakon njegovog dolaska tokom 1757. godine preminuo sultan Osman III, a na presto je došao Mustafa III. Foscari je najpre obavljao samo funkciju baila, a kasnije je imenovan za

²⁸³ Bennet A. Weinberg, Bonnie K. Bealer, *Te', caffe', e cioccolata. I modi della cafeina fra storia e cultura*, Donzelli Editore, Roma, 2009, 22-23.

²⁸⁴ *Isto*, 67.

²⁸⁵ Gianni Fracioni, Sergio Romagnoli a cura di, *Il Caffè dal 1764 al 1766*, Collana Patheon, Bollati Boringhieri Editore, Torino, 2005, 2.

²⁸⁶ Paolo Preto, Francesco Foscari in *Dizionario biografico degli Italiani*, L'Istituto dell' Enciclopedia Italiana, vol. 49, Treccani, Roma, 1997, 318-320.

ambasadora, kao što je to bio slučaj sa njegovim prethodnicima, Antonijem Donom i Anđelom Emom. Nakon Foscarijeve misije u Carigradu nije ostao zabeležen nijedan zvanični izveštaj u vidu relacije, jer kao što smo i ranije pomenuli, tokom 18. veka, pisanje relacija mletačkih izaslanika postaje sve ređe. Međutim, sačuvane su njegove depeše, odnosno mesečni izveštaji, napisani u vidu kraćih epistola koje se čuvaju u Arhivu Venecije.²⁸⁷ Istoričar Filippo Marija Paladini priredio je i objavio zbirku Foscarijevih depeša koja je dostupna među publikacijama izdavačke kuće *La Malcontenta*.²⁸⁸

Zbirka obuhvata 98 depeša, od kojih nisu sve nastale u Carigradu, već su neke od njih napisane i u Veneciji²⁸⁹, tokom bailovih priprema za put, a potom na Krfu²⁹⁰, gde se kratko zadržavao u toku putovanja, kao i u Rovinju²⁹¹ i Starom Lazaretu²⁹², gde je boravio prilikom povratka iz Carigrada. Kako saznajemo iz depeše napisane u Veneciji, Foscari pominje i svoje saradnike koji su takođe bili delegirani u Carigrad, kao članovi takozvane *bailove porodice*, a među njima izdvaja pre svega dragomane Marina Kalavra i Donata Sanferma, a potom i sekretara Đovanija Batistu Albertija i pomoćnika sekretara Benedeta Apostolija.²⁹³ Kao što možemo primetiti, u poređenju sa relacijama koje smo ranije analizirali, u kojima autori pominju članove misije i izražavaju zahvalnost na kraju izveštaja, u depešama Foscari govori o članovima misije na početku teksta. Razlog tome jesu razlike koje se javljaju u samoj naraciji, jer za razliku od relacija u kojima je zastupljeno retrospektivno pripovedanje, odlika depeša je direktna, sukcesivna naracija. Kada je reč o temama zastupljenim u Foscarijevim depešama, one su prilično raznolike, pa tako srećemo teme iz politike, preko religije, do kulture, u kojima autor govori o zalaganjima sultana Mustafe III da obnovi drevne osmanske običaje i da narod vrati pravim iskonskim vrednostima i putevima vere koji su usled mnogih godina obeleženih korupcijom, ratovima i bolestima potpuno zaboravljeni. Takođe, govori o tome da su se prave moralne vrednosti Osmanlija potpuno izgubile i da su ostale samo pohlepa i škrtost koje su nastale usled apsolutističke vladavine vladara, koju ovaj autor definiše kao *turski jaram* (*giogo turco*). Slična zapažanja imali smo i kod mletačkih izaslanika iz 17. veka, koji su podstaknuti moralnim načelima barokne filozofije vladavinu osmanskih vladara karakterisali na isti način.

S obzirom na to da Foscarijeva zapažanja predstavljaju dragocene smernice na polju kulturno-istorijskih i književno-istorijskih zapažanja, zaustavićemo se na analizi nekih od važnijih depeša.

---

²⁸⁷ Postoje dve verzije Foscarijevih depeša, od kojih se jedna čuva pod nazivom *Dispacci Costantinopoli* (*ASV-e, Senato, Dispacci, Costantinopoli, Filza 208*), a druga pod nazivom *Bailo Costantinopoli* (*Bailo, Costantinopoli, Buste 91-92*).

²⁸⁸ Francesco Foscari, *Dispacci da Costantinopoli (1757-1762)*, a cura di Filippo Maria Paladini, La Malcontenta, Venezia, 2007.

²⁸⁹ Depeša bez broja.

²⁹⁰ Depeše 2. i 3.

²⁹¹ Depeša 97.

²⁹² Depeša 98.

²⁹³ Francesco Foscari, *Dispacci da Costantinopoli (1757-1762)*, 3-7.

3.4.1. Depeša 6 – Pera, Carigrad 17. novembar 1757.

Odmah nakon Foskarijevog dolaska u Carigrad desile su se krupne promene koje su usledile nakon smrti sultana Osmana III, kada je krunisan sultan Mustafa III.²⁹⁴ Foskari govori o ceremoniji prijema na sultanovom dvoru koja je usledila nakon krunisanja novog sultana. Foskari je otišao na prijem 8. novembra, a prema njegovim rečima velika čast je bila primiti i sam poziv koji bi uputio sultan ili veliki vezir.²⁹⁵ Protokol koji je postojao prilikom prijema stranih izaslanika na sultanovom dvoru nastavljen je i u Foskarijevo vreme, te autor govori o poštovanju kodeksa ponašanja i odevanja, kojeg su se pridržavali svi članovi bailove svite, kao i svi osmanski zvaničnici.

Incontrato cola' primo visir lo seguitassimo, ed avvanzatisi nel primo, poscia nel secondo cortile, apparvero distese le numerose file de' gianizzeri ed altre molte delli differenti uffizi e serviggi di quella vasta casa di gran signore. Ometto il descrivere le tante figure di ministero e cosi' pure le disposizioni ordinarie della funzione piu' volte intese dall'orecchio di Vostra Serenita: diro' solamente che in quel di apparivano in mostra d'extraordinaria sontuosita' gl'abiti, gl'adobbi e tutte le altre pompe del fasto orientale. [...] Entrato dentro colla mia nobile comitiva e fatti gl'inchini alla foggia della nazione, mi posi a dire: riconoscer io in que' momenti, ne' quali mi vedevo all'alta presenza dell' imperial maesta' sua, di qual insigne valore fosse stato il dono conferitomi di vostre eccellenze nell'avermi spedito bailo della Repubblica di Venezia alla di lui eccelsa Porta.²⁹⁶

[Nakon što smo se sreli sa velikim vezirom, sledili smo ga, stigavši najpre u prvo, a onda i u drugo dvorište, gde se pojavio brojni redovi janičara i drugih raznih službenika i slugu ove prostrane palate velikog vladara. Izostaviću opis hijerarhije njihovih funkcija, o kojima ste više puta slušali Vaša presvetlosti. Reći ću samo da su toga dana prikazani nsvakidašnja velelepnost odora, ukrasi i druge raskoši orijentalnog sjaja. [...] Ušavši sa svojom pomenutom svitom i poklonivši se tom ovaploćenju nacije izustih da prepoznajem u tom trenutku u kome se našođ u prisustvu Njegovog Veličanstva, kolika je vrednost poklona koji ste mi Vaša presvetlosti poverili, kada ste me poslali kao baila Republike Venecije, njegovoj uzvišenoj Porti.]

Foskari je opisao i sultanovo držanje i stavove koje je izražavao prema Veneciji prilikom pomenutog prijema.

Stava il sultano sedente appoggiato al trono d'ineestimabil valore per la quantita' delle gioie, coperto dal veste non nuova e con piccolo turbante in testa nel quale si scopriva verun ornamento, fuori che un airone. Egl'e' d'aspetto grave e serio, olivastro assai di faccia, con occhi neri e vivaci, Li giro' di quando in quando verso la mia persona nel tempo che si facevano li

²⁹⁴ Léon Lamouche, *Histoire de la Turquie depuis les origines: jusqu'à nos jours*, Payot, Paris, 1934, 427.

²⁹⁵ Francesco Foskari, *Dispacci da Costantinopoli (1757-1762)*, 24.

²⁹⁶ *Isto*, 25-26.

discorsi, prima da me, poscia dal supremo e nelle riferite degl' uni e degl' altri dal dragomano della Porta. Terminato ch'ebbi l'uffizio ed il dragomano l'interpretazione, rivolgendosi al primo visir, le mormoro alcune basse voci, subito dopo le quali, assunte da questo le parole, si spiego: essersi conosciuta e conoscersi la lealta' della Repubblica di Venezia nell'osservar puntualmente capitolazioni e patti firmati colla corte ottomana; che pero' il sultano li riguardera' in quel medesimo modo che hanno fatto gl' ultimi suoi antecessori.[...] ²⁹⁷

[Sultan sedeše naslonjen na tron koji je bio od neprocenjive vrednosti, zbog brojnih dragulja koji su ga krasili. A beše odenut odorom koja nije bila nova i na glavi imaše mali turban na kojem ne beše drugih ukrasa sem broša u obliku čaplje. Sultan je izgledao srogo i ozbiljno sa licem maslinaste boje i živahnim crnim očima. Katkad bi skretao pogled ka meni, dok se govorilo najpre o meni, a potom o uzvišenom, u izveštajima dragomana Porte o jednima i drugima. Nakon što sam obavio svoje zaduženje, a dragoman svoje tumačenje, obraćajući se velikom veziru, sultan promrmlja nesto naglas, a nakon toga, nadovezujući se na prethodne reči, izjavi da je dobro poznata lojalnost Venecije, i da se pažljivo pridržava poglavlja i tačaka potpisanih sa osmanskim dvorom, te da će i sâm sultan težiti ka istom, kao što su to činili i njegovi prethodnici. [...]]

Citirani odlomci potvrđuju da su na sultanovom dvoru, koji je i dalje bio centar političke i kulturne moći, ceremonije u čast stranih izaslanika na isti način priređivane i tokom 18. veka, gde raskoš i slavlja postaju imperativ, kako na dvoru sultana tako i na dvorovima evropskih vladara. Međutim, takve ceremonije imale su dvostruki efekat jer su pre svega označavale iskazivanje počasti stranom izaslaniku, ali je isto tako, organizovanjem takvih svetkovina vladar želeo da izazove divljenje kako u očima evropskih vladara tako i u očima svojih podanika, odnosno da iskaže političku moć. ²⁹⁸

S druge strane, važno je uočiti i kodeks ponašanja mletačkog izaslanika 18. veka prilikom pomenute ceremonije. U Foscarijevom slučaju, kao i u ranije analiziranim izveštajima, primećujemo da bailo na prijem ne odlazi sam, već uvek u pratnji svoje svite, a bilo je važno i da članove svite predstavi vladaru jer su i oni kao i bailo bili delegirani u ime svoje zemlje. A pored dobrog obrazovanja, izaslanik je morao poznavati i druge formalnosti i procedure koje su bile deo kodeksa ponašanja na dvoru sultana, pa je tako neizostavni deo prilikom takve jedne ceremonije bilo i svečano uručivanje darova koje je bailo darivao sultanu, ne samo u svoje ime, već i ume mletačkog dužda i svoje nacije. ²⁹⁹

Kako saznajemo u daljem Foscarijevom tekstu, nakon završenih ceremonija, sultan, koji je tek stupio na dužnost, najavljivao je posete stranim izaslanicima na Galati, a dragoman Porte je prenosio sultanova obaveštenja o posetama. Foscari ističe da je dragoman uvek obaveštavao strane izaslanike prema rangu, pa tako prema njegovim rečima saznajemo da je francuski ambasador bio na prvom mestu po važnosti, engleski na drugom, dok je na trećem mestu bio mletački. ³⁰⁰ Na taj način, sultan je iskazivao uvažavanje stranih izaslanika, a s druge strane svaki strani izaslanik izražavao je čestitke sultanu povodom stupanja na presto, što je takođe bio čin poštovanja i izražavanja naklonosti, ne samo u lično ime, već i u ime naroda.

---

²⁹⁷ Isto, 26-27.

²⁹⁸ Monica Ferrari, *L'educazione del gusto di principi e sovrani tra Sei e Settecento in Costumi educativi nelle corti europee (XIV-XVIII)*, Pavia University Press, Università degli Studi di Pavia, Pavia, 2010, 167-171.

²⁹⁹ Pietro Balan, *Storia d'Italia*, Tomo 7, University of Chicago, Chicago, 1986, 432-433.

³⁰⁰ Francesco Foscari, *Dispacci da Costantinopoli (1757-1762)*, 28.

Svakako, treba pomenuti da Foskari u 6. depeši nagoveštava ono što će biti tema u narednim depešama, a reč je o reformama koje je sultan želeo da sprovede u zemlji kako bi narod vratio pravim moralnim vrednostima.³⁰¹

3.4.2. Depeša 9- Pera, Carigrad, 17. decembar 1757.

Kako saznajemo iz devete depeše sultan je nameravao da javno objavi neke nove odredbe i da ponovo uspostavi stare odredbe zakona, koje su bile zanemarene u vladavini prethodnog sultana, te je iz tog razloga sazvaio sastanak kojem su prisustvovali svi dragomani stranih izaslanika. Pomenute odredbe su se između ostalog odnosile i na regulisanje položaja stranih izaslanika i njihovih sunarodnika u Osmanskom carstvu, o čemu svedoči sledeći odlomak:

Che nessuna persona qual non sia suddita della Monarchia passar debba entro le mura di Costantinopoli senza aver seco la compagnia d'un garnizzero; che li ministri non ammettino nelle proprie loro case suddito veruno della Porta, fuori che per occasioni di particolari negozi; che lo stesso contegno ancor piu' strettamente debbano osservare tutti li Franchi, specialmente chiudendo taverne ed ogni simile ridotto; concludendo che sarebbesi operato con vigore verso chiunque avesse trasgredito. Dopo due giorni si pubblico' sollemnemente l'editto, che aggiuntesi alcune rinovazioni d'antichi divieti circa il colore e divise delli vestiti per li Greci, Armeni, Ebrei ed altre nazioni commoranti in questa metropoli.³⁰²

[Neka niko ko nije podanik Osmanskog carstva ne ulazi u Carigrad bez pratnje jednog janičara i neka strani izaslanici ne primaju u svoje domove nijednog podanika Porte, osim ako nije reč o nekim posebnim poslovima. Ovakvog ponašanja trebalo bi da se još više pridržavaju Francuzi, posebno tako što će zatvoriti taverne i slična nedolična sastajališta. Završio je naredbu rečima da će svako ko ovo prekrši biti strogo kažnjen. Nakon dva dana svečano je objavljen ukaz gde su dodate neke obnovljene stare zabrane koje se odnose na boje i na način odevanja Grka, Jermena, Jevreja i drugih nacionalnosti stalno prisutnih u ovome gradu.]

U sultanovom ukazu bile su odredbe koje su svi strani izaslanici morali poštovati. Foskari ovde navodi primer odredbe koja se odnosila na poštovanje pravila oblačenja stranaca u Carigradu. Gledano u okviru kulturnog konteksta, zakon kojim je bilo predviđeno nošenje različitih boja postojao je još od vremena Mehmeda Osvajača, te je način odevanja mogao ukazati na socijalni status, ali i na versku pripadnost. Tako na primer, prema boji cipela moglo se zaključiti da li je neko musliman ili nemusliman. Muslimani su nosili crvene cipele, Grci crne, Jermeni ljubičaste, dok su Jevreji bili prepoznatljivi po plavim pantalonama.³⁰³ A ukoliko se neko ne bi pridržavao pomenutih odredbi, sledile su visoke novčane kazne. To se

³⁰¹ Isto, 30.

³⁰² Isto, 40.

³⁰³ Rossella Bottoni, La città dello stato e simboli religiosi nella Repubblica di Turchia in *Simboli religiosi fra diritto e culture*, a cura di Edoardo Dieni, Alessandro Ferrari, Vincenzo Pacillo, Giuseppe Editore, Milano, 2006, 354-355.

prema Foscarijevima rečima pre svega odnosilo na Francuze koji su morali biti obazrivi u dosadašnjim navikama, čije su taverne na Galati bile mesta okupljanja hrišćana i muslimana.³⁰⁴ Naime, Osmanlije su smatrale da su druge nacionalnosti donele poroke, te da su se zbog toga izgubili mera i sklad, a upravo iz tog razloga namera sultana bila je da vrati sklad i harmoniju stvaranjem društvenog sistema u kome bi bilo neophodno vratiti se pravim vrednostima, a taj sistem podrazumevao je pre svega jednakost. Takođe, Foscari ističe da su Osmanlije smatrale da se sve dešava sa razlogom, te da ih je zbog nepoštovanja verskih zakona stigla Božija kazna. Zato je bilo neophodno vratiti se jednostavnom načinu života i držati se podalje od životnih zadovoljstava.³⁰⁵ U izveštaju možemo primetiti da autor dodatno produbljuje temu morala ističući pomenute aspekte, što je bilo u skladu sa doktrinom moralne filozofije baroka i prosvetiteljstva.

3.4.3. Depeša 34 - Pera, Carigrad, 3.maj 1759.

Tendencija sultana Mustafe III da uspostavi reformu i da svoje podanike vrati iskonskim vrednostima i pravoj veri nastavljena je i narednih godina o čemu takođe svedoče Foscarijeve depeše. To je dosta uticalo na način života kako Osmanlija tako i stranaca. Iako je sultanova reforma podrazumevala odmerenost i skromnost, bez velikih proslava praćenih pompom, Foscari ističe da je ipak ponešto ostalo sačuvano iz pređašnje tradicije, pa tako govori o svetkovinama koje nisu više bile tako česte kao ranije, ali su i dalje priređivane u posebnim prilikama. Tako na primer, ovaj autor govori o velikom slavlju koje je sultan priredio povodom rođenja svoje prve kćeri.³⁰⁶ Iako Foscari ne pominje eksplicitno ime novorođene sultanije, prema datumu iz njegove 34. depeše može se zaključiti da je reč o sultaniji Habetuli, koja je, kako je poznato u istoriografiji, bila prvo dete sultana Mustafe III i sultanije Mihrišah.³⁰⁷ Foscari tvrdi da se dugo slavilo, čak deset dana i na kopnu i na moru, a veliki broj sultanovih podanika učestvovao je u organizaciji svetkovine, a nakon završene svetkovine sultan je svoju radost podelio i sa stranim izaslanicima na Galati:

*Nel frattempo che si trattenne in esso recinto, venne divertito dal vaivoda di Galata con musica, balli e giochi sul gusto turco: ed essendo stato, conformemente al costume, regalato di dolci dagli altri ministri, le feci ancor io presentare un deser di cristallo preparato con frutti gelati e confetture, che avendolo dovuto comprare a contanti per piastre, supplico il pubblico assenso per la bonificazione ne' miei conti.*³⁰⁸

[U vreme dok je bio tamo [na Galati] uveseljavao ga je vojvoda od Galate, muzikom, plesom i igrama po turskom ukusu, i kako nalaže običaj darivaše ga slatkišima drugi strani izaslanici, a i ja sam mu darivao dezert u kristalnoj posudi, pripremljen od smrznutog voća i

³⁰⁴ Francesco Foscari, *Dispacci da Costantinopoli (1757-1762)*, 41.

³⁰⁵ *Isto*, 42.

³⁰⁶ *Isto*, 183.

³⁰⁷ Nesrin Gülüdağ, *Haremden Valide Sultan Mektupları (17, 18, 19 yüzyıl)*, Hiperlink Yayinlari, İstanbul, 2019, 257.

³⁰⁸ Francesco Foscari, *Dispacci da Costantinopoli (1757-1762)*, 184.

džemova, koji sam morao platiti u gotovini 118 zlatnika, povodom čega bih zamolio za nadoknadu mojih troškova.]

Foskari nastavlja sa opisom slavljeničke atmosfere koja se mogla videti na ulicama Carigrada, dok su građani mogli probati posluženje posebno pripremljeno za ovu priliku.

Altra prattica corre in costume, egualmente grandiosa, che pesante, di cui ostentano con compiacenza li medesimi soggetti turchi piu' distinti, no solamente tra loro, ma eziandio verso li stessi Franchi, che passano ad osservare le loro case a Costantinopoli. Questa e' che fuori delle porte si distendono lunghi soffa' ove dalli garnizzeri di guardia s'invitano li passeggeri di qualunque ordine e condizione di prender riposo, assaggiare il caffè' sorbetto, pippa ad ogni altro piacere.³⁰⁹

[Postoji još jedan običaj toliko velelepan koliko i naporan, kojim se razmeću sa uživanjem najistaknutiji Turci, ne samo među sobom, već i pred Francuzima koji idu da gledaju njihove kuće po Carigradu. Taj običaj je da su pred vratima postavljene duge sofe gde janičari stražari pozivaju svakojake prolaznike da predahnu i probaju kafu, šerbet i čibuk koliko im je volja.]

Međutim, Foskari u nastavku teksta ističe da su to samo prividne radosti slavljeničke atmosfere nakon čega bi se nastavila jadikovanja i žalbe svih stanovnika Carigrada, a to je na neki način moralna pouka njegovih izveštaja.³¹⁰ Naime, takva slavlja samo su prividno uveseljavala narod koji se žalio usled mnogih nedaća koje su pogađale Osmansko carstvo, poput bolesti, siromaštva, klasnih razlika, nemira u provincijama carstva, a sve to dovodilo je do neprilika i do razmirica među stanovništvom koje je u ovom gradu bilo raznorodno.

3.4.4. Depeša 52- Pera, Carigrad, 3. maj 1760.

Foskari je do 1760. godine obavljao funkciju baila, a onda je, te iste godine imenovan i za ambasadora Venecije u Carigradu. To nije bio redak slučaj da jedan mletački bailo poseduje istovremeno i titulu ambasadora, već je naprotiv u 18. veku to bila česta praksa. Na isti način, kako saznajemo iz Foskarijevih depeša, njegovi prethodnici Emo i Dona, posedovali su titulu baila i titulu ambasadora. Prilikom stupanja na dužnost ambasadora postojala je tačno utvrđena procedura koju je bailo morao proći, a ona je između ostalog podrazumevala prijem na sultanovom dvoru, koji je priređivan u čast izaslanika, kao i onda kada bi stupao na funkciju baila. U Foskarijevoj depeši napisanoj 3. maja 1760. godine zabeleženi su detalji o protokolu i formalnostima koji su pratili pomenutu proceduru.

Le ceremonie e altre formalita' che vengono praticate in simili congiunture tutte furono esercitate, verso la rappresentanza del carattere ed accompagnate dalla Porta con i modi piu'

---

³⁰⁹ Isto, 185.

³¹⁰ Isto, 186.

*nobili ed onorevoli.[...] Aperte da me le parole dissi come in essa nuova occasione di presentarmi alla maesta' sua mi si rinnovellava l'alto onore di riconfermarle i sensi della perfetta osservanza e sincera amicizia della serenissima Repubblica.[...] Finita la breve esposizione che ne fece il dragomano della Porta, si rivolse al sultano colla faccia al visir, qual spiego' la risposta contenute in sostanza, secondol'interpretazione del dragomano sudetto, che sua maesta' aveva accolto volentieri l'ambasciata della Repubblica e vedeva clementemente l'umilissima mia persona.*³¹¹

[Ceremonije i druge formalnosti koje su se praktikovale u sličnim prilikama behu organizovane radi pokazivanja moći uz prisustvo članova Porte, plemenito i dostojanstveno. [...]Počevši da govorim rekoh da mi je u ovoj prilici velika čast da se predstavim Njegovoj Visosti i da potvrdim osećaj izuzetnog poštovanja i iskrenog prijateljstva presvetle Republike Venecije. [...]Pošto se beše završilo moje kratko izlaganje i prevođenje dragomana Porte, sultan se okrenu ka veziru koji je dao odgovor u vezi sa tim na osnovu tumačenja gore pomenutog dragomana, da je Njegovo Veličanstvo prihvatilo poslanstvo Republike i da na moju skromnu malenkost gleda velikodušno.]

Posete i prijemi na dvoru sultana, protokol praćen svečanim govorom, kao i simbolika i rituali koji su obeležavali takav čin imenovanja baila ili ambasadora, bili su sastavni deo života ne samo venecijanskih, već i svih evropskih izaslanika u Carigradu. Izaslanici nisu samo formalno poštovali sam čin imenovanja i preuzimanja pomenutih funkcija, već su zapravo takve posete i svečani prijemi označavali približavanje vladaru i ostvarivanje direktnog kontakta sa njim, ne bi li se izgradio diplomatski imunitet.³¹² Krajem 16. i početkom 17. veka nastaje literatura koja govori o pravilima i normama kako biti dobar diplomata i izgraditi diplomatski imunitet. Gledano kroz prizmu humanističke tradicije i kasnije, u baroku, važna je pre svega bila veština vođenja pregovora *ars retorica*. U Foskarijevom tekstu primećujemo odlike dobre retoričke veštine, jer je s jedne strane bilo važno očuvati stabilnost u venecijansko-osmanskim odnosima, a s druge strane izgraditi diskurs u kome on predstavlja sebe kao pouzdanog diplomatu, čija se reputacija mogla steći upravo zahvaljujući dobroj retoričkoj veštini.³¹³ S druge strane, nije bilo važno ostvariti uzajamni odnos poštovanja samo sa vladarom i sa drugim osmanskim zvaničnicima, već i sa drugim stranim izaslanicima u Carigradu. O tome govori i Foskari u pomenutoj depeši, ističući važnost poseta drugih stranih izaslanika u Carigradu, a kao primer navodi posetu ambasadora Danske, koji je Foskariju uputio čestitke nakon što je imenovan za ambasadora, ali se razgovaralo i o drugim važnim spoljno-trgovinskim pitanjima.³¹⁴

---

³¹¹ *Isto*, 309-310.

³¹² Daniela Frigo, *Ambasciatori, ambasciata e immunita' diplomatiche nella letteratura e politica italiana (secc. XVI-XVIII)* in *Mélanges de l'École française de Rome, Italie et Méditerranée*, 119-1, École française de Rome, Rome, 2007, 35.

³¹³ *Isto*, 40.

³¹⁴ Francesco Foskari, *Dispacci da Costantinopoli (1757-1762)*, 311.

3.4.5. Depeša 53- Pera, Carigrad, 2. jun 1760.

U Foscarijevoj 53. depeši, ali i u depešama koje slede, primećujemo da je naracija ovog autora dosta dinamična. Razlog tome jeste intenzivnije pripovedanje o događajima koji su usledili nakon Foscarijevog stupanja na funkciju ambasadora. A i ovde primećujemo da autor pripoveda o čestitkama koje su usledile nakon njegovog imenovanja, pa tako govori o iskazivanju naklonosti velikog vezira. Kako saznajemo iz izveštaja, to je vreme kada je u Carigradu obeležavan veliki praznik, Bajram, te je veliki vezir Foscariju uputio darove povodom praznika, što nije bio tako čest slučaj. Naprotiv, bio je izuzetak da jedan veliki vezir izražava takvo poštovanje prema stranom izaslaniku, a to je Foscari svakako zabeležio u svojoj depeši.

*A uffizio cosi' gentile e di molta mia sorpresa, corrisposi con termini li piu' abbondanti, qualificando il preggio dei sentimenti dell' animo di esso primo visir ed usando le dovute attenzioni al dragomano, figura ch'e' sempre giovevole tener accetta e ben inclinata alli pubblici riguardi.*³¹⁵

[A na tako plemenit poduhvat koji beše na moje veliko iznenađenje, ja sam uzvratilo izdašnim izrazima, uvažavajući vrednost duha velikog vezira i ne zaboravljajući zasluženu hvalu dragomanu, ličnosti koju je uvek dobro imati tako prihvaćenu i naklonjenu javnom dobru.]

Možemo primetiti da i u pomenutim svečanim prilikama autor ističe zahvalnost dragomanu, kao osobi cenjenoj i poštovanoj u javnosti. Svakako, to nije prvi put da Foscari govori o dragomanima sa velikom zahvalnošću, već naprotiv, gotovo u svakoj depeši pominje ime barem jednog od dragomana, što svedoči o tome da je važnost prevodilačke službe pri bailovoj kancelariji, kao i na sultanovom dvoru, i tokom 18. veka, kao i u ranijim vekovima, bila velika. Među dragomanima Porte najčešće pominje Ralija i Naona. Njihova uloga bila je ne samo prilikom usmenog i pismenog prevođenja, već i prilikom informisanja izaslanika i sultana, kao i u vođenju dijaloga između stranog izaslanika i sultana, što je bilo od velikog značaja ne samo u politici već i u prenošenju i kreiranju šireg kulturnog konteksta.

---

³¹⁵ Isto, 317.

4. SVAKODNEVNI ŽIVOT MLETAČKIH IZASLANIKA U CARIGRADU

4.1. Carigrad u izveštajima mletačkih izaslanika od 15. do 18. veka

Još iz vizantijskog perioda, Carigrad, tadašnji Konstantinopolj, oduvek je bio centar civilizacije koji je privlačio trgovce, putopisce, diplomate i druge posetioce. Ovaj grad, koji su nazivali i *Novi Rim*, bio je predmet divljenja svih posetilaca koji su dolazili iz dalekih krajeva diveći se njegovoj lepoti, geografskom položaju i velepnim građevinama poput Aja Sofije. Od druge polovine 15. veka i u prvoj polovini 16. veka, u njemu je preovladavalo multikulturno i multinacionalno okruženje, te ovaj grad, kao što smo i ranije pomenuli, postaje centar diplomatije i tajnih službi. Njegovi žitelji su bili trgovinski predstavnici važnih lučkih gradova, kao što su Venecija, Đenova i Dubrovnik, koji su živeli na Galati, odnosno Peri, smeštenoj na suprotnoj strani Zlatnog Roga. U početku su na ovom prostoru živele samo diplomate i predstavnici italijanskog porekla, a kasnije su se tu doselili i predstavnici drugih evropskih zemalja. Kao kosmopolitski grad, Carigrad postaje centar razmene informacija i novih ideja, u kome su se sastajali ne samo predstavnici iz evropskih zemalja, već i iz celog sveta.³¹⁶

Kada je reč o venecijanskim predstavnicima koji su bili među prvim stranim žiteljima u Carigradu, moramo da istaknemo činjenicu da su morali da poštuju osmanske zakone suočavajući se sa novom kulturom, jezikom i običajima. Iako su prilikom svojih misija ostajali samo po nekoliko godina u ovom gradu, usled pomenutih kulturnih razlika morali su da prolaze kroz proces prilagođavanja upoznavajući se postepeno sa osmanskom tradicijom, a prvi korak u tom procesu bio je učenje osmanskog jezika. Zanimljiv je svakako i podatak da su Mlečani posedovali poseban program u okviru koga su pripremali svoje građane u Carigradu da postanu dragomani odnosno prevodioci, o čemu je i ranije bilo reči.³¹⁷ Dragomani su imali važnu ulogu u prenošenju informacija i predstavljali su medijatore u kulturnom procesu između Mlečana i Osmanlija.³¹⁸ Takođe, zahvaljujući dobrom poznavanju osmanskih zakona i osmanske tradicije, kao i zahvaljujući poznavanju diplomatskog protokola, dragomani su bili

³¹⁶ Emrah Safa Gürkan, *Mediating Boundaries: Mediterranean Go-Betweens and Cross-Confessional Diplomacy in Constantinople 1560-1600*, *Journal of Early Modern History* 19, BRILL, Leiden, 2015, 110.

³¹⁷ Venecijanski dragomani koji su se nazivali *giovani di lingua*, pohađali su kurs osmanskog jezika u okviru Universitas Christiana, gde su pored jezika izučavali i druge veštine.

agenti u diplomatskim aktivnostima, koji su posedovali ne samo lingvističke, već i diplomatske veštine, zastupajući interese svoje nacije u Carigradu.³¹⁹

Venecijanski predstavnici u Carigradu su imali vrlo intenzivan socijalni život koji je podrazumevao pre svega uzajamne posete sa drugim evropskim predstavnicima. Takve posete nisu uključivale samo zvanične sastanke na kojima se razgovaralo o političkim i vojnim interesima, već su to bile i nezvanične posete koje su neretko podrazumevale večere, svetkovine ili pak sportske aktivnosti. Takođe, venecijanski bailo, a kasnije i venecijanski ambasadori imali su takve odnose i sa predstavnicima osmanske elite, sa kojima nisu samo saradivali i vodili pregovore, već su učestvovali i u privatnim aktivnostima. Tako na primer, Hasan-paša, poznatiji među evropskim predstavnicima i kao Hasan Venecijanac, bio je prijatelj baila Lorenca Bernarda, koga je rado posećivao u njegovom porodičnom domu. Prilikom uzajamnih nezvaničnih poseta, mletački i osmanski predstavnici su razmenjivali mišljenja i ideje, ali je na taj način dolazilo i do uzajamnog kulturnog prožimanja.³²⁰

Prva upečatljiva zapažanja koja su strani izaslanici mogli primetiti u Carigradu bile su svetkovine koje su osmanski vladari stalno priređivali. O privatnim aktivnostima i svetkovinama koje su se održavale u Carigradu, a prilikom kojih je služena hrana, govori mletački bailo i ambasador Đakomo Soranco govori u svom izveštaju iz 1584. godine³²¹, a mi podvlačimo i prenosimo odlomak iz pomenutog izveštaja.

*Fece fare Sua Maesta' ogni terzo giorno banchetto a tutte le sorti di persone graduate, et alli gianizzari ancora, ma ogni sera alle XXIII hore si portavano in piazza III o IV mila scudelotti di terra pieni di risi coti, con un gran pane di sopra, et si mettevano tutti in terra. [...]*³²²

[Njegovo Veličanstvo je priređivalo svakog trećeg dana bankete u čast svih istaknutih ličnosti i janičara, ali su se svake večeri oko jedanaest časova nosile po tri ili četiri hiljade zemljanih posuda sa pirinčem i velikim hlebom odozgo, koje su postavljane na zemlju. [...]]

Mletački izaslanici bili su fascinirani i lepotom ovog velelepnog grada, o čemu su, kao što smo i ranije govorili, zapisivali detalje u svojim izveštajima, diveći se pre svega njegovom geografskom položaju. Tako na primer, u izveštaju baila Đovanija Mora iz 1590. godine, prikazani su raskošni opisi Carigrada.³²³

³¹⁸ Emrah Safa Gürkan, *Mediating Boundaries: Mediterranean Go-Betweens and Cross-Confessional Diplomacy in Constantinople 1560-1600*, 115.

³¹⁹ Emrah Safa Gürkan, *Bir Diplomasi Merkezi Olarak Yeni Çağ İstanbul'u*, in *Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim I*, eds. Feridun M. Emecen and Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2015, 375.

³²⁰ *Isto*, 380.

³²¹ Giacomo Soranzo, *Relatione del clarissimo messer Giacomo Soranzo cavalier et procurator della seconda ambasceria di Costantinopoli. Presentata adi' 21 ottobre 1584 per il magnifico messer Giacomo Gerardo segretario*, in Maria Pia Pedani-Fabris, *Relazioni di ambasciatori Veneti al Senato, tratte delle migliori edizioni, disponibili e ordinate cronologicamente, Vol. XIV, Costantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, Aldo Ausilio, Padova, 1996, 258.

³²² *Isto*, 267.

³²³ Giovanni Moro, *Relazione di Giovanni Moro bailo a Costantinopoli letta in Pregadi l'anno 1590*, in Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato*, Volume 9, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, 331.

*La città di Costantinopoli si trova collocata in un dei piu' belli e dei piu' comodi siti che la natura formasse mai, perche' l'oltre essere favorita di tal temperie d'aria che godendovisi una quasi continua primavera, la terra quasi tutto l'intero corso dell'anno abbellita con varietà de' fiori apporta diletto e circostanti, si scuopre in un solo volgere d'occhi la vaghezza delle colline, l'amenità della pianura, e l'ampiezza del mare Mediterraneo, che s'unisce in quella parte col mar Maggiore mediante un canale il qual divide l'Europa dall' Asia.[...]*³²⁴

[Carigrad se nalazi na jednom od najlepših i najpogodnijih mesta koje je priroda ikada stvorila, jer osim povoljne klime, zbog koje se može uživati u neprekidnom proleću, zemlja je tokom čitave godine ukrašena raznolikim cvećem i stvara uživanje okolini, a samo jednim pogledom uočava se lepota brda, prijatnost ravnica i prostranost Sredozemnog mora koji se u ovom delu sjedinjuje sa Mramornim morem, preko kanala koji deli Evropu od Azije. [...]]

Isto tako, u izveštajima Djanfrančeska Morozinija, mletačkog baila u Carigradu, koji je obavljao ovu funkciju od 1582. do 1585. godine, nalazimo opise prestonice Osmanskog carstva, međutim, ovaj autor ističe i lepote, ali i nedostatke grada.³²⁵

*Le città piu' principali che si trovino nel dominio di Turco, sono Costantinopoli, Adrinopoli e Bursia, che sono tre sedi regali, dove hanno costumato gl'imperatori de' turchi far le loro residenze. [...] Perche' Costantinopoli, che e' la piu' principale di tutte le altre, posta nel piu' bello e vago sito che l'uomo si possa immaginare, manca essa ancora di quelle parti che fanno comparire le città, che sono di belle strade, di piazze adornate, di belli palazzi, perche dalle moshee in poi, serragli, carvansera' e bagni, de' quali ne sono in grandissimo numero, tutto del resto della cittàe' confusione e sporchezze.*³²⁶

[Najvažniji gradovi koji su pod turskom dominacijom su Carigrad, Jedrene i Bursa, a oni su sedišta vladara, gde su turski vladari imali običaj da grade svoje rezidencije. [...] A pošto se Carigrad, koji je najvažniji od svih gradova nalazi na najljupkijem i najlepšem mestu koje čovek može zamisliti, nedostaje još uvek ono što ulepšava grad, kao što su lepe ulice, ukrašeni trgovi, divne palate, jer osim džamija, saraja, karavansaraja i kupatila kojih ima mnogo, ostatak grada je u haosu i neredu.]

O metropoli Osmanskog carstva, ali i o stanovnicima ovoga grada, govorio je i bailo Mateo Zane u izveštaju iz 1594. godine.³²⁷

*La metropoli di questo grande impero e' la città di Costantinopoli, residenza del Signore, situata, come e' noto, sopra un ultimo angolo di Europa, in fronte di Asia, discosta di essa un braccio di mare di un miglio o poco piu' o poco piu' [...]. Sito che l'assicura da' nemici, opportunissimo a ricever mercanzie e vettovaglie d'ogni parte, dove a gara concorrono li sudditi turcheschi quasi in grembo del suo principe, per fuggire le tirannie delli ministri, non trovando loro altro ricetto sicuro sotto il suo dominio.*³²⁸

---

³²⁴ Isto, 333.

³²⁵ Gianfrancesco Morosini, Relazione di Gianfrancesco Morosini bailo a Costantinopoli letta in Senato l'anno 1585, in Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo Decimosesto*, Serie III, Volume III, Soceta' Editrice Fiorentina, Firenze, 1855, 251.

³²⁶ Isto, 257.

³²⁷ Matteo Zane, Relazione di Matteo Zane bailo a Costantinopoli letta in Pregadi l'anno 1594, in Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori Veneti al Senao*, Volume 9, Cambridge University Press, Cambridge, 392.

³²⁸ Isto, 390.

[Metropola ovog velikog carstva je grad Carigrad, sedište vladara smešteno, kao što je poznato, na obodu Evrope, pred samom Azijom koja je od nje udaljena morskim rukavcem jednu milju ili nešto više. [...] To je mesto na kome je grad zaštićen od neprijatelja izvanredno za prijem robe i namirnica sa svih strana, gde se stiču turski podanici pod okriljem svoga vladara kako bi izbegli tiraniju drugih velikaša, nemajući drugog načina da se zaštite pod njegovom vladavinom.]

Na sličan opis Carigrada iz 16. veka nailazimo i kod putopisca i istoričara Luidija Basana. Posebno je upečatljiv njegov opis Aja Sofije, u kome govori o tome da je ova džamija najlepši hram ne samo kod Turaka već i kod hrišćana i da su ga hrišćani sagradili u čast svete Sofije, zbog čega simbolizuje mudrost. Basano takođe opisuje strukturu hrama koji je, prema njegovim rečima, sagrađen od najfinijeg mermera, sa kolonadom stubova od posebnog kamena, a potom opisuje i unutrašnjost džamije, ističući da je molitveni prostor za muškarce odvojen od onoga gde se mole žene. Hrišćani su se divili velelepnom turskim džamijama, iako je njihova vera bila drugačija. Svakako, verska tolerancija i uzajamo poštovanje je moralo postojati jer su, kako saznajemo iz Basanovih beleški, kao i iz beleški drugih venecijanskih predstavnika, hrišćani, muslimani i Jevreji živeli u istim četvrtima Carigrada, posećivali svi javna kupatila i delili isti prostor na trgovima ovog grada, na kojima su kupovali i prodavali robu jedni od drugih.³²⁹

Poznato je da mletački izaslanici nisu samo održavali trgovinske i diplomatske odnose sa prestonicom Osmanskog carstva, već su mletački trgovinski predstavnici koji su živeli u Carigradu sa svojim porodicama u ovom gradu posedovali i *funduke*³³⁰ koje su, osim za smeštaj ljudi i životinja, bile namenjene i za skladištenje robe, što je bilo uobičajano u muslimanskom svetu. To su uglavnom bile krčme sa konakom, koje su postojale još od srednjeg veka, a u venecijanskim izvorima nalazimo da je i u Veneciji u 17. veku postojala mala kolonija osmanskih trgovaca koja je posedovala *Fondaco dei Turchi*, o kojoj će kasnije biti više reči. Iako je kolonija bila mala, oni su znatno doprinikli razvoju spoljne trgovine, posebno između Venecije i Carigrada jer je uvoz i izvoz životnih namirnica bilo još jedno važno pitanje. Naime, bilo je neophodno obezbediti namirnice kao što su povrće, žitarice, vino i svinjsko meso. Prema potpisanim ugovorima, stanovnicima Galate bi pripale životne namirnice, koje su dopremane iz okoline Carigrada. U historiografiji je poznato da su funduke na Galati još u srednjem veku imali najpre Đenovljani, a isto tako i Grci, koji su bili neprekidno konkurenti italijanskim trgovcima, a ponekada se dešavalo da su njihovi funduci bili oštećeni ili uništeni u velikim požarima.³³¹ Sve republike, poput Đenove, a kasnije i Venecije morale su plaćati određeni porez kako bi držale svoje funduke na Galati.³³²

Pripadnici diplomatskih krugova i verski misionari su se obraćali zanatlijama i esnafima na Galati, koji su se bavili maloprodajom, ali kada je bilo potrebno obezbediti hranu za celokupno osoblje ambasada, namirnice su dopremane i iz drugih zemalja.³³³

³²⁹ Luigi Bassano, *I costumi et i modi della vita de Turchi, descritta di M. Luigi Bassano sano di Zara*, Antonio Baldo Asolano, Roma, 1545, 8-9.

³³⁰ Funduk (arap. *fundūq*, it. *fondaco*) je arabizovana reč grčkog porekla koja je služila da označi krčmu sa mogućnošću smeštaja ljudi i životinja.

³³¹ Simondo Sismodi, *Storia delle repubbliche Italiane del medioevo*, Volume I, Tipografia FF. Giachetti, Prato, 1863, 806-807.

³³² Davide Bertolotti, *Viaggio nella Liguria Marittima*, Tomo Secondo, Dai Tipografi Eredi Botta, Torino, 1834, 129-130.

³³³ İlber Ortaylı, *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarihyazımı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, 169.

Iz izveštaja i hronika mletačkih izaslanika saznajemo kako su izgledala mesta na kojima se trgovalo, tj. *bezistani*.³³⁴ To su bila mesta na kojima je bilo svakojake robe poput turske odeće, skupocene svile i damasta u različitim bojama, na kojima su trgovali i mletački i osmanski trgovci, premda je bilo i drugih hrišćanskih i muslimanskih trgovaca.³³⁵

U 17. veku, a i kasnije, centar trgovačkih i diplomatskih veza u glavnom gradu Osmanskog carstva bila je Pera, odnosno Galata, koju smo i prethodno pomenuli, nekadašnja mediteranska kolonija u kojoj su se sjedinjavali običaji, tradicija i boje Bliskog istoka i Evrope. Mnoge ugledne venecijanske, ali i đenovljanske i pizanske porodice živele su na Galati i činile deo *Veličanstvene zajednice Pere*.³³⁶

4.2. Galata - *La Magnifica Communita di Peyra*

Ambasade i trgovinska predstavništva Engleske, Francuske, Venecije i drugih evropskih zemalja, bile su smeštene u 17. i 18. veku na Galati, i upravo na tom prostoru hrišćani iz ovih evropskih zemalja delili su život sa muslimanima i Jevrejima, što je vodilo ka stvaranju internacionalnog i kosmopolitskog društvenog okruženja. S druge strane, Venecijanci su, kao i drugi Evropljani, bili između tradicionalnog i kosmopolitskog, što je stvaralo dozu tenzije na pomenutom prostoru, a neretko i vodilo ka stvaranju klasnih razlika sa tendencijom da se zauzme mesto u srcu Osmanskog carstva.³³⁷ Mlečani su u svojim izveštajima puno pisali o Galati, ne samo u 17. i 18. veku već i ranije, govoreći kako o mešovitom stanovništvu koje je tu bilo naseljeno tako i o njenom povoljnom geografskom položaju, pa tako i tokom 16. veka nailazimo na opise ove četvrti u izveštajima baila Matea Zanea.

*Onde non capendo piu' abitanti in Costantinopoli e in Pera, che si puo' contar per una città sola [...]; e tutto questo si puo' dir porto, il piu' capace, il piu' bello, il piu' sicuro che sia forse nel mondo.*³³⁸

[A to je mesto gde ne stanuju više stanovnici Carigrada, na Galati koja broji stanovnika koliko jedan grad. [...] I sve to se može nazvati lukom, najmoćnijom, najlepšom, možda najbezbednijom koja postoji na svetu.]

³³⁴ Bezistan (tur. *bezesten*, *bezistan* od pers. *bezistān* (Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 141.))

je natkriveni trg u kojem se nalaze male trgovačke i zanatske radnje. Bezistani su građeni u periodu Osmanske vladavine.

³³⁵ Federica A. Broilo, *The Splendour of Ottoman Constantinople in the Gaze of Some Venetian Travellers (16th Century)*, in Seyfi Kanan *The Ottomans in Europe*, Islam Arařtirmaları Merkezi (ISAM), İstanbul, 2010, 257.

³³⁶ İlber Ortaylı, *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarihyazımı*, 166.

³³⁷ Eric Dursteler, *Neighbours: Venetians and Ottomans in Early Modern Galata*, in *Multicultural Europe and Cultural Exchange* (eds) James P. Helfers, BREPOLs, Turnhout, 2005, 33-47.

³³⁸ Matteo Zane, *Relazione di Matteo Zane bailo a Costantinopoli letta in Pregadi l'anno 1594*, in Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato*, Volume 9, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, 390-391.

Isto tako, bailo Đovani Mora govorio je u svom izveštaju o veličanstvenoj Galati i o njenom stanovništvu koje je pretežno bilo hrišćansko.

*All' incontro, verso mezzodi' oltra il porto, e' il luogo sopra detto di Galata, prima abitato solamente da cristiani, ma al presente non bastando al' gran concorso de' turchi la città di Costantinopoli, il lunghissimo tratto di marina poco avanti descritto e occupato per la maggior parte di essi, tanto dentro quanto all' intorno, fuori della terra che si chiama Vigne di Pera, dette cosi perche' a tal uso servivano il piu' da principio quelle colline, che rendono dilettevole e meravigliosa vista a chi le vede.*³³⁹

[Na suprotnoj strani prema jugu, iznad luke, nalazi se gore pomenuto mesto, Galata, koje su najpre naseljavali hrišćani, ali sada ne zaostaju za njima ni Turci iz Carigrada, a tu je i duga deonica maločas opisane luke, koju najvećim delom oni zauzimaju, kako unutra tako i spolja, nadomak područja zvanog Vinogradi Pere, koje to ime nosi jer su u početku ta brda imala takvu namenu, a sada čine pogled posmatrača živahnim i očaravajućim.]

Iako su postojale određene sličnosti sa Osmanlijama, svakako je bilo više različitosti u pogledu tradicije i društvenog konteksta. Kada je u pitanju kosmopolitizam, koji smo nešto ranije pomenuli, on se pre svega odnosio na elitu koju su činili ambasadori, trgovinski predstavnici ili istaknuti moreplovci koji su stalno dolazili u kontakt sa različitim kulturama noseći elemente različitih lingvističkih, kulturnih i religioznih aspekata. Međutim, iako je preovladavalo internacionalno okruženje, Venecijanci su, kao i drugi Evropljani, nosili i dozu nacionalizma, te je u jednom takvom okruženju dolazilo i do nesuglasica, a kako bi se izbegle neprijatne situacije, Venecijanci su osnivali udruženja u kojima su održavane različite kulturne aktivnosti u cilju prevazilaženja nacionalnih i verskih različitosti i stvaranja dobrih odnosa među pripadnicima različitih nacionalnosti.³⁴⁰

S obzirom na to da su se ponekad dešavale i neprijatne situacije, mletački bailo ili ambasador morali su da regulišu takve situacije sprovođenjem određenih zakonskih mera. Svakako, žitelji Galate su morali da poštuju i određene islamske zakone. Nemuslimani koji su se pridržavali islamskih propisa a koji nisu menjali veru, obično su plaćali određeni porez sultanu na godišnjem nivou, i nazivali su se *zimije*. Za razliku od *zimija*, kod kojih nije dolazilo do promene vere, bilo je i dosta slučajeva u kojima su hrišćani prelazili u islam kako bi bili zaštićeni islamskim verskim zakonima, a mnogi od njih su dobijali i visoke pozicije, o čemu je i ranije bilo reči. Ovde se, zapravo nije radilo o pravoj spiritualnoj promeni, već je proces islamizacije obavljan formalno, radi postizanja ličnih benefita. Međutim, promena vere nije automatski označavala sticanje moći, već je zapravo podrazumevala promenu lojalnosti, pa su samim tim takvi preobraćenici, kao što je slučaj sa Venecijancima, morali štititi interese osmanske politike. To je bio jedan od većih problema sa kojima se bailo u Carigradu suočavao.³⁴¹

³³⁹ Giovanni Moro, *Relazione di Giovanni Moro bailo a Costantinopoli letta in Pregadi l'anno 1590*, in Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato*, Volume 9, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, 334.

³⁴⁰ Eric Dursteler, *Identity and Coexistence in the Eastern Mediterranean, ca. 1600: Venice and the Ottoman Empire*, *News perspectives on Turkey*, 18, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, 113-130; Julia Anne Landweber, *Venetian Vagabonds and Furious Frenchmen: Nationalist and Cosmopolitan Impulses among Europeans in Galata*, *Osmanli Arastirmalari/The Journal of Ottoman Studies*, VLIV, ISAM, Istanbul, 2014, 197-210.

³⁴¹ Emrah Safa Gürkan, Gennaro Varriale, Emilio Sola, *El bailo Francesco Moresini maniobra en Estanbul para evitar que Jeronimo Strozzi se haga Turco*, *Juego de la Filza* 21, *Archivo de la Frontera*, Corozal, 2015, 3-4.

U nastavku ćemo videti jedan od takvih primera u kome bailo Đanfrančesko Morozini pokušava da spreči Venecijanca Jeronima Strocija, vojnog zapovednika venecijanske vojske na Krfu da prihvati islamsku veru. Naime, pre nego što je odlučio da pređe u islam, Stroci je pisao velikom veziru zahtevajući da mu se obezbedi pozicija i novčana nadoknada nakon što napusti vojnu službu. Budući da veliki vezir nije mogao sve to da garantuje, bailo Morezini je imao određene ruke da pokuša da odvrati Strocija od ovog poduhvata, obećavši mu dobru poziciju i kuću na Galati.

Ovde citiramo prevod Morezinijevog pisma upućenom mletačkom duždu, Nikolu Daponteu, od koga bailo traži podršku i pomoć povodom gore navedenog slučaja.

Presvetli prinče,

U ovom pismu Vam, zajedno sa drugim slučajevima, pominjem jedan koji se odnosi na Đeronima Strocija, vojnog zapovednika na Krfu, veoma važnog i cenjenog čoveka, koji je do sada časno služio našoj Veneciji. Smatram da je za mene veoma važna odluka da ga razrešim dužnosti i dopustim da postane Turčin, znajući da nije čovek koji lako može da učini zlo protiv Venecijanaca na Krfu i protiv naše presvetle Venecije, kao i da istinski veruje Turcima.

Dešavalo se da taj čovek dođe k meni i da mi govori o svojoj nameri da postane Turčin, pitavši me da li sam saglasan sa tim. Ja se nasmejah govoreći da ga veoma dobro poznajem i da nikome ne bi smetalo da postane Turčin, ali sam mu odgovorio da bi bio loš musliman isto kao što je bio loš hrišćanin koji je od Venecije ukrao hiljade dukata koje nijedan Turčin niti Venecijanac ne može da plati. Nakon toga on se uputio sultanovom dvoru nadavši se da bude dočekan sa najvećim počastima, ali se veoma iznenadi kada ne beše tako. Umesto da ga sultan dočeka sa svojom svitom, samo mu mirno odgovori da ako želi da postane Turčin, treba samo da izgovori reči koje se izgovaraju kada se taj proces odvija, a nakon toga dočeka ga paša koji ga upita šta želi. Na to on odgovori da su njegovi zahtevi veliki i da on nije bilo ko, već plemić koji zaslužuje najbolje, a paša na to reče da zna ko je on i da zna da je ukrao novac od Venecijanaca koji će lično on vratiti ako se poturči, kako sultan ne bi prekinuo prijateljske odnose sa Venecijancima. A pre njegovog odlaska kod paše poslao sam mu svog sekretara da mu obeća svu potrebnu pomoć, ne bi li ga sprečio da se poturči. On potom dođe opet k meni rekavši da mu nije namera da promeni veru, već da želi da umre kao hrišćanin i da je otišao paši samo kako bi održao svoju reč zbog onih koji su ga doveli u Istanbul. U tom trenutku pomislih da nije dobro da ga kritikujem, već pohvalih njegovu nameru.³⁴²

Ovo je samo jedna od mnogih situacija koje su bile u nadležnosti mletačkog baila na Galati. Do 18. veka, tj. dok nije sačinjen međunarodni laički pravni sistem, osnovan na principima Osmanskog carstva i Vestfalijskog sporazuma, svakodnevni život mletačkih i drugih stranih izaslanika u Galati bio je važno pitanje. Sprečavanje svađa u hijerarhiji i sistemu protokola različitih stranih izaslanika, zanimljivi su kao i odnosi između Porte i stranih izaslanika.

Takođe, važno je bilo očuvati katoličku i pravoslavnu veru, te su u tom periodu osnovane i katoličke crkve na Galati. Istoričar Basano u svome delu govori o tome kako žive Jevreji, Jermeni, Grci i druge nacionalnosti hrišćanske vere na Galati i kako pravoslavci imaju svoje crkve sa Grčkom patrijaršijom, dok katolici imaju isto tako svoje crkve, sa katoličkim sveštenstvom i monasima iz Franjevačkih, Benediktinskih i Dominikanskih redova. Basano je

---

³⁴² Isto, 9-10.

govorio i o sveštenstvu na Galati i o tome kako sveštenici žive sa svojim porodicama u kućama pri crkvi, a da neretko drže i dućane i putnicima izdaju crkvene konake, kako bi u njima noćili, ali isto tako oštro osuđuje sveštenstvo govoreći kako su sveštenici veliki licemeri, željni mnogih zemaljskih strasti.³⁴³

Crkva sa najviše vernika bila je San Frančesko. Od strane italijanskih vernika osnovane su i druge crkve poput San Đovani del Ospedale, Santa Ana, Santa Maria dela Mizerikordija, San Bastijani i San Pjetro. Nakon poraza 1697. godine na mestu crkve San Frančesko sagrađena je nova džamija. Prema poznatom periškom istoričaru Alfonsu Belinu, crkva je srušena 1697. i pretvorena u džamiju. Iako je teško poverovati, ovaj slučaj crkve jako je uznemirio osmansku vlast.³⁴⁴

Strani izaslanici su imali vile sa prelepim baštama koje gledaju na Mramorno more. O vilama poput Venecijanske palate, koja je danas ambasada Italije³⁴⁵, ili Francuske palate, zaista se dosta govorilo. U 18. veku, izaslanici su imali svoja stalna prebivališta. Pored toga što su se visoki zvaničnici međusobno posećivali, oni su sakupljali i umetnička dela, stare knjige i imali razne antičke kolekcije. U svojim memoarima i izveštajima gotovo svi su se hvalili svojim kolekcijama i kako mogu da ih pronađu i kupe. Na taj način nastali su trgovački bezistani koji su okupljali trgovce iz različitih krajeva, nudili vredna dela i tako bogatili evropske biblioteke. Takođe, postojao je tačno utvrđen protokol razmene skupocenih darova i kolekcija među stranim izaslanicima, o čemu će biti više reči.³⁴⁶

---

³⁴³ Luigi Bassano, *I costumi et i modi della vita de Turchi, descritta di M. Luigi Bassano sano di Zara*, 15.

³⁴⁴ İlber Ortaylı, *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarihyazımı*, 167-168.

³⁴⁵ Venecijanska palata se i danas u Istanbulu koristi kao zgrada italijanske ambasade. Ova velelepna palata, koja je često posećivana, vekovima je mesto evropskih i turskih političkih previranja. Venecijanska palata je, što zbog svoje lepote, što zbog nesreće, prolazila kroz crne dane, mesece, pa čak i vekove.

Nakon sklapanja Napoleonovog mira u Kampoformiju 1797. godine, ova palata je ostala u senci. Godine 1801. Mletačka republika se našla pod vlašću Francuske, te su se francuski izaslanici nastanili u palati. Potom, usledio je Napoleonov poraz i 1815. godine, posle kongresa u Beču, Venecija se našla pod vlašću Austrije. Venecijanska palata je bila najlepša rezidencija, te se ovoga puta žurno ka njoj uputio ambasador Austrije. Dvorac Bukleon (nazvan je tako zbog lava koji je bio amblem Venecije i Svetog Marka) od tog trenutka je korišćen kao ambasada Austrije. Nakon što je Venecija pripojena Italiji, njeni izaslanici nisu prestali da okupiraju poražene Austrijance u Salferinu i Magenu. Tako, posle Mudroskog primirja, kada je okupiran Istanbul, sa Italijanima su ušli u Venecijansku palatu, koja je tada bila u vlasništvu Austrijanaca. Austrijanci su pobegli te su je Venecijanci naselili. Što se tiče Italijana, oni su dopustili da se organizuje izaslaništvo u Mački, koje je po obliku podseća na grobnicu, sa mešavinom stila neo-renesanse i art nove. Kada je izbio Prvi svetski rat, ona je ostala polu završena, te su je Italijani ostavili Vladi. Danas je Venecijanska palata, jedna moderna restaurirana zgrada, italijansko predstavništvo i jedan od neizmernih bisera Istanbula. Izvan zgrade je bez sumnje neraskidiv deo naše zemlje i mediteranske istorije na ovim prostorima. Možda će jednog dana biti otvorena za posetioce poput muzeja. Za sada je zatvorena za sve. (Vidi: Ralph Warner Hammett *Study Guide: History of Architecture, Ancient to the Medieval*, Edwards Letter Shop, Washington, 1948, 76-77)

³⁴⁶ İlber Ortaylı, *Istanbul'dan Sayfalar*, Turkuvaz Kitap, İstanbul, 2008, 85.

4.3. *Fondaco dei Turchi* u Veneciji

Do venecijansko-osmanskih interkulturnih prožimanja nije dolazilo samo usled boravka mletačkih predstavnika u Carigradu između 15. i 18. veka, već su ona nastajala i u direktnom kontaktu sa osmanskim populacijom koja je boravila u Veneciji od 16. do sredine 19. veka. Venecija je u tom periodu bila važan lučki i trgovinski centar, ali i trgovinski posrednik između Istoka i Zapada, zbog čega su mnoge nacionalnosti sa Bliskog i Srednjeg istoka, kao i sa Balkana boravile u ovoj pomorskoj republici. Počev od 16. veka, ali i ranije, mnoge nacije iz istočnih zemalja imale su svoje kolonije u Veneciji, a njihov status je bio zakonski regulisan.

Kada su Osmanlije zavladaile Balkanom i stigle do granica Mletačke republike, Venecijanci su bili prinuđeni da osmanskim trgovcima i putnicima ustupe palatu, koja je istovremeno bila svratište i magacin za odlaganje robe, a s obzirom na to da su se trgovinske veze između Venecije i Osmanskog carstva neprekidno odvijale, čak i kada je dolazilo do venecijansko-osmanskih sukoba, Osmanlije su se zadržale u Veneciji do sredine 19. veka, formirajući svoju koloniju u posebnoj četvrti poznatijoj u italijanskim izvorima kao *Getto dei Turchi*.³⁴⁷

U početku osmanski trgovci nisu imali svoju četvrt već su prodavali svoju robu na pijacama mletačkih trgovaca. Međutim, usled venecijansko-osmanskih sukoba dolazilo je do netrepljivosti između Osmanlija i lokalnog stanovništva, te je većina osmanskih trgovaca napustila Veneciju do 1570. godine, a nakon bitke kod Lepanta 1571. godine, kada je potpisano primirje, Osmanlije se ponovo vraćaju. Ovoga puta je Savet desetorice doneo odluku da osmanski trgovci imaju zasebnu četvrt, te im je privremeno dodeljena kuća Svetog Đovanija i Paola, a potom je stigla i ponuda od strane uglednog Venecijanca Bartolomea Vendramina koji je želeo da Osmanlijama ustupi svoju kuću u Rialtu, trgovačkoj venecijanskoj četvrti. Kuća je bila velika, a isto tako bila je pogodna za muslimanske verske obrede. Međutim, pošto je u Rialtu bio veliki broj taverni u kojima se konzumirao alkohol, Savet je smatrao da bi se osmanski trgovci osećali nelagodno na takvom mestu, s obzirom na to da u skladu sa njihovim verskim zakonom ne piju alkohol, i da bi iz tog razloga trebalo da budu smešteni u nekoj drugoj četvrti.³⁴⁸

Tako je 1620. godine doneta odluka da središte osmanske kolonije bude palata vojvode od Friulija, koja je u tom periodu bila pod vlasništvom mletačkog dužda Antonija Priulija. Palata je bila odvojena od drugih četvrti, a takođe je bila pogodna za odlaganje robe

³⁴⁷ Agostino Sagredo e Federico Berchet, *Il Fondaco dei Turchi in Venezia, Studi storici e artistici con i documenti inediti e tavole illustrative*, Stabilimento di Giuseppe Civelli, Milano, 1860, 24; Marie F. Viallon *Catalogue du fonds italien, XIXe siècle Auguste Boullier de la Bibliothèque municipale de Roanne*, Publications de l'Université de Saint-Etienne, Saint-Etienne, 1998, 330.

³⁴⁸ Agostino Sagredo e Federico Berchet, *Il Fondaco dei Turchi in Venezia, Studi storici e artistici con i documenti inediti e tavole illustrative*, 25.

osmanskih trgovaca. Palata je nazvana *Fondaco dei Turchi* (it. *Fondaco dei Turchi*), a naziv potiče od arapske reči *funduq*, što znači hotel, odnosno kuća koja je bila namenjena za boravak i za odlaganje robe. Savet je propisao tačno utvrđena pravila ponašanja u funduku, kako bi se izbegle neprilike, te je jedno od pravila bilo da se mora odložiti oružje pre ulaska u palatu, u suprotnom su bile sprovedene veoma rigorozne kazne. Pojedini izvori govore o tome da su u palati pored trgovaca živele i osmanske žene, pa čak i trgovci iz Persije, ali i trgovci iz balkanskih zemalja poput trgovaca iz Bosne.³⁴⁹

I nakon što je Napoleon Bonaparta osvojio Veneciju 1797. godine, osmanski trgovci su i dalje živeli u pomenutoj palati. Međutim, kako su trgovinske veze između Venecije i Osmanskog carstva slabile tako su i osmanski trgovci postepeno napuštali Veneciju, a njihova trgovinska delatnost bila je u tom periodu limitirana samo na prodaju vunениh tkanina, koju su kasnije preuzeli bosanski trgovci. Međutim, prema rečima pojedinih lokalnih meštana, čak i krajem 19. veka moglo se videti na Trgu Svetog Marka kako *Turci sede sa turbanom na glavi i sa čibukom*³⁵⁰ *u ruci*.³⁵¹

Palata u kojoj su živeli osmanski trgovci još uvek nosi naziv *Fondaco dei Turchi*, ali je ona danas zgrada Muzeja istorije prirode u Veneciji. Palata je obnovljena između 1858. i 1869. godine, dakle ubrzo nakon odlaska poslednjih Osmanlija iz Venecije, i predstavlja jednu od najlepših građevina na venecijanskom Kanalu Grande, u kojoj se prepliću arhitektonski stilovi i evropsko-orijentalni duh koji nas podseća na davna vremena.

4.4. Šta su Mlečani darivali Osmanlijama?

Veliki uticaj Mlečana u trgovini na Mediteranu posebno jača od druge polovine 16. i u 17. veku kada Venecija počinje proizvodnju svilenih i vunениh tkanina koje su se ubrzo našle na trgovima i pijacama gde su i Mlečani i Osmanlije prodavali svoju robu. Isto tako, za potrebe sultanovog dvora ručno su rađene tkanine od svile sa primesama satena i damasta, a takođe, Mlečani su takve tkanine dopremali do Sirije, Egipta i Persije. Pored pomenutih tkanina, Mlečani su u Carigrad izvozili i Murano staklo. Predmeti od murano stakla, kao i tkanine od svile i vune nisu bili korišćeni samo u trgovinske svrhe, već su i bili neki od luksuznih darova koje je Venecija slala Porti u toku 16. i 17. veka.³⁵²

Dve posebne prilike kada su darovi upućivani iz Venecije na osmanski dvor bile su prilikom dolaska venecijanskog predstavnika u Carigrad, od kojih je jedna bila prilikom preuzimanja funkcije baila, a druga prilikom dolaska venecijanskog ambasadora. U

³⁴⁹ *Isto*, 28.

³⁵⁰ *Čibuk* (tur. *çubuk*) je dugačka turska lula za duvan. (Vidi: Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и узрара*, Геца Коњ, Београд, 1937, 1286.)

³⁵¹ Agostino Sagredo e Federico Berchet, *Il Fondaco dei Turchi in Venezia, Studi storici e artistici con i documenti inediti e tavole illustrative*, 29.

³⁵² Antonio Fabris, *Artisanat et Culture: recherches sur la production Venitienne et le marche' Ottoman au XVIe siecle*, *Arab Historical Review for Ottoman Studies* 3, no. 4, Ceromdi, Zaghouan, 1991, 58.

izveštajima Mlečana pominju se različiti darovi koji su upućivani sultanu i njegovom dvoru, među kojima su pored vunjenih i svilenih tkanina, predmeti sa pozlatom, predmeti od običnog i murano stakla, lampe, staklene boce i tanjiri ili escajg od plemenitog metala, posuđe od porcelana sa ornamentima od zlata i poludragog kamenja, kutije od slonovače, muzički instrumenti, parfemi i drugi skupoceni darovi. Takođe, Mlečani su donosili na poklon i životinje, najčešće male pse, začine, parmezan, slatkiše i voće sa marcipanom.³⁵³

O tradiciji upućivanja darova mletačkih baila i ambasadora osmanskim zvaničnicima zabeleženo je mnogo toga u izveštajima Mlečana, a u pojedinim izveštajima nailazimo i na podatak da su upravo mletački izaslanici upućivali najlepše darove sultanu i njegovim državicima od svih stranih izaslanika u Carigradu. O tome piše i bailo Antonio Barbarigo u svom izveštaju iz 1558. godine tvrdeći sledeće:

*Nondimeno stimano assai li bails, vostri rappresentanti, e li onorano piu' che gli altri, forse perche' anco donano piu' degli altri; con li quali donativi in quelle parti si ottiene tanto quanto si vuole, per esser quelle genti avidissime al denaro.*³⁵⁴

[Ipak, veoma cene baile, Vaše predstavnike, uvažavaju ih više od ostalih, možda zato što daruju više od drugih. A zahvaljujući njihovim poklonima mogu postići što god žele, jer su Osmanlije narod veoma pohlepan kada je reč o novcu.]

A pokloni Mlečana bili su ne samo raskošni, već ponekad i neuobičajeni, o čemu govori putopisac Tomazo Alberti u svom putničkom dnevniku s početka 17. veka:

Alli 15. d. il detto ambasciatore ando' a baciare le mani al Gran Signore, accompagnato della bellissima corte regia fino al regal palagio; il quale ambasciatore era vestito superbissimamente, si' come anco tutta la sua corte; e presento' al Gran Signore le qui sottoscritte robe, e prima:

*Quattro elefanti grandissimi, guarniti di superbi e ricchi tappeti, col castello sopra di loro. Due tigri grandi come un asino, bellissime. [...]Una cassetta piena di gioie di gran valente. Una vesta di bellissimo e ricco drapo, foderata di bellissimi zibellini.*³⁵⁵

[Petnaestog dana pomenuti ambasador je otišao da poljubi ruku velikom vladaru, praćen veličanstvenom kraljevskom svitom do vladarske palate. Taj ambasador beše pesprekorno odenut, kao i cela njegova svita. I predstavio je gospodaru dole navedenu robu, a najpre:

Četiri velika slona ukrašena izuzetnim i bogatim tepisima i sa kućicom u obliku zamka odozgo. Dva tigra koji behu veliki poput magarca i prelepi. [...] Jedan kovčežić koji beše pun dragulja velike vrednosti. Jednu odoru od predivne i bogate tkanine postavljenu samurovinom.]

S druge strane, i Osmanlije su imale običaj darivanja u posebnim prilikama, kao što je dolazak stranih izaslanika ili njihov odlazak iz grada. Postojao je tačno utvrđen protokol

---

³⁵³ Isto, 60.

³⁵⁴ Antonio Barbarigo, Sommario della relazione di Antonio Barbarigo bailo a Costantinopoli letta in Senato nel 1558, in Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato nel secolo Decimosesto*, Serie III, Volume III, Società Editrice Fiorentina, Firenze, 1855, 160.

³⁵⁵ Tommaso Alberti, *Viaggio a Costantinopoli di Tommaso Alberti (1609-1621)*, Presso Romagnoli dall'Acqua, Bologna, 1889, 56-57.

prilikom razmene darova, a takođe su postojali i spiskovi darova koji su se poklanjali prilikom protokola u pomenutim situacijama ili u posebnim prilikama.

Tako na primer, u izveštajima baila Đovanija Mora govori se o darovima koji su poslani na sultanov dvor povodom venčanja ćerke velikog vezira gde bailo među darovima spominje pet vrsta tkanine od svile, damasta, brokata, štofa i satena, veliko ogledalo i pisaći sto.³⁵⁶ Pored toga, postojale su i druge prilike u kojima su razmenjivani darovi, pa su Mlečani imali običaj da poklanjaju darove i prilikom važnih sastanaka sa velikim vezirom ili sa nekim od zapovednika sultanove vojske ili pak prilikom dogovaranja nekog vežnog sporazuma. Obično je u takvim slučajevima bailo slao izveštaj Veneciji, gde je navodio razlog darivanja i spisak darova koji su stizali iz Venecije ili ih je bailo preuzimao direktno od mletačkih trgovaca. U Morovom izveštaju takođe nailazimo na zanimljivu tvrdnju u kojoj ovaj autor kaže da je *reka darova upućenih sultanu neprekidno tekla, a posebno mnogo je bilo darova u zlatu, čemu je teško bilo i poverovati, a kamoli govoriti.*³⁵⁷

Kao što smo prethodno pomenuli, tkanine od svile i vune su često bile poručivane od strane sultana i njegovih zvaničnika. Nekada se dešavalo da su sultan i njegovi izaslanici vraćali porudžbinu ukoliko nije bila u skladu sa njihovim zahtevima. Jednom prilikom je Rustem - paša³⁵⁸ poručio odeću od svile sa pozlatom, povodom venčanja njegove ćerke, koja je morala biti određenog kroja. Tim povodom je pašin krojač odlazio bailu, sa skicama željene odeće, koje je bailo potom slao u Veneciju. Tek nakon dve godine, Mlečani su poslali odeću na dvor i tada je bilo sve spremno za ceremoniju venčanja.³⁵⁹

Još jedan od neobičnih zahteva je bio i kada je supruga Mehmeda - paše Sokolovića³⁶⁰ zatražila od jednog mletačkog trgovca da joj donese najveće ogledalo ikad viđeno u to doba. S obzirom na to da nije mogao da ispuni takav zahtev, trgovac je poslao pismo bailu, nakon čega je upućeno u Veneciju. Nakon što je ogledalo napravljeno, pošto je njegoa cena bila jako visoka, čak 3000 dukata, Senat je odbio da plati takvu porudžbinu.³⁶¹

Na isti način kao što su Mlečani imali protokol razmene darova, tako su i druge evropske i azijske zemlje poštovale pravila razmene.³⁶² Ova tema postaje sve značajnija u 17. veku kada je u Carigradu bilo sve više stranih izaslanika iz Engleske, Španije, Danske, Rusije, Persije, kao i iz drugih italijanskih gradova-država, poput Firenze i Đenove.

---

³⁵⁶ Giovanni Moro, *Relazione di Giovanni Moro bailo a Costantinopoli letta in Pregadi l'anno 1590*, in Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato*, Volume 9, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, 335.

³⁵⁷ *Isto*, 336.

³⁵⁸ Rustem – paša Opuković (1500 – 1561) bio je veliki vezir Osmanskog carstva poreklom iz Hrvatske. (Vidi: Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti*, Serie III, Vol. I, 88-89.)

³⁵⁹ Miscellanea Gregolin, *Letter of Guiglielmo Helman from Venice to Antonio Paruta in Costantinople, 27 August 1583*, Busta1, Archivio di Stato di Venezia, Venezia, 71-72.

³⁶⁰ Mehmed-paša Sokolović (1506 – 1579) je bio veliki vezir srpskog porekla u službi Osmanskog carstva za vreme vladavine tri sultana, Sulejmana Veličanstvenog, Selima II i Murata III. (Vidi: Иван Јастребов, *Сўара Србија и Албанија*, Службени гласник, Београд, 2018, 431.)

³⁶¹ *Isto*, 74.

³⁶² Luca Mola', *Material Diplomacy, Venetian Luxury Gifts for the Ottoman Empire in the late Renaissance*, in Zoltán Biedermann, Anne Gerritsen, Giorgio Riello (eds.), *Global Gifts: The Material Culture of Diplomacy in Early Modern Eurasia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, 63-66.

4.5. Svakodnevni život Osmanlija iz mletačke perspektive

Tokom svog boravka u Carigradu, Mlečani nisu samo pisali o političkim, diplomatskim i trgovinskim pitanjima u zvaničnim izveštajima, već su i u svojim pismima ili putopisima govorili o svakodnevnom životu Osmanlija, o njihovim navikama i običajima, težeći da verodostojno prikažu sliku osmanskog stanovništva ističući sličnosti i razlike koje su postojale između Osmanlija i Evropljana. Neki od tih prikaza nisu samo zabeleženi u zvaničnim izveštajima, već i u pismima upućenim porodici i prijateljima. Veoma upečatljiv prikaz osmanskog stanovništva u Carigradu, kao i odnos sa hrišćanima zabeležen je u kratkoj istoriji kulture putopisca i istoričara Luiđija Basana, čije je delo *Dei costumi et i modi particolari della vita de Turchi* jedno od vrednih svedočanstava o svakodnevnom životu Osmanlija. Iako u historiografiji nema mnogo podataka o ovom autoru, na osnovu pomenutog dela zna se da je bio slovenskog porekla iz Zadra. Takođe, nije poznat razlog Basanovog boravka u Carigradu, ali se smatra da je njegovo delo nastalo između 1530. i 1540. godine, nakon čega je bio u službi kardinala i humaniste Rodolfa Pia de Karpi.³⁶³

Basanova istorija napisana je u vidu traktata, a takođe zapažamo i odlike humanističke epistole, jer je posvećena kardinalu de Karpi, a takođe u uvodnom delu autor navodi i argumentaciju i govori o temi koja će biti zastupljena. Ovo Basanovo delo predstavlja sveobuhvatan i možda najkompleksniji prikaz osmanskog društva 16. veka iz perspektive stranog posmatrača, u kome autor zapisujući svoja lična zapažanja tokom boravka u Carigradu daje zapravo prototip osmanskog čoveka i žene toga vremena. Delo je napisano veoma pitkim stilom, duboko utemeljenom na znanju mislioca i humaniste toga vremena, što svakako pobuđuje pažnju i kod savremenog čitaoca. Iz pregršti zanimljivosti prikazanih u Basanovoj knjizi ovom prilikom ćemo izdvojiti i analizirati pojedine delove koji su posebno bili zanimljivi za naše istraživanje.

U prvim poglavljima svoje knjige pod nazivom *De bagni detti da noi stufe i Delle bagni delle donne*, autor govori o turskim kupatilima, i o običaju Osmanlija da neposredno pre odlaska u džamiju posećuju javna kupatila što je bio običaj svojstven kako muškarcima tako i ženama. Takođe, Basano ističe činjenicu da je u to doba u Carigradu postojao veliki broj turskih kupatila, čiji je enterijer i eksterijer bio od posebnog mermera. Na ulazu u kupatilo postojala je česma sa hladnom vodom, te su posetioci mogli oprati lice i ruke, dok je unutar kupatila bila vruća voda. Neposredno pre ulaska u samo kupalište postojala je i prostorija koja je služila za odlaganje garderobe i drugih ličnih stvari, a potom se ulazilo u samo kupalište. Po izlasku iz kupatila posetioci su ostavljali novac.³⁶⁴

---

³⁶³ Luigi Bassano, *I costumi et i modi della vita de Turchi, descritta di M. Luigi Bassano sano di Zara*, 2.

³⁶⁴ *Isto*, 4.

Isti običaj kupanja u javnom kupatilu imale su sve žene, osim plemkinja koje su se kupale u svojim privatnim kupatilima. Prema Basanovim rečima, javna kupatila su posećivale ne samo muslimanke već i hrišćanke i Jevrejke, a tom prilikom su pored samog čina kupanja, vodile razgovore o svakodnevnim životnim temama, te je tursko kupatilo bilo i mesto sklapanja prijateljstava među ženama.³⁶⁵

*I bagni delle donne sono fatti a famiglianza di quelli de gl'uomini, ma si sa per fama publica qual siano quelli dove non vanno se non le donne tanto Christiane, come Giudee, e Turche, ne vi si lascia mai entrar' l'uomo eccetto che qualche volta, cosi' il giorno sul tardi, quando le donne non vi vengono ma ne l'ore debite, non vi entra in modo alcun uomo.*³⁶⁶

[Kupatila za žene slična su onima za muškarce, ali se zna gde su ona koja posećuju isključivo žene, kako hrišćanke tako i Jevrejke i Turkinje i nikada se ne sme dozvoliti da uđe muškarac, osim ponekad u kasne sate, kada žene ne dolaze, ali u uobičajeno vreme nikako ne ulazi nijedan muskarac.]

Ovde zapravo možemo govoriti o jednom sociološkom kontekstu u kome se čin posećivanja javnog kupatila vezuje i za proces socijalizacije, koji je rušio verske i nacionalne barijere i spajao pripadnice osmanskog društva bez obzira na razlike koje su postojale među njima. Takođe, zaminljivo je i to što autor na samom početku knjige govori o običaju posećivanja turskog kupatila, što nas navodi na zaključak da je njegova tendencija da čitaocu na samom početku knjige predstavi deo osmanske tradicije koja nije bila svojstvena evropskoj tradiciji, s obzirom na to da u Evropi nije bilo takvih kupatila.

U nastavku knjige, u poglavlju *Come vestono le donne*, Basano govori o načinu oblačenja žena u Carigradu, ističući pri tom da su sve žene, kako muslimanke tako i hrišćanke nosile odeću od svile ili duge košulje od lana, a da su prilikom izlaska iz kuće nosile dugi ogrtač, najčešće od lana ili brokata i posebnu kapu od damasta ili pliša, ispod koje je obično bio veo koji prekriva ramena. Takođe, Basano pominje i neke od načina koje su žene koristile kako bi istakle svoju lepotu, kao što je iscrtavanje ruku i noktiju kanom ili uplitanje kose u pletenice.³⁶⁷

*Nella Turchia le donne tanto le Christiane come le Turche, e le Giudee vestono la seta molto riccamente, portano le casacche lunge fin' a terra [...] portano gli stivali ferati, ma piu' forti alle calcagna. [...] I capelli amano negri, e quella che di natura non vel' ha, v'adopera l'arte, e quando son biondi or per la vecchiezza bianchi li tingono di color rosso d'Archenda, con che si tingono le code di cavalli, la qualle lor chiamano China' co la medesima si tingono l'unge, molte tutta la mano. [...]*³⁶⁸

[U Turskoj hrišćanke kao i Turkinje i Jevrejke nose veoma raskošnu svilu, šalvare duge do zemlje [...] i čizme sa mamuzama, sa jačom potpeticom. [...] Vole crnu kosu, a ona kojoj priroda to nije dala, farba je i kada je plava ili seda, boje je smesom u prahu, kojom farbaju repove konja, a koju oni nazivaju kana, njome boje nokte, a neke i čitave ruke. [...]]

---

³⁶⁵ Isto, 5.

³⁶⁶ Isto, 5.

³⁶⁷ Isto, 7.

³⁶⁸ Isto, 7.

Pored načina odevanja, Basano opisuje i izgled i životne navike osmanskih žena, poredeći ih sa hrišćankama.

*Sono la maggior parte grasse perche' mangiano del riso assai, co carne di castrato o del buro, molto piu' che gli uomini, no bevono vino, ma acqua co zucchero o ceruosa fatta in certo lor modo. Le donne Christiane per quel si voglia modo stano in cafe de' turchi bisogna si divezino del vino.*³⁶⁹

[Uglavnom su krupne građe jer jedu dosta pirinča sa jagnječim mesom ili maslacem, mnogo više nego muškarci. Ne piju vino, već šerbet koji prave na njihov način. Hrišćanke pak kad su u turksim kućama umeju da se razonode vinom.]

U citiranom odlomku iz pomenutog dela reč je o kulturnoj razlici iza koje se krije i verska konotacija, jer se prema postulatima islamske vere smatralo grehom i nemoralnim ponašanjem da žena, čak i kod kuće, konzumira alkohol.

Basano govori i o statusnim razlikama među pripadnicama osmanskog društva, koje su se ogledale kako u načinu odevanja tako i u životnim navikama. Za razliku od plemkinja koje nisu izlazile iz svojih kuća i palata, pripadnice nižeg društvenog staleža imale su običaj da slobodno šetaju carigradskim ulicama stupajući u kontakt ne samo sa muslimanima već i sa hrišćanima.

Na osnovu toga možemo zaključiti da muslimanke nisu bile naklonjene hrišćanima. To se može dvojako tumačiti. Naime, prema islamu nije bilo dozvoljeno da muslimanka ostvaruje ljubavnu vezu ili bračnu zajednicu sa hrišćaninom iako Basano tvrdi da je ipak dolazilo do ostvarivanja bliskosti između muslimanki i hrišćanskih trgovaca. To nas navodi na sagledavanje šireg konteksta u kome se vidi odstupanje od islamskih postulata. Naime, neprijateljski stav koje su muslimanske imale prema hrišćanima, mogao je nastati i usled kulturnih razlika, što bi bilo prihvatljivije tumačenje.

Govoreći o osmanskoj percepciji religije Basano ipak tvrdi da su Osmanlije veoma religiozan narod koji na poziv imama odmah otpočinje molitvu, odnosno namaz, moleći se pet puta dnevno, a da petak smatraju svetim danom i tada odlaze u džamiju.³⁷⁰

*Dalla Chiesa maggiore la quale loro chiamano Buiuch Mesith, com' e' detto, si comincia a gridare, e gl' altri rispondono e seguono urlando tutti in un tempo come i lupi.[...]*³⁷¹

[Sa velike džamije, koju nazivaju bujuk mesdžid, kao što sam već rekao, počinje imamov poziv na molitvu kojem se svi odazivaju i počinju da se mole, svi u isto vreme, zavijajući poput vukova. [...]]

---

³⁶⁹ Isto, 7.

³⁷⁰ Isto, 10.

³⁷¹ Isto, 10.

U nastavku Basano govori o tome da neposredno pre molitve imami oblače posebnu odoru koja podseća da odoru hrišćanskih sveštenika i da u toku molitve izgovaraju tačno utvrđene reči, a takođe pre molitve i sami vernici se moraju pripremiti što podrazumeva pranje lica, ušiju, očiju, usta, ruku i nogu, kao i da pre ulaska u džamiju vernici moraju izuti obuću. Takođe, autor govori i o muslimanskoj percepciji hrišćanske verske tradicije i tvrdi da muslimani nisu osporavali hrišćansku veru, već je jedino bilo drugačije njihovo tumačenje određenih verskih postulata, te Isusa nisu smatrali Božijim sinom, već poslanikom, kao što je bio i sam Muhamed.

Hanno il loro Alcorano, dove e' scritta tutta la loro legge, con parte del Testamento nuovo, e delle Epistole di San Paulo, solamente quello che si fa al bisogno della lor fede come fanno l'Anabatisti.³⁷²

[Imaju Kuran u kome su zapisani njihovi verski zakoni, gde postoje i delovi Novog testameta i epistola sv. Pavla samo u onom delu koji se odnosi na njihovu veru, kao što to čine anabaptisti.]

Govoreći o načinu na koji muslimani propovedaju veru, Basano u zasebnom poglavlju govori i o religioznosti sultana Sulejmana, koji je svakog petka odlazio u džamiju u pratnji svoje svite, a onda je u posebnoj loži u džamiji obavljao čin namaza sām ili sa svojim sinovima. Ovde se potvrđuje Basanovo dobro poznavanje islamskih verskih postulata, bazirano na njegovoj učenosti i na poznavanju Kurana i Biblije, jer govoreći o postulatima muslimanske vere, njegov cilj je da ih uporedi sa hrišćanskom tradicijom.

Kada je reč o tumačenju verskih običaja, Basano opisuje i vreme ramazanskog posta i način na koji Osmanlije slave Ramazan i Bajram, upoređujući pri tom ova dva praznika sa Božićem i Uskrsom koje slave hrišćani. Njegov utisak obeležavanja praznika nakon ramazanskog posta, kao i za vreme Bajrama je veoma intenzivan, te govori o tome kako muslimani u toku praznika jedu i piju neprekidno tri dana, ali i da se u to vreme mole za pokoj duša svojih najmilijih. Međutim, zanimljivo je i njegovo zapažanje da praznici koje muslimani slave, nisu u čast svetaca, kao što je to slučaj sa hrišćanima.³⁷³

Basano govori i o drugim svakodnevnim navikama Osmanlija, poput konzumiranja jela i pića. Tako na primer, iz poglavlja pod nazivom Delle carni che si mangiano volentieri tra Turchi e d' altre vivande e del pane e bevande che ordinariamente usano, saznajemo da su jeli dosta mesa poput ovčijeg, kozijeg, junećeg, ali ne i svinjsko, a isto tako autor govori i o načinu na koji su pripremali meso koje su uglavnom pekli na žaru. Takođe, zanimljiv je i podatak da su pili napitke poput šerbeta i voćne sirupe, koje su pripremali od krušaka i šljiva, ali su ispijali i vino, posećujući lokalne taverne, odnosno mehane. Običaj ispijanja vina bio je prisutan i kod muslimana i kod hrišćana, a postojali su i dućani hrišćanskih trgovaca u kojima se vino prodavalo.³⁷⁴

Međutim, iz Basanovih spisa saznajemo da hleb u Carigradu nije bio ukusan i da Osmanlije nisu bile vešte kada je u pitanju priprema hleba. Moramo imati u vidu da je autor bio poreklom iz drugačijeg podneblja, te se javljaju i razlike u tradicionalnom načinu pripreme hrane jer su žitarice u Veneciji, kao i u drugim italijanskim republikama bile oduvek

---

³⁷² Isto, 11.

³⁷³ Isto, 47.

³⁷⁴ Isto, 37-38.

neizostavni deo tradicionalne kuhinje, a samim tim su hleb i proizvodi od testenine bili dobrog kvaliteta.

Pored svetkovina koje su se priređivale prilikom Ramazana i Bajrama, Basano govori i o svetkovinama koje su Osmanlije imale prilikom venčanja i prilikom suneta³⁷⁵. Osmanlije su priređivale velika slavlja praćena muzikom i tradicionalnom trpezom, ali su prilikom okupljanja za trpezom muškarci i žene sedeli odvojeno, što je bilo nasuprot evropskoj tradiciji.³⁷⁶

U knjizi se pominje i turski bezistan gde su trgovci prodavali svoju robu, ali je postojao i poseban deo bezistana gde su se prodavale životinje i robovi. Basano tvrdi da se u narodu govorilo kako *turski trgovci ponajviše od svega kupuju i prodaju robove*. Među robovima bilo je i muslimana, hrišćana i Jevreja, ali je postojalo pravilo da ukoliko je rob promenio veru i prihvatio islam, jedino ga musliman može kupiti. Upečatljivo je i piščevo zapažanje o vrednosti robova čija cena nije bila veća od cene jednog konja, dok je cena mladih robova i robinja bila nešto veća. Robove su mogli kupiti i visoki osmanski zvaničnici, ali su isto tako mogli biti poklonjeni pašama i sultanu. Tako na primer, Basano pominje kako su robovi često odvođeni sultanovom paši Barbarosi, ali da nisu imali lepu sudbinu nakon što bi dospeli u Barbarosine ruke, te se govorilo *kako je bolje umreti nego biti Barbarosin rob*.³⁷⁷

Basano govori i o sultanovom odnosu sa stranim izaslanicima u Carigradu. Prema njegovim rečima, svaki izaslanik koji je želeo da se sastane sa sultanom ili sa njegovim pašama morao je da uputi skupocene darove, nakon čega su organizovani sastanci u posebnim odajama sultanove palate, a sastancima su uglavnom prisustvovali veliki vezir ili paša i jedan ili dvojica dragomana. Sultan je štitio strane izaslanike koji su, kao što smo već pomenuli, živeli na Galati, vodeći računa o njihovoj bezbednosti, te su prilikom dolaska na sastanak u sultanovoj palati bili u pratnji sultanovih vojnika ili aga. Sultanova svita koja je pratila stranog izaslanika imala je zadatak da izaslanik stigne bezbedno, bez ikakvih poteškoća.³⁷⁸

Ponekad su se dešavale i neprijatne situacije, posebno ako bi se otkrilo da neko od stranih izaslanika u svojim pismima i izveštajima prenosi poverljive informacije o sultanu i o njegovim državnim poslovima. Pisma koja su ambasadori ili drugi izaslanici upućivali u svoju zemlju mogla su veoma lako dospeti do kancelarije velikog vezira, gde su se podvrgavala proveru, te ukoliko bi se desilo da se iz sadržaja pisma otkriju poverljive informacije, izaslanik je mogao platiti i svojim životom.³⁷⁹

Basano tvrdi i da je sultan zabranjivao kopiranje knjiga i rukopisa. Naime, iako se pronalazak štampe u renesansnoj Evropi desio u 15. veku, što je označilo prekretnicu u evropskom društvu i početak modernog doba, u Osmanskom carstvu u to doba nije bilo štamparija. Upravo je to jedna od razlika između tadašnjeg evropskog i osmanskog društva, jer su osmanski mudraci smatrali da knjige treba da budu sačuvane u originalnom rukopisu, zbog čega je u to doba bilo knjiga osmanskih autora, kao i prevoda knjiga iz astronomije,

---

³⁷⁵ *Sunet* je čin obrezivanja dečaka u islamskom svetu, prisutan i kod Jevreja, kao i u Koptskoj orijentalno-pravoslavnoj i Etiopskoj orijentalno-pravoslavnoj crkvi. Ovaj obred je deo verskih zakona, a simbolično označava ulazak dečaka u svet odraslih.

³⁷⁶ Luigi Bassano, *I costumi et i modi della vita de Turchi, descritta di M. Luigi Bassano sano di Zara*, 40.

³⁷⁷ *Isto*, 41-42.

³⁷⁸ *Isto*, 54-55.

³⁷⁹ *Isto*, 56.

medicine, filozofije i poezije, čiji autori su bili uglavnom Persijanci i Arapi, koje su se čuvale u rukopisu.

Zanimljiva su i poglavlja Basanove knjige u kojima se govori o sultanu, njegovim visokim zvaničnicima i o vojnoj službi, ali i o njegovom privatnom životu i raskošnim odajama sultanove palate i harema.

Govoreći o sultanovom odnosu prema zvaničnicima poput velikog vezira i paša, Basano ističe važnost zasedanja Divana, koje se održavalo nakon što su razni zahtevi iz carstva dolazili do kadiaskera³⁸⁰. Kako bi se razmatrali zahtevi i razni drugi slučajevi, sultanove paše i kadije su se sastajale na veću Divana, koje je trajalo i po nekoliko dana, a nakon toga su saopštavali svoje odluke velikom veziru i kadiaskeru.³⁸¹

Nijedna odluka nije mogla biti doneta bez znanja velikog vezira koji je, između ostalog, najčešće odlučivao o prijemu stranih izaslanika, a ponekad se i lično sastajao sa njima u pratnji dragomana, a isto tako nijedna presuda nije mogla biti određena bez odluke vrhovnog sudije, a njegove odluke bile su zapisane u sidžilima.³⁸²

Sultan je vodio računa o tome da stanovnici Carigrada budu bezbedni, te je postojao običaj da pored sultanovih vojnika i civili, među kojima su bili muslimani, hrišćani i Jevreji, obilaze noću ulice Carigrada kako se ne bi dogodila neka opasnost. U to vreme bili su česti požari, te su kuće, kao i dućani trgovaca bili u opasnosti. Upravo iz tih razloga je postojala noćna straža čija je nadležnost bila da spreči nepravilike.

Veoma su zanimljiva i Basanova zapažanja o sultanovom privatnom životu, gde on ističe da su sultanov život, baš kao i njegove tajne odaje, bili skriveni od očiju javnosti. Na ulasku u sultanove odaje je bila straža koja nije dozvoljavala da bilo ko uđe, sem onoga ko nije prijatelj sa nekim od evnuha ili ko je veoma cenjen od strane samog sultana. Veoma je raskošan i upečatljiv Basanov opis sultanovih odaja:

*Le mura dentro della camera segreta vi sono ricchissime gioie sparse per alcuni fogliami dell' oro, nel mezzo (il che usano tutti i gran maestri) v' e' un gran palla di vetro, dalla qual pende il fuoco d'oro con gioie per terra, tappeti d' oro, l'argente e di seta.*³⁸³

[Zidovi unutar tajnih odaja ukrašeni su raskošnim draguljima rasutim po zlatnim listićima, a na sredini prostorije (kao što je slučaj kod svih velikiša) nalazi se velika staklena kugla sa koje vise ukrasi od zlata, koji plamte kao vatra, dok su na podu dragulji, tepisi od svile protkani zlatom i srebrom.]

Ne smemo zaboraviti ni njegov opis harema, nakon koga autor govori o načinu na koji sultan bira svoju miljenicu:

³⁸⁰ Kadiasker (tur. *kadiasker* ili *kazasker*) je bio vojni sudija u Osmanskom carstvu. (Vidi: Robert Mantran, *La vita quotidiana a Costantinopoli ai tempi di Solimano il Magnifico e dei suoi successori (XVI e XVII secolo)*, ed. 3, Rizzoli, Milano, 1998, 115-116.)

³⁸¹ Luigi Bassano, *I costumi et i modi della vita de Turchi, descritta di M. Luigi Bassano sano di Zara*, 25.

³⁸² *Isto*, 27.

³⁸³ *Isto*, 16-17.

*Il gran Turco ha il Serraglio delle donne per ben pezzo lontano dal suo. Quivi tiene gran numero di fanculle giovane, schiave e Cristiane, rinegate e non rinegate, e continuamente riferrate e ogni dieci fanciule hanno una una donna attempata a loro governo. Di questi il gran Turco piglia quella che piu' gli piace, e la tiene separata per due mesi, e con essa a voglia sua si trastulla, ingravidandosi la piglie per moglie se non, la marita con qualch' uno dei suoi con buona condizione. [...]*³⁸⁴

[Sultan ima harem koji se nalazi podalje od njegove palate. U njemu drži mnogo mladih devojaka i robinja među kojima ima i hrišćanki koje su promenile veru, ali i onih koje nisu. I neprekidno dovode nove devojke, a na svakih deset devojaka dolazi po jedna starija žena koja njima upravlja. Od njih sultan bira onu koja mu se najviše dopada, s njom se zabavlja, a zatim je drži odvojenu od drugih devojaka dva meseca i sa njom provodi koliko mu drago. Ako se desi da devojka zatrudni, uzima je za sultaniju, a ako se pak to ne desi, udaje je za nekog od svojih dobrostojećih državnika. [...]]

Basano pominje i sultanove svakodnevne aktivnosti, poput jahanja i odlaska u lov, a isto tako govori o tome da je voleo da čita, posebno istorijske knjige o Aleksandru Makedonskom. Sultan je veoma voleo životinje, i domaće i divlje, a posebno konje. U Carigradu je postojalo mesto ispod glavnog trga gde je sultan držao razne životinje, te je podsećalo na zoološki vrt.³⁸⁵

Osim palata sultana i paša, druge kuće u Carigradu nisu bile tako uređene, već su bile prizemne i ružne, najčešće izgrađene od kamena ili opeke, bez prozora, a autor ih poredi sa seoskim kućama u Lombardiji. Takođe, govori o tome da ni enterijer carigradskih kuća, osim onih u kojima su živeli plemići, nije bio dobro uređen i da u tim kućama nema stolova, stolica, niti zidnih tapiserija, pa čak ni kreveta, te zbog toga jedu na prostirci od kože, a spavaju na tepihu. Takođe, pominje da su u to vreme postojale i posebne gostione sa spavaonama gde su putnici i trgovci mogli da se odmore od puta, a koje su takođe jako oskudno bilo opremljene te u njima nije bilo čak ni kreveta, a zatvarale su se sat pre ponoći.³⁸⁶

Iako je način života carigradskih stanovnika, opisan u Basanovoj knjizi, naizgled skroman i jednostavan u odnosu na današnje stanovništvo Istanbula, ipak je reč o veoma kompleksnoj i složenoj kosmopolitskoj društvenoj strukturi o kojoj su u to vreme pored Mlečana pisali i drugi evropski putopisci. Čak i kasnije, tokom 18. i 19. veka evropski pisci bili su inspirisani ovim gradom, njegovim pejzažima i načinom života lokalnog stanovništva, koji se razlikovao od načina života Evropljana.

Ali isto tako, za opisima Carigrada iz doba dok je Osmansko carstvo još uvek postojalo, tragali su i mnogi savremeni pisci, poput Orhana Pamuka koji tvrdi da se uvek vraća putopisima pisaca sa Zapada, jer je u tim putopisima Carigrad opisan kao grad koji ima nešto posebno, što se u drugim evropskim gradovima videti ne može. Pamuk takođe tvrdi kako se deo egzotične istočnjačke kulture Carigrada izgubio nakon propasti Osmanskog carstva, te sve ono što je bilo opisano u putopisima i memoarima Evropljana, poput harema ili gradskog bezistana, ostalo je izgubljeno u prošlosti i u procesu modernizacije.

---

³⁸⁴ *Isto*, 17-18.

³⁸⁵ *Isto*, 52-53.

³⁸⁶ *Isto*, 45.

Takođe, ovaj savremeni turski pisac govori o tome da su se do sredine 19. veka na ulicama ovog grada mogli čuti jezici putopisaca, diplomata i turista, poput grčkog, jermenskog, italijanskog, francuskog ili engleskog, ali da su polako utihnuli usled jačanja turskog nacionalnog identiteta.³⁸⁷

Međutim, iako se promenilo mnogo toga, nisu se drastično promenile ulice istanbulske četvrti Bejoglu (Beyoğlu), koji je i danas sačuvao kosmopolitski duh drevnog Osmanskog carstva. U ovoj četvrti koja posebno privlači evropske turiste, mogu se čuti razni evropski jezici, a isto tako, ne smemo zaboraviti da su u ovoj četvrti smešteni konzulati pojedinih evropskih zemalja, poput Italije, Grčke, Nemačke, Velike Britanije, Rusije i Danske, što oživljava sliku iz davno prošlih vremena.

---

³⁸⁷ Orhan Pamuk, *Istanbul, Uspomene i grad*, Geopoetika, Beograd, 2018, 210-213.

5. KNJIŽEVNI, LINGVISTIČKI I UMETNIČKI ASPEKTI U DOBA VENECIJANSKO-OSMANSKIH PREVIRANJA

Poznato je da još iz vremena sultana Mehmeda II, kada dolazi do uspostavljanja veza između Mletačke republike i Osmanskog carstva, paralelno dolazi do međusobnih prožimanja, ne samo na političkom i diplomatskom nivou već i na polju kulture, umetnosti, književnosti i lingvistike. Međutim, potreba za proučavanjem književnih, kulturnih, lingvističkih veza javlja se krajem 19. i u 20. veku, kada se pojavljuju prve knjige i članci savremenih autora, koji govore o uticaju osmanske kulture na evropsku kulturu, književnost i umetnost.³⁸⁸ Međutim, i u ranijim epohama bilo je proučavanja uticaja osmanske književnosti i umetnosti na evropsku, a takođe i proučavanja osmanske pismenosti, a ponajviše bogate osmanske književnosti, te se se javljaju već u periodu od 16. do 18. veka prve beleške mletačkih izaslanika, poput Đovanija Batiste Donada i Đanbatiste Toderinija koje govore o tome, najpre u formi nezvaničnih pisama upućenim rođacima i prijateljima (it. *lettere familiari*), koje su potom štampane kao prve istorije turske književnosti u Veneciji, o čemu će u ovom poglavlju biti reči.³⁸⁹

Venecijansko-osmanske književno-umetničke veze počinju pre svega na sultanovom dvoru na kome su gostovali najpre slikari, poput Belinija a zatim i drugi venecijanski umetnici, a isto tako italijanski književnici počinju da pišu o Osmanlijama i o njihovim običajima. Prvi među njima bio je Đan Mario Filelfo, koji piše na latinskom jeziku poemu *L'Amyris*³⁹⁰.

Poema je posvećena sultanu Mehmedu II, a nastala je kao poklon sina jednog mletačkog trgovca. I sam Filelfo je živeo u Galipolju, blizu Carigrada i lično je poznao sultana. Takođe, njegov otac je bio bailov sekretar početkom 15. veka, te je pisac iz tog razloga imao veoma jake veze sa Osmanskim carstvom.³⁹¹

---

³⁸⁸ Vidi detaljnije: Maria Pia Pedani, *Venezia tra Mori, Turchi e Persiani, Venezia e le culture mediorientali: Bisanzio, Ebrei, Islam*, CSA, Vicenza, 2005, 16-17; Giovanni Ricci, *Ossessione turca. In una retrovia cristiana dell'Europa moderna*, Mulino, Bologna, 2002, 213-219; Marina Formica, *Lo specchio turco: immagini dell'altro e riflessi del sé nella cultura italiana d'età moderna*, Donzelli Editore, Roma, 2012, 3-14.

³⁸⁹ Giovanni Battista Donado, *Della letteratura de' Turchi, oservationi fatte da Gio Battista Donado, senator veneto, fu' bailo a Costantinopoli*, Per Andrea Poletti, All' Insegna dell' Italia a San Marco, Venezia, 1683; Giambattista Toderini, *Letteratura Turchesca dell' abate Giambatista Toderini*, Presso Giacomo Storti, Venezia, 1787, 2.

³⁹⁰ Naziv poeme potiče od reči *emir* (tur. *emîr* (A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 268.)) što znači onaj koji vlada. Ovde odnosi se na osmanskog sultana.

³⁹¹ Vidi detaljnije: Emilio Lippi, 1517 L' ottava al servizio del sultano, *Quaderni veneti*, 34, 2001, 49-88; Benjamin Lellouch, Nicolas Michel, *Conquête ottomane de l'Égypte (1517)*, Brill, Leiden-Boston, 2013, 285-289; Gian Mario Filelfo, *Amyris*, ed. by Aldo Manetti, Bologna, 1978, 241-243.

Još jedna poema iz tog perioda, posvećena sultanu Selimu I, je rukopis koji je otkrio Emilio Lipi. Naziv poeme je *Selimname*, a prema otkrivenom rukopisu se vidi da je autor poznavao osmanski jezik zbog termina koje koristi, a takođe primetna je i reminiscencija na poznate italijanske pesnike Dantea, Petrarku i Pulčija.³⁹²

Ovde je zapravo reč o autorima čije tekstove ne možemo smatrati potpuno književnim, posebno zato što se prilikom prepiske i prevođenja izgubila njihova autentičnost, ali svakako možemo reći da su autori bili putopisci koji su prolazili Carigradom ili su se direktno bavili trgovinom i koji su u to vreme posedovali neosporno humanističko obrazovanje. Činjenica je da tadašnja dešavanja, a posebno venecijansko-osmanski odnosi, predstavljaju plodan period u kome je nastalo mnogo tekstova koji opisuju kulturološke aspekte toga vremena, a ujedno nastaju i književni žanrovi sa specifičnim stilom, kao i istorijski tekstovi na kojima su bazirana naša istaživanja.³⁹³

Primere takvih tekstova svakako predstavljaju i izveštaji mletačkih izaslanika koje smo prethodno analizirali, kao i njihova privatna pisma upućena porodicama i prijateljima. U pismima su opisivali svoja putovanja kroz Carigrad, Osmanlije i njihove običaje, koristeći izraženu retoričku veštinu iako je reč o privatnom pismima. Takođe, davali su realistične opise mesta u kojima su boravili na putu ka Carigradu, a tako nastaju i relacije o putovanjima (it. *relazioni dei viaggi*) kojima se istoričari književnosti posebno bave kako u 19. i 20. tako i tokom 21. veka.

Pored uticaja na polju književnosti važno je pomenuti i lingvistički uticaj, jer su venecijanski predstavnici bili u direktnom kontaktu sa osmanskim jezikom. Pre nego što je oformljena prva škola dragomana koji su prevodili sa osmanskog na venecijansko-italijanski jezik, venecijanski baili i ambasadori suočavali su se sa poteškoćama u razumevanju osmanskih termina o čemu u svojim izveštajima govore i sami mletački predstavnici, poput vicebaila Andree Dandola³⁹⁴ i baila Paolo Kontarinija³⁹⁵.

Međutim, u tom periodu nije bilo praktikuma koji govore o upotrebi turcizama u venecijansko-italijanskom jeziku, a koji su veoma prisutni u izveštajima mletačkih izaslanika. I danas, u savremenim studijama iz oblasti italijanske istorije jezika, ova tema nije puno zastupljena. Profesorka Darija Peroko, istoričarka italijanske književnosti i kulture, u svojim istraživanjima govori o tome da je u periodu od 15. do 18. veka bilo intenzivnih jezičkih prožimanja.³⁹⁶ Takođe, Mari Vialon tvrdi da krajem 17. veka bailo Đanbatista Dona objavljuje delo *Lettera de' Turchi* u kome govori o procesu formiranja prvih dragomana koji su prevodili pismeno i usmeno prilikom venecijansko-osmanskih diplomatskih, političkih i trgovinskih pregovora. Iako su venecijansko-italijanski i osmanski jezik pripadali različitim glotolingvističkim sistemima, Venecijanci su ipak usvojili pojedine reči iz osmanskog jezika. Neke od njih su *sultano*, *pascia'*, *visir*, *aga*, *cadi'*, *dragomanno*, *firmano*, *tugra*, *odaliska*.

³⁹² Maria Pia Pedani, Venezia tra Mori, Turchi e Persiani, *Venezia e le culture mediorientali: Bisanzio, Ebrei, Islam*, 19.

³⁹³ Daria Perocco, Viaggiatori, mercanti veneziani tra Costantinopoli e l'Egitto nel Cinquecento, *Carte di viaggio: Studi di lingua e letteratura italiana 1*, Pisa-Roma, 2008, 61-62.

³⁹⁴ Andrea Dandolo, Relazione di Andrea Dandolo vicebailo a Costantinopoli letta in Pregadi nel 1562, in Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, Serie III, Vol. III, Soceta' Editrice Fiorentina, Firenze, 1855, 171.

³⁹⁵ Paolo Contarini, Relazione di Paolo Contarini bailo a Costantinopoli, letta nel Pregadi l'anno 1583, in Eugenio Alberi *Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo Decimosesto*, Serie III, Voll. III, Firenze, 248.

³⁹⁶ Daria Perocco, Viaggiatori, mercanti veneziani tra Costantinopoli e l'Egitto nel Cinquecento, 63.

Uglavnom je reč o vernoj transkripciji reči u italijanskoj fonetici, koje su se u osmanskome jeziku pisale arapskim alfabetom.³⁹⁷

Takođe, u venecijansko-italijanski jezik ušle su i neke reči iz svakodnevnog života kada su Venecijanci po prvi put usvojili predmete i pojmove koje su te reči označavale. Neke od tih reči su *kilim* od turskog *kilim* koja se odnosi na ručno tkani anadolijski ćilim, *bricco* od turskog *ibrik* što označava posudu sa uskim grlom od bakra za vodu, *bergamoto*, što potiče od reči *bey-armudi* i označava mali agrum iz kojeg se dobija mirisno ulje, kao i reč *caffè* od reči *kahve*, koja se odnosi na crni napitak koji je iz Etiopije stigao u Carigrad 1475. godine.³⁹⁸ Zanimljiv je podatak da su Venecijanci tek nekoliko decenija kasnije usvojili običaj ispijanja kafe i da je ova tradicija došla u Veneciju upravo iz Carigrada iako je kafa danas jedan od simbola italijanske kulture. Običaj ispijanja kafe povezivao je u to doba ove dve kulture, o čemu istaknuti mletački senator, Konstantino Garconi piše u izveštaju iz 1573. godine:

*Costumano anco molti, per poter vivere allegri, di bere ogni mattina una certa acqua negra, fatta con l'oppio, la quale suole levarli da ogni pensiero, ed insieme dal buon sentimento.*³⁹⁹

[Imaju običaj još uvek mnogi, kako bi bili radosniji, da ujutru piju neki crni napitak koji prave sa opijumom, koji odnosi teške misli, zajedno sa ugodnim osećajem.]

Kada je reč o umetničkim veštinama, ne smemo zanemariti venecijansko-osmanski uzajamni uticaj koji je bio primetan i na tom polju. Tako na primer, kod Venecijanaca je postojala veština proizvodnje stakla i stonih lampi koje su se izvozile u Carigrad, ali i u druge istočnjačke zemlje poput Egipta, Sirije i Persije. U 16. veku stakleni predmeti su bili izrađivani sa orijentalnim motivima za potrebe istočnjačkog tržišta, a nešto kasnije Osmanlije usvajaju veštinu proizvodnje stakla.

S druge strane, u Veneciju iz Carigrada dolaze tepisi različitih dimenzija i boja, koji su tkani od vune i svile. U to doba bilo je nemoguće zamisliti enterijer venecijanskog doma bez tepiha, pojedine ugledne venecijanske porodice imale su čitave kolekcije tepiha i zidnih tapiserija. U Italiji, kao i u čitavoj Evropi orijentalni tepih predstavljao je statusni simbol. U Evropi su se orijentalni tepisi koristili još krajem 13. veka, međutim u periodu od 15. do 18. veka postaju neizostavni deo enterijera. Posebno su u bili popularni anadolijski tepisi Ušak koji su se izrađivali u gradu Ušak (Uşak). Ovi tepisi su bili bogatih dezena sa motivima u obliku zvezde ili medaljona. Svakako, bilo je i drugih tepiha poput *Osmanlijskih dvorskih tepiha* ili molitvenih tepiha sedžada, koji su imali veliku umetničku vrednost. Motivi orijentalnih tepiha prikazivani su i na platnima venecijanskih i drugih evropskih slikara.⁴⁰⁰

Možemo isto tako zaključiti da je proces osmanizacije bio dovoljno snažan kod Venecijanaca, jer su pored običaja i pomenutih predmeta prihvatili i način odevanja što se moglo primetiti kod pojedinih plemića koji su nosili osmanski kaftan i papuče, kao sastavni deo odevnog stila, kao i zbog udobnosti.⁴⁰¹

³⁹⁷ Marie Viallon, Venezia ottomana nel Cinquecento, *Epirotica chronica Ioannina*, Hyper Articles en Ligne, HAL, Lyon, 2008, 6.

³⁹⁸ Tristano Bolelli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Vallardi, Milano, 505.

³⁹⁹ Costantino Garzoni, Relazione dell' Impero Ottomano del senatore Costantino Garzoni, stato all' ambasceria di Costantinopoli nel 1573, in Eugenio Alberi *Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo Decimosesto*, Serie III, Voll. I, Clio, Firenze, 1840, 398-399.

⁴⁰⁰ Ksenija Aykut, *Turski folklor*, Kolor Pres, Lapovo, 2017, 25-27.

⁴⁰¹ Marie Viallon, Venezia ottomana nel Cinquecento, 10.

I pored međusobnih prožimanja na polju umetnosti, književnosti i lingvistike, moramo istaći da su takvi uticaji ipak bili veoma ograničeni, posebno kada je reč o uticaju osmanske na venecijansku kulturu, jer su oni pre svega bili izraženi na materijalnom nivou, zbog razlika kojih je bilo više nego sličnosti.

5.1. Đentile Belini (1429-1507) –*Portret Mehmeda Osvajača*

Kada je 1464. godine nakon dugogodišnjeg rata sa Venecijom došlo do sklapanja mira, sultan Mehmed Osvajač je tražio da mu Venecija pošalje slikara koji bi slikao na njegovom dvoru. Odlučeno je da to bude slikar Đentile Belini, jedan od najpoznatijih renesansnih slikara venecijanske škole, koji je ukrašio zidove duždeve palate 1474. godine i koji je naslikao portret tadašnjeg mletačkog dužda, Đovanija Močeniga, koji se danas čuva u Muzeju Korner⁴⁰² u Veneciji. Belini je boravio dve godine na sultanovom dvoru i u tom periodu je naslikan portret Mehmeda Osvajača, koji se čuva u Nacionalnoj galeriji u Londonu.⁴⁰³

U Belinijevom prikazu Mehmeda Osvajača možemo primetiti izvesnu simboliku. Nije slučajno što je sultan prikazan ispred crkve sv. Zaharija u Veneciji. Naime, pre nego što je Belini stigao u Carigrad, crkva sv. Zaharija bila je obnovljena, a neposredno pred slikarev odlazak izgrađen je luk njene kapije, te je moguće da je Belini bio inspirisan lepotom obnovljene crkve. S druge strane, prikaz sultana pred venecijanskom crkvom može se tumačiti i kao oslikavanje njegove nadmoći nad venecijanskom državom i nad Evropom, s obzirom na to da je njegova tendencija bila da pored Carigrada osvoji i Rim. U pozadini portreta uočava se šest kruna, koje simbolizuju krune evropskih vladara, dok je sultan sa crveno-belim turbanom u prvom planu, što potvrđuje naše tumačenje. Međutim, prema mišljenju istoričarke Pedani, krune mogu biti i simbol Mehmedovih prethodnika jer je on bio sedmi vladar imperije. I na samom portretu stoji natpis *Victor Orbis*, što znači *vladar sveta*.⁴⁰⁴

Pored portreta Mehmeda Osvajača, Belini je prepoznatljiv i po drugim delima u kojima su prisutni orijentalni motivi, ali nažalost samo mali broj takvih radova je sačuvan. Još jedno njegovo delo je slika Bogorodice sa detetom, na kojoj se može primetiti orijentalni tepih iz Anadolije, a takođe na samom portretu Mehmeda Osvajača je prikazan tepih, što svakako asocira na motive prisutne u islamskoj tradiciji.

Orijentalni tepisi, koje su mletački trgovci donosili iz Carigrada u Veneciju, postali su sastavni deo enterijera bogatih venecijanskih kuća, a samim tim ubrzo postaju i simbol

---

⁴⁰² Muzej Korner (Meseo Correr), nalazi se na Trgu Svetog Marka u Veneciji. U njemu su čuvane kolekcije slika koje su pripadale uglednim venecijanskim porodicama. Međutim, zanimljivo je da je većina kolekcija u 19. veku prebačeno u palati Fondaco dei Turchi.

⁴⁰³ Serenella Sessini, *Portraits as Testimonies of Cultural Interconnection between Venice and East in the Renaissance*, in Veronika Bernard, *Images IV, Images of the Other- Istanbul, Vienna, Venice*, Zurich, 2015, 170.

⁴⁰⁴ Pedani Fabris, Maria Pia. "The Portrait of Mehmed II : Gentile Bellini: The Making of an Imperial Image." in *Art Turc/Turkish Art, 10th International Congress of Turkish Art*, ed. François Déroche et al. Foundation Max van Berchem, Geneva, 1999, 556.

prestiza, te se neretko dešavalo da su bili prisutni na slikama poznatih venecijanskih slikara. Tako na primer, anadolijski tepih prisutan je na slikama Belinijevog učenika, Vitorea Karpača, kao i kod slikara Đovanija dela Volte.⁴⁰⁵ Isto tako prikazi orijentalnih tepiha mogu se primetiti i na slikarskim platnima venecijanskog slikara Đovanija Belinija. Tepisi prikazani na slikama ovog slikara poznatiji su kao *Belinijevi tepisi*. Još jedan poznati venecijanski renesansni slikar koji je slikao orijentalne tepihe bio je Karlo Kriveli, te su po njemu dobili naziv *tepisi Kriveli*.⁴⁰⁶

Međutim, kako su se odnosi između Venecije i Osmanskog carstva menjali, tokom 16. veka, kada ponovo dolazi do stvaranja antagonizma i neprijateljskih odnosa, tako se menjala i tematika prisutna u delima venecijanskih umetnika. To se može primetiti na slici *Mučeništvo sv. Marka*, Đentileovog brata, takođe poznatog venecijanskog slikara, Đovanija Belinija, na kojoj je prikazano kako Arapi u Aleksandriji muče sv. Marka.⁴⁰⁷

Italijanski umetnici bili su inspirisani orijentalnom tematikom i sredinom kao i krajem 16. veka kada je Ticijan naslikao portret Sulejmana Veličanstvenog, dok je slikar Čezare Večelio slikao venecijanske i osmanske tradicionalne kostime.

5.2. Ticijan (1488-1576) –*Portret Sulejmana Veličanstvenog*

Za razliku od Belinija, slikar Ticiano Večelo, poznatiji kao Ticijan, nikada nije boravio u Carigradu, ali je bio inspirisan orijentalnom tematikom, verovatno pod uticajem Đovanija Belinija, kod koga je učio slikarstvo. Moramo naglasiti da je period u kome je Ticijan stvarao obeležen stalnim venecijansko-osmanskim sukobima, ali je Venecija sa carstvom i dalje održavala trgovinske i diplomatske veze. To je period vladavine Sulejmana Veličanstvenog, te je ovaj umetnik, inspirisan pričom o velikom osmanskome vladaru, naslikao Sulejmanov portret.

I pre nego što je naslikan portret osmanskog vladara, na Ticianovim slikama su bili prisutni orijentalni motivi. Tako na primer, na njegovoj slici *Madona Pezaro* prikazan je Turčin koga odvođe u zarobljeništvo. Prema nekim tumačenjima, zarobljeni Turčin može predstavljati reminiscenciju na Sulejmana Veličanstvenog i simbolizuje buduće pobeđe Venecije protiv Osmanlija.

Ticijan je naslikao Sulejmanov portret 1538. po narudžbini kardinala Federika Gonzage, koji je želeo da sultanovim portretom upotpuni svoju kolekciju portreta slavnih ličnosti. Kada je Gonzagin sekretar video sultanov portret, odmah je uputio pismo kardinalu u kome je pisao da *slika izgleda kao da je živa*.⁴⁰⁸ Takođe, Gvidabaldo II dela Rovere, vojvoda od

⁴⁰⁵ Serenella Sessini, Portraits as Testimonies of Cultural Interconnection between Venice and East in the Renaissance, 170.

⁴⁰⁶ Ksenija Aykut, *Turski folklor*, 27-28.

⁴⁰⁷ Serenella Sessini, Portraits as Testimonies of Cultural Interconnection between Venice and East in the Renaissance, 171.

⁴⁰⁸ Andrea Donati, Tiziano e il 'Gran Turco', *Studi Veneziani*, Fabrizio Serra Editore, Pisa-Roma, 2015, 275.

Urbina, tražio je da Tician ponovo naslika sultanov portret, pa je ubrzo urađena i prva replika portreta koja je potom poslata u Urbino.⁴⁰⁹

Postavlja se pitanje kako je Tician mogao uraditi tako verodostojan sultanov portret ako ga nikada nije video. S jedne strane, ovaj umetnik je mogao naslikati sliku na osnovu pripovedanja iz izveštaja i putopisa Mlečana, ali je prihvatljivije tumačenje da je portret naslikan na osnovu medalje sa sultanovim likom, koju je osmanski admiral Barbarosa doneo na poklon čuvenom venecijanskom piscu, Pjetru Aretinu, čiji je portret takođe Tician naslikao. Pored Sulejmanovog portreta, Tician je nekoliko puta naslikao portret sultanije Hurem i njihove kćeri, sultanije Mihrimah.

Tician je, kao i Belini, ostao upamćen kao izvanredan predstavnik venecijanske slikarske škole, čije se slike odlikuju originalnošću, a na portretima koje je slikao zastupljen je poseban *Ticianov stil* kojim su verno prikazani ljudski karakteri. S obzirom na to da u Osmanskom carstvu nije bilo umetnika koji su poznavali lepe umetnosti, osim pojedinih minijaturista poput Nasuha Matrakčije⁴¹⁰, a i zato što je religija zabranjivala prikazivanje ljudskih likova, Osmanlije nisu za sobom ostavile trag na slikarskom platnu i kako pisac Orhan Pamuk tvrdi *pobedničke i srećne boje Istanbula nisu utvrđene očima i rukama koje su iz njega ponikle*,⁴¹¹ već su zabeležene na slikama evropskih slikara poput Belinija i Ticianja, ili u memoarima evropskih putopisaca.

5.3. Bailo Đovani Batista Donado (1627-1699) i njegova zapažanja o osmanskoj pismenosti i književnosti

Kao što smo već pomenuli, kada je reč o osmanskoj književnosti, kulturi i umetnosti, možemo svakako reći da postoje izvesna zapažanja koja su zabeležena od strane mletačkih predstavnika u Carigradu, uglavnom u njihovim ličnim pismima i memoarima upućenim članovima porodice ili prijateljima. U toku našeg istraživanja posebnu pažnju privukla je knjiga Đovanija Batiste Donada iz 1680. godine, nastala kao plod njegovih refleksija i zapažanja u toku obavljanja funkcije baila u Carigradu.

Donado je pisao memoare upućene bratu Andrei Donadu, koji su 1683. godine objavljeni u Veneciji pod nazivom *Della letteratura de' Turchi, osservazioni fatte da Gio Battista Donado, senator veneto, fu' bailo a Costantinopoli*. Knjiga objavljena pod pomenutim nazivom predstavlja značajan književni poduhvat toga vremena, u kome se prožima misao renesansnog čoveka sa željom da se približi osmanskoj kulturi i književnoj tradiciji.

---

⁴⁰⁹ *Isto*, 279.

⁴¹⁰ Nasuh Matrakčija Visočak (1480-1564) bio je Bošnjak u službi Osmanskog carstva. Bio je geograf, kartograf, istoričar, matematičar, slikar i minijaturist. Izmislio je igru koja se zove *matrak*, po čemu je i poznat kao Matrakčija. (Vidi: Halil İnalçık, Cemal Kafadar, *Süleymân The Second [i.e. the First] and his time*, Isis Press, Istanbul, 1993, 270.)

⁴¹¹ Orhan Pamuk, *Istanbul, uspomene i grad*, Geopoetika, 49-50.

Moramo pomenuti činjenicu da je vreme u kome je Donado boravio u Carigradu posebno značajan period za izučavanje turske književnosti. Naime, kada je u pitanju razvoj turske književnosti u Osmanskom carstvu, možemo slobodno reći da se period između 14. i 19. veka smatra plodnim i da je to epoha koju je obeležila divanska književnost⁴¹². U okviru ove književne tradicije poezija je bila najčešći književni žanr, te su osmanski pesnici pisali zbirke koje su se nazivale *divani*, a svaki autor je imao bar jednu zbirku poezije. Divanska književnost, koja je proistekla iz persijske književnosti, nastala je na osmanskom dvoru, gde su sultani okupljali pesnike, umetnike i druge učene ljude, a samo mali broj učenih ljudi je poznavao jezik divanske poezije, jer su pesme bile napisane osmansko-turskim jezikom koji se razlikovao od narodnog jezika. Ova književnost bila je prepoznatljiva po motivima poput ljubavi ili prirode, a u njoj dominiraju živopisne pesničke slike, komparacija i poigravanje rečima, a kasnije, kako se razvijala ova književnost, bile su prisutne i druge stilske figure poput metafore i alegorije. Ona je bila najzastupljenija umetnost ne samo na dvoru, već su njeni stihovi bili recitovani i stvarani i na trgovima, po mehanama, konacima i drugim mestima.⁴¹³ Upravo iz tog razloga bila je predmet interesovanja kako Osmanlija tako i stranaca poput Donada, koji su u tom periodu boravili u Carigradu.

Iako na samom početku knjige autor govori o tome da su Osmanlije zbog nedostatka štampanih knjiga bile uskraćene u pogledu sticanja formalnog obrazovanja, odnosno poznavanja univerzalnih nauka, ipak ističe činjenicu da je među njima bilo mnogo učenih ljudi, pre svega dobrih poznavalaca prava koje je utemeljeno na verskim zakonima. U potrazi za spoznajom osmanske kulturne tradicije Donado je izvore tražio kako za vreme zvaničnih poseta tako i u nezvaničnim posetama uglednih i učenih osmanskih predstavnika, te su tako od velike važnosti, kao što i sam tvrdi, bili njegovi susreti sa Abdulom efendijom, nekadašnjim sultanovim muftijom⁴¹⁴. Poredeći ga sa čuvenim filozofom Senekom, Donado tvrdi da je Abdula nakon povlačenja iz službe svoje vreme provodio okružen knjigama i da su k njemu dolazili mnogi predstavnici osmanske vlasti, tražeći savete.⁴¹⁵

Prema Donadovom mišljenju, Osmanlije su tokom sticanja obrazovanja imale tendenciju da dobro nauče njihovo Sveto pismo, odnosno Kuran, kako bi dobro poznavale verske zakone, te stoga ne možemo reći da su bili neuki, jer je poznavanje Kurana bilo povezano sa pismenošću, tj. sa poznavanjem osmanskog jezika, baziranog na arapskoj ortografiji.⁴¹⁶

Per intender pero' meglio di questa verita' si deve considerare che la lingua turca e' come nell' Italia la provinciale, nella quale cadauno parla con le forme e con la pronuncia, e accento dell' paese. Ma questa si rende adornata della Persiana, si come noi facciamo con la Toscana. Tuttavia sera' di maggior prova di questa verita'. Che nello stesso modo pur anco si

---

⁴¹² *Divan* je reč persijskog porekla i označava zbirku pesama jednog autora poredanih po alfabetskom redu. *Divanska poezija* je u Osmanskom carstvu nastala u periodu između 1463. i 1878. godine, a vezana je pre svega za arapske i persijske pesnike koji su specifičnim stilom pisali pesme o značajnim događajima i ličnostima.

⁴¹³ Vidi detaljnije: Cem Dilçin, *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2007, 205-207; Mehmet Kalpaklı, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, Mirjana Marinković, *Stara turska književnost*, Filološki fakultet, Beograd, 2012, 59-62; 453; Tunca Kortantamer, *Eski Türk Edebiyatı: Makaleler*, Tom 1, Akçağ, Ankara, 1993, 289-293.

⁴¹⁴ *Muftija* je predstavnik verske vlasti i pravosudni tumač islamskog zakona, odnosno šerijata.

⁴¹⁵ Giovanni Battista Donado, *Della letteratura de' Turchi, osservazioni fatte da Gio Battista Donado, senator veneto, fu' bailo a Costantinopoli*, Per Andrea Poletti, All' Insegna dell' Italia a San Marco, Venezia, 1683, 4.

⁴¹⁶ *Isto*, 6.

*trova l'Arabo tra Turchi, si' come il Latino tra noi poiche tenendo scritto nella suddeta lingua si rende l'Araba necessaria a loro, come alli nostri la lingua in cui si ritrovava la Sacra scrittura.*⁴¹⁷

[Da bismo bolje razumeli ovu istinu, neophodno je znati da tuski jezik poput italijanskog nije jedinstven, jer svako govori oblicima, izgovorom i akcentom mesta iz koga potiče. A ovaj jezik je ukrašen persijskim, kao što je kod nas slučaj s toskanskim. A da je to tako, ima još dokaza. Još uvek je kod Turaka prisutan arapski jezik, kao što je kod nas latinski. Budući da je Kuran napisan arapskim jezikom, njima je on neophodan, kao što i mi moramo znati latinski jer je to jezik na kome je napisano naše Svetog pisma.]

U ulicama Carigrada, u kojima su pretežno bili dućani i bezistani, postojale su i pojedine medrese, odnosno škole gde su deca učila čitanje, pisanje, računanje i recitovanje sura⁴¹⁸ iz Kurana. Donado ipak tvrdi da prilikom usvajanja pismenosti nisu bile zastupljene gramatičke veštine.⁴¹⁹

Međutim, čak i u tom periodu bilo je privatnih učitelja koji su dobro poznavali gramatičke veštine, a takođe, nakon završetka škole dečaci su mogli odlaziti u džamije gde su kod verskih učitelja izučavali versko pravo, te su na taj način, neki od njih mogli postati kadije. Takve verske škole zapravo su bile preteče univerziteta, a u izveštajima mletačkih izaslanika nazivale su se *akademije*.

Donado govori i o tome da je još od vremena sultana Orhana postojala tradicija izgradnje džamija i verskih škola, koju su nastavili i njegovi sledbenici, te je sultan Sulejman podigao džamiju sa medresom, bolnicom i narodnom kuhinjom a potom je sultan Ahmed I sagradio kompleks koji je obuhvatao džamiju, školu za decu, akademiju, kuhinju i javno kupatilo.⁴²⁰

Takođe, pored sultana i sultanije su bile ktitori kompleksa džamija sa školama i bolnicama. Donado u svojoj knjizi pominje džamiju sa školom, koju je podigla majka sultanija 1663. godine. Reč je verovatno o Jeni džamiji, koju je podigla sultanija Turhan Hatidže, a prema Donadovim rečima, džamija je bila toliko veličanstvena da su se divili svi koji su je posetili, pa čak i same arhitekture koje su je osmislile.⁴²¹

U to vreme pored izučavnje verskog prava, u Osmanskom carstvu bilo je i učenjaka koji su poznavali i nauke poput fizike i astrologije. Svakako, najveće obrazovanje posedovale su muftije, zbog čega im je sultan ukazivao veliko poverenje, te je duhovna funkcija muftije, bila poput svetovne funkcije velikog vezira, a isto tako bila je važna funkcija kadija i drugih sultanovih savetnika. Bailo pominje da je nekada u Osmanskom carstvu postojao samo jedan učeni poznavalac prava⁴²², kome su se sve muftije, kadije, paše i veziri obraćali sa raznim zahtevima, ali u vreme kada je bailo živio u Carigradu bilo je drugačije, jer su svi oni koji su obavljali pomenute funkcije dobro poznavali verski sistem, a za obavljanje svojih dužnosti dobijali su po trideset aspri dnevno.⁴²³

⁴¹⁷ *Isto*, 6-7.

⁴¹⁸ *Sure* su poglavlja Kurana.

⁴¹⁹ Giovanni Battista Donado, *Della letteratura de' Turchi, osservazioni fatte da Gio Battista Donado, senator veneto, fu' bailo a Costantinopoli*, 8.

⁴²⁰ *Isto*, 15.

⁴²¹ *Isto*, 16.

⁴²² Verovatno se misli na šejh-ul-islam, što je naziv za vrhovnog autoriteta u islamskom sveštenstvu.

⁴²³ Giovanni Battista Donado, *Della letteratura de' Turchi, osservazioni fatte da Gio Battista Donado, senator veneto, fu' bailo a Costantinopoli*, 24-27.

Kadiasker je dobijao čak i do 550 aspri, ali je njegova dužnost podrazumevala da novac podeli onima kojima je neophodan, u zavisnosti od sandžaka za koji je bio zadužen. Tako na primer, bailo navodi slučaj kadiaskera Rumelije, koji je u ovu provinciju slao novac za vojne potrebe, a isto tako u Carigradu je imao svog poslanika koji je bio nadležan da prati razne slučajeve u gradu, te je ponekad morao da pokriva novčane troškove nastale prilikom pojedinih slučajeva.⁴²⁴

S obzirom na to da u Osmanskom carstvu u to doba nije bilo štamparije, što potvrđuje i Donadovo kazivanje, bilo je veoma teško doći do knjiga i one su uglavnom ručno prepisivane, a prema rečima ovog autora Turci nisu poznavali lepe umetnosti, upravo zbog nedostatka literature. Analogne stavove možemo primetiti i kod Luidija Basana.⁴²⁵

Donado tvrdi da su autori knjiga koje su bile zastupljene u Osmanskom carstvu, pored Osmanlija bili Arapi i Persijanci, a kasnije su njihove knjige prevedene na latinski, grčki i francuski jezik. Među knjigama koje Donado pominje su pre svega gramatički priručnici, neki od njih su *Svetlost gramatike (Grammatica Lucerna)*, nepoznatog autora, zatim *Osnovi turske gramatike (Rudimenti della Grammatica Turca)*, čiji je autor Andrea di Rier, francuski konzul u Egiptu, kao i knjiga *Turska gramatika (Grammatica Turchesca)*, potpisana od strane autora Đovanija Agaupija, koja je štampana u Veneciji.⁴²⁶

Kada je reč o književnosti, Donado govori o tome da su među književnim delima bile zastupljene pre svega zbirke poezije, poznatije kao *divanska poezija*, o čemu je prethodno bilo reći. Jedna od zbirki pomenutih u Donadovoj knjizi je *Divan (Divine in versi)*, persijskog pesnika, Hafiza Širazija. Opus Širazijeve divanske poezije dostupan je i na našim prostorima od 2006. godine kada je objavljen prevod na bosanskom jeziku. U poeziji Hafiza Širazija preovladava verska misao prožeta lirskim pesničkim elementima, te se on karakteriše kao lirski pesnik, koji je svoju pesničku misao zapisivao u formi gazela⁴²⁷, a svojim stilom pisanja uticao je na formiranje pesničkog stila kod turskih pesnika, a kasnije i na evropske predstavnike romantizma.⁴²⁸

Pored *Divana*, Donado pominje još dve zbirke poezije, pod nazivom *Zbirka persijske poezije (Sommaro in Persiano)*, pesnika Fuzulija⁴²⁹, i *Zbirku poezije (Sommaro di Poesia)*, autora Bakija⁴³⁰, a takođe i poemu napisanu u čast proroka Muhameda, čiji autor nije poznat.⁴³¹

Ne možemo reći da je u tom periodu u carstvu bilo mnogo knjiga iz fizike, aritmetike, geometrije, kao ni iz oblasti muzike i drugih lepih umetnosti, ali je svakako bilo dosta knjiga iz oblasti medicine, te Donado pominje pojedine autore poput persijskog filozofa i naučnika Ibn

---

⁴²⁴ Isto, 34.

⁴²⁵ Isto, 43.

⁴²⁶ Isto, 46.

⁴²⁷ *Gazel* (tur. *gazel*, arap. *gazal*, (A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 290.)) je lirski ljubavna pesma pisana distihom od osam do trinaest stihova, sa ponovljenim rimama, a poslednjem stihu pominje se pesnikovo ime. Tematika ovih pesama može biti ljubavna ili verska.

⁴²⁸ Hafiz Širazi, *Divan*, Naučnoistraživački institut Ibn Sina, Sarajevo, 2006, 8.

⁴²⁹ Fuzuli (1494 – 1556) je bio azerski pisac i pesnik divanske poezije. Pisao je poeziju na turskom, arapskom i persijskom jeziku. (Vidi: Cem Dilçin, *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*, 115.)

⁴³⁰ Baki (1526 – 1600) je bio poznati osmanski pesnik, koji je dao izuzetan doprinos na polju divanske poezije. Nazivali su ga *sultanom pesnika*. (Vidi: Cem Dilçin, *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*, 116.)

⁴³¹ Giovanni Battista Donado, *Della letteratura de' Turchi, osservazioni fatte da Gio Battista Donado, senator veneto, fu' bailo a Costantinopoli*, 47.

Sine⁴³², koji je napisao *Kanon medicine (Canoni in Medicina)*, a isto tako i autora Mehmeda Ibičija⁴³³ i njegovu knjigu *Blago medicine (Tesoro della Medicina)*, kao i knjigu pod nazivom *Iskustvo sultana Sulejmana u medicini (L' esperienza dell' Imperatore Solimano in Medicina)*, anonimnog autora.⁴³⁴

Autor tvrdi da su Osmanlije imale tendenciju da spoznaju odnos ljudskog tela i prirode, te je bilo i priručnika iz oblasti hemije, a isto tako, verovalo se da je sve što se dešava predodređeno i zapisano i da je ljudska duša u skladu sa kretanjem planeta, zbog čega su izučavali knjige i traktate iz astrologije i astronomije, a isto tako želeli su da znaju tajne ljudske svesti koja je u korelaciji sa dušom i verom. Posebno su se interesovali za proučavanje logike i filozofije. Donado govori o tome kako su autori filozofskih i teoloških knjiga objašnjavali odnos ljudskog tela sa prirodom i smatrali da se ljudsko telo može porediti sa zemljom, nebom i mesecom. Sve što se dešava na zemlji, dešava se i u ljudskom telu, te su brda poput ljudskih kostiju, drveće poput kose, biljke poput kože, reke poput krvi, a isto kao što je na nebu dvanaest horoskopskih znakova, tako i čovek ima dvanaest organa putem kojih prima spoljne uticaje i oseća.⁴³⁵

Takođe, objašnjava da se sve dešava sa razlogom, ali da postoje određene tajne koje ljudska svest ne može da spozna jer su skrivene u našoj podsvesti. Čovekov dolazak na ovaj svet je i u skladu sa kruženjem materije i kao što postoje četiri stanja materije poput vode, vazduha, zemlje i vatre, tako se i čovek rađa, menja tokom života, a potom umire i završava u prirodi kao materija, a ljudska duša isto tako menja svoj oblik, i ona postoji na nebu i na zemlji.⁴³⁶

Ovakva tumačenja, koja su Osmanlije preuzele od arapskih i persijskih filozofa, uticala su i na evropske mislioce poput Tome Akvinskog i Galilea Galileja, koji su svoja učenja bazirali sledeći primer Ibn Sine, persijskog filozofa iz 10. veka.

Donado pominje i dela iz oblasti istorije, jer je, kako tvrdi, poznavati istoriju važno i u ratu i u miru. Među knjigama koje bailo navodi pomenućemo *Anale persijskih kraljeva (Anali de Re' Persiani)*, koje je u Evropu doneo francuski konzul Rijer u 17. veku, a isto tako značajno je pomenuti i *Istoriju o osvajanju Segedina (Historia dell' acquisto di Seghedin fatto da Mahometto Quarto)*, autora Emira Halija, koju je na italijanski preveo Vincenco Lio, a štampana je prvi put u Veneciji 1682. godine.⁴³⁷

U knjizi Donado pokazuje i svoje prevodilačko umeće sa težnjom da čitaocu približi i deo islamske verske tradicije, te je sa osmanskog na italijanski preveo i dovu⁴³⁸ Hasana paše, Venecijanca koji je promenio veru i prešao u islam postavši osmanski admiral.⁴³⁹

---

⁴³² Ibn Sina, poznatiji kao Avicena (980 — 1037) bio je poznati persijski filozof i naučnik. Bavio se alhemijom, astronomijom, etikom, politikom, fizikom i poezijom. (Vidi: Charles Horne, ed, *The Sacred Books and Early Literature of the East Vol. VI: Medieval Arabia*, Parke, Austin, and Lipscomb, New York and London, 1917, 90-91.)

⁴³³ O pomenutom autoru u istoriografiji nema zvaničnih podataka.

⁴³⁴ *Isto*, 51-53.

⁴³⁵ *Isto*, 61.

⁴³⁶ *Isto*, 67-75.

⁴³⁷ *Isto*, 83-84.

⁴³⁸ Dova je lična molitva u islamskoj veri, bez posebno utvđenih reči i rituala.

⁴³⁹ Giovanni Battista Donado, *Della letteratura de' Turchi, osservazioni fatte da Gio Battista Donado, senator veneto, fu' bailo a Costantinopoli*, 94.

O Dio nostro, causa d'ogni bene, proveditor d'ogni impegno, o mutator de' cuori, e pritor degli occhi, guida de' disperati; dio nostro, apriteci le chiuse porte provedeteci della vostra carita' ne' nostri bisogni, illuminateci gli occhi, e i cuori dei vostri adorativi e servi; con la vostra infinita providenza speriamo tutte le nostre speranze sono nella vostra divinita', le forze e le potenze tutte vengono da voi; Dio Altissimo e Maggiore; l'oratione di dio sia sopra il nostro Signore Mehemetto, e sopra di tutti della sua discendenza.⁴⁴⁰

[O, Gospode naš, koji si uzrok svakog dobra i koji omogućavaš svaki naš poduhvat, Ti koji pokrećeš naša srca i otvaraš naše oči, i Ti koji si naša vodilja, Gospode naš, otvori nam zatvorena vrata i svojom milošću ispuni naše potrebe. Prosvetli oči i srca vernika i slugu Tvojih. U Tvoje beskrajno providenje se uzdamo i sve naše nade su u Tvom Božanstvu, i sva naša snaga i volja potiču od Tebe. Svevišnji i Svemogućći Gospode, neka ova molitva bude u ime našeg Muhameda i u ime svih njegovih sledbenika.]

Takođe, Donado je svoj prevodilački poduhvat izrazio i u prevođenju turskih poslovice na italijanski jezik, a ovde ćemo dati neke od primera i u našem prevodu.

Tako na primer, Donado je u svojoj knjizi zabeležio poslovice *Arifsen bir chiul ieter, coriatsen gir bargya'*, a prevod na italijanskom jeziku glasi *Per gli intendenti cittadini bastante una rosa, ma per contadini non e' sufficiente il giardino.*⁴⁴¹ Možemo primetiti da je autor prilagodio verziju turske poslovice italijanskoj ortografiji, a verzija ove poslovice koja se sreće u izvorima na turskom jeziku glasi:

*Arif isen bir gül yeter kokmağa, hoyrat isen gir bahçeye yıkmağa.*⁴⁴²

U prevodu:

Ako si pametan jedna ruža je dovoljna da pomirišeš, ako nisi, uđi i uništi baštu.

U srpskom jeziku postoji poslovice koja je ekvivalent navedenoj poslovice, a ona glasi:

Pametnom je i jedna dosta.

Kada je u pitanju Donadov prevod iste poslovice na italijanskom jeziku, može se reći da je ovaj autor uneo dodatne elemente (it. *cittadini, contadini*) kojih u originalu nema, verovatno sa namerom da upotpuni italijansku semantiku, te njegov prevod ne odgovara u potpunosti originalu, a doslovan prevod sa italijanskog na srpski jezik bio bi:

Za razumne građane dovoljna je jedna ruža, a za seljake nije dovoljan ni vrt.

A evo još jednog primera. Poslovice koja je u Donadovoj knjizi napisana na sledeći način *Bir tazi ichi tanssan birde totamas*, na turskom jeziku bi glasila: *Bir tazi iki tavşan birden tutamaz.*

U Donadovom prevodu na italijanski glasi ovako:

---

⁴⁴⁰ *Isto*, 94.

⁴⁴¹ *Isto*, 97.

⁴⁴² Mustafa Uslu, *Şiirden Şuûra*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2017, 95.

*Un levriero non puol prender due lepri in una volta.*⁴⁴³

Naš prevod:

Jedan hrt ne može uhvatiti dva zeca odjednom.

Prevod autora sasvim korektno odgovara originalnoj verziji poslovice.

Još jedan zanimljiv primer poslovice, zabeležen u Donadovom delu glasi na turskom jeziku *Islanmissin iagmurden pervasine*, a njegov prevod na italijanskom jeziku je *Quello che e' bagnato, non teme della pioggia*.⁴⁴⁴ Ponovo je reč o varijanti ortografski prilagođenoj italijanskom jeziku, ali je svakako ovde reč o prevodu vernom originalu. Ispravno napisana varijanta na turskom je *Islanmışın yağmurdan korkusu olmaz*,⁴⁴⁵ a naš prevod ove poslovice, koji odgovara kako verziji na turskom tako i na italijanskom bio bi:

Onaj ko je mokar ne boji se kiše.

Takođe Donado je zapisao poslovicu *El elden üster* koju je autor prilagodio prevod italijanskoj semantici, te na italijanskom glasi:

*Una mano lava l'altra, e le due il viso.*⁴⁴⁶

Doslovan prevod sa italijanskog na srpski glasio bi:

Jedna ruka mije drugu, a dve miju lice.

Prihvatljivije je prevesti *Ruka ruku mije*, kao što je u duhu srpskog jezika. Međutim, u izvorima na turskom jeziku pomenuta poslovice glasila bi *El elden üstündür*⁴⁴⁷ čije se značenje razlikuje od prevoda autora. Značenje ove poslovice bilo bi *Uvek postoji neko ko zna bolje i više*. U srpskom jeziku postoji poslovice koja bi po značenju više odgovarala poslovice na turskom jeziku, a ona glasi *Dve glave su pametnije od jedne*.

Još jedna poslovice koju smo izdvojili ovom prilikom u Donadovoj knjizi glasi *Sozin ialani olmas mecher iagnisolla'*. Istu poslovicu autor je preveo na sledeći način:

*Le parole non son bugie, ma vengono dette per qualche causa e fine.*⁴⁴⁸

Ispravna verzija ove poslovice na turskom glasi *Sözün yalanı olmaz yanlış olur*⁴⁴⁹ što bi u prevodu značilo *Reči ne mogu biti lažne već pogrešne*. I ovde uočavamo mala odstupanja u prevodu na italijanski jezik, jer bi doslovan prevod sa italijanskog na srpski bio sledeći:

⁴⁴³ Giovanni Battista Donado, *Della letteratura de' Turchi, osservazioni fatte da Gio Battista Donado, senator veneto, fu' bailo a Costantinopoli*, 98.

⁴⁴⁴ Isto, 99.

⁴⁴⁵ Hüseyin Güney, Emrullah Güney, *Nevşehir folkloru: deyimler, atasöleri, sözcükler*, Volume I, Published by Private Edition, Mersin, 1993, 31.

⁴⁴⁶ Giovanni Battista Donado, *Della letteratura de' Turchi, osservazioni fatte da Gio Battista Donado, senator veneto, fu' bailo a Costantinopoli*, 100.

⁴⁴⁷ Ömer Asim Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Tom 2, İnkilâp Kitabevi, İstanbul, 1989, 261.

⁴⁴⁸ Giovanni Battista Donado, *Della letteratura de' Turchi, osservazioni fatte da Gio Battista Donado, senator veneto, fu' bailo a Costantinopoli*, 101.

⁴⁴⁹ Eflâtun Cem Güney, *Âşık Garip*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1964, 99.

Reči nisu pogrešne, ali se govore sa namerom i ciljem.

Donado daje i primere prevoda osmanske poezije, čije su stihove ponekad prevodili venecijanski dragomani, poput dragomana Đovanija Rinalda Karlija:

Original:

*Vian heibacceuan, vian
Hac Nazar childun sana
Nazarim chimdem sararsan
Ala ghiosum vivcuda.⁴⁵⁰*

Verovatno je reč o stihovima koje je Donado čuo i zabeležio u izvornom obliku, a zaključujemo da bi original na turskom mogao biti:

*Hey, bahçivan
Kaç nazar geldi sana
Nazarın şimdi sorarsan
Ala gözüm ve vücüt.*

Karlijev prevod:

*Giardinier, dagl' ochi tuoi
Fuga il sonno e il tuo Sol.
Ogetto così vago
Di tue gioie presago
Scacci dall' alma il duol.⁴⁵¹*

Naš prevod:

*Baštovanu, iz očiju tvojih
Beži san i Sunce tvoje.
Toliko ljupkosti
Slutim iz tvojih radosti,
Odagnaj bol iz duše tvoje.*

Pored citiranih stihova prevoda dragomana Karlija bilo je i drugih pokušaja prevoda osmanske poezije koja je često recitovana na osmanskome dvoru i koja je ponikla iz pera virtuoznih persijskih pesnika. Nije neobično što se kod venecijanskih izaslanika i dragomana javlja želja za spoznajom stihova na osmanskome jeziku, budući da je reč o bogatoj venecijanskoj književnoj tradiciji, sa predstavnicima poput Pjetra Aretina ili Pjetra Bemba. Stoga, moguće je tražiti i venecijansko-osmanske književne veze proistekle iz uzajamnih interkulturalnih prožimanja.

---

⁴⁵⁰ Prilikom našeg istraživanja nismo utvrdili ko je autor stihova koje je Donado zabeležio u svojoj knjizi. Verovatno je reč o stihovima koje je Donado čuo u usmenoj formi.

⁴⁵¹ Giovanni Battista Donado, *Della letteratura de' Turchi, osservazioni fatte da Gio Battista Donado, senator veneto, fu' bailo a Costantinopoli*, 139.

5.4. Đanbatista Toderini (1728-1799) – *Letteratura Turchesca*

Pored Donadovog dela *Della Letteratura de' Turchi*, dva veka kasnije nastaje jos jedno delo koje je Evropljanima rasvetlilo znanja o osmanskoj pismenosti. Reč je o delu venecijanskog opata, pisca i filozofa, Đanbatiste Toderinija, koje je po prvi put štampano u Veneciji 1787. pod nazivom *Letteratura Turchesca dell' abate Giambatista Toderini*. Naime, Toderini je u periodu od 1781. do 1786. godine boravio u Carigradu, u kući tadašnjeg venecijanskog baila, Agostina Garconija, gde je podučavao bailovog sina. Sa težnjom da sazna više o osmanskoj kulturi i književnosti Toderini je za vreme boravka u Carigradu bio u neprekidnoj potrazi za izvorima koji svedoče o tokovima turske književnosti, a kako saznajemo iz predgovora njegove knjige, do željenih informacija je dolazio ne samo iščitavajući knjige već i u razgovorima sa učenim Osmanlijama, a isto tako tvrdi da mu je i sam bailo Garconi mnogo pomogao, te je njegovo delo postalo zapaženo ne samo u Veneciji već i u Osmanskom carstvu. To je zapravo prvo delo u italijanskoj istoriografiji, koje rasvetljava osmansku književnu tradiciju, zapaženo u Evropi i u Osmanskom carstvu.

Na samom početku svoje knjige, Toderini govori o tome da su Evropljani imali pogrešno uverenje o pismenosti Turaka jer su smatrali da je poznavanje nauke zabranjeno njihovom verom. Stoga autor negira ovaj stav ističući da je i sam prorok Muhamed tvrdio da je dozvoljeno da muslimani poznaju sve nauke, a da se isto tako u sultanovoj biblioteci nalaze spisi koji potvrđuju da je sultan Mehmed Osvajač govorio kako je izučavanje nauke božanska prednost pravih vernika.⁴⁵²

Poput Donada i Toderini je mišljenja da Osmanlije osnove svoje nauke temelje na dobrom poznavanju Kurana, na delima arapskih i persijskih autora, kao i na prevodima pojedinih grčkih autora, te da zbog toga poznaju mnoge nauke, uključujući i književnost, u kojoj ne zaostaju puno za arapskim i persijskim autorima.

Među knjigama, Toderini najpre izdvaja priručnike iz gramatike, poput *Traktata o konjugacijama*, napisanog na arapskom jeziku, autora Šarfa, kao i priručnik pod nazivom *Arapska sintaksa*, autora Nava. Takođe, tvrdi da je bilo mnogo priručnika iz dijalektike, logike i filozofije, što je istovetno sa Donadovim zapažanjem, a da tek na trećem mestu dolaze priručnici iz univerzalnih nauka, poput fizike.⁴⁵³

Kao što smo već pomenuli, Toderini potvrđuje Donadova zapažanja da je u osnovi obrazovanja svakog muslimana dobro poznavanje Kurana, te su iz tog razloga Turci, kao i Arapi pisali različita tumačenja hadisa, sačuvana u sultanovoj biblioteci i da se ime Alaha pominje 99 puta u Svetoj knjizi muslimana, zbog čega svaki musliman poseduje tesbih

---

⁴⁵² Giambattista Toderini, *Letteratura Turchesca dell' abate Giambatista Toderini*, Presso Giacomo Storti, Venezia, 1787, 2.

⁴⁵³ *Isto*, 6-8.

sačinjen od 99 čvorova.⁴⁵⁴ Ovde se uočava Toderinijevo dobro poznavanje Kurana, kao i muslimanske verske simbolike, koje se posebno ogleda u njegovoj tvrdnji da se Božije ime ne pominje eksplicitno, već kroz epitete poput *onaj koji sve vidi* i *onaj koji sve čuje*.

Autor govori i o tome da je muslimanima neophodno dobro poznavanje zakona, pre svega zbog podele imovine, jer su njihove porodice brojne zbog poligamnih brakova, pa tako Turčin ima prava da se oženi četiri puta, a kako se deca ne bi kasnije sukobljavala oko nasleđstva, postojalo je takozvano porodično stablo gde bi se upisivala imena svih žena i dece, ne bi li se na osnovu toga mogla utvrditi tačna preraspodela imovine. To je bio jedan od osnovnih razloga proučavanja Kurana i šerijatskog prava.⁴⁵⁵ Takođe tvrdi da je u osnovi jake osmanske države bilo poznavanje pravnog i političkog sistema, zbog čega su pisani traktati o politici na osmanskome jeziku, ali je bilo i pojedinih traktata na drugim evropskim jezicima. Kao jedan od takvih primera, Toderini pominje epistole venecijanskog baila Pjetra Businela o osmanskoj politici, iako, nažalost Businelov rukopis nije sačuvan, već je objavljen na nemačkom jeziku. Među istaknutim autorima političkih traktata, autor pominje i pojedine istaknute osmanske državničke poput Lutfi-paše⁴⁵⁶, velikog vezira.⁴⁵⁷

Pored političkih traktata i knjiga iz oblasti logike i filozofije, o kojima je govorio bailo Donado u svom delu, Toderini pominje da je u 18. veku bilo i priručnika iz oblasti retorike, jer je logika bila važna disciplina koju su morali poznavati političari u Osmanskom carstvu. Među autorima koji su pisali priručnike iz retorike bili su cenjeni arapski i persijski autori poput Abu Mohameda Abdulaha, koga su nazivali persijskim Kvintilijanom⁴⁵⁸.

Kada je reč o književnim delima, Toderini tvrdi da je posebno bila zastupljena moralistička poezija i proza, te su pored Kurana od posebne važnosti bila dela sa tematikom i poukama utemeljenim na načelima moralne filozofije.

Iz knjige ovog autora saznajemo da su Osmanlije u svojim delima govorile o Nasredinu hodži, liku iz satiričnih priča Turaka i drugih istočnih naroda iz 13. veka koji je u delima poznat po šalama i dosetkama, a one ponekad imaju i pedagoški karakter. Nasredin hodža je poznat i među narodima Balkana, a priče o njemu stigle su na Balkan dolaskom Turaka Osmanlija.⁴⁵⁹ Isto tako, među istaknutim književnim delima u tom periodu bila je zbirka *Đulistan*, sačinjena od kratkih priča i aforizama, prožetih poezijom, persijskog autora Sadija.⁴⁶⁰

Đulistan spada u didaktička dela u čijim pričama su istaknute iskonske moralne vrednosti. Od 15. veka, dolaskom Osmanlija na Balkan, i na našim prostorima su bila zastupljena pojedina dela arapskih i persijskih autora među kojima je bila i zbirka *Đulistan*,

---

⁴⁵⁴ *Isto*, 21-23.

⁴⁵⁵ *Isto*, 50.

⁴⁵⁶ Lutfi-paša (1488 - 1564) je bio veliki vezir Osmanskog carstva za vreme vladavine sultana Sulejmana. (Vidi: George Gawrych, *The Crescent and the Eagle: Ottoman Rule, Islam and the Albanians*, 1874-1913, I. B. Tauris, London, 2006, 58.)

⁴⁵⁷ Giambattista Toderini, *Letteratura Turchesca dell' abate Giambatista Toderini*, 61.

⁴⁵⁸ *Kvintilijan* je bio čuveni retoričar u rimsko doba, koji je pisao priručnike iz oblasti retorike. Bio je poznat i kao izuzetan učitelj retorike.

⁴⁵⁹ Ksenija Aykut, Nasredin hodža, balkanska kuća orijentalnog tipa i pirotski ćilim kao izrazi kulturnog nasleđa, *Nasleđe, elementi turskog kulturnog uticaja u Srbiji/Miras, Sirbistan'da Yaşayan Türk Kültürü Unsurları*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2016, 28-29.

⁴⁶⁰ Giambatista Toderini, *Letteratura Turchesca dell' abate Giambatista Toderini*, 96-97.

koja se često čitala u medresama u našim krajevima.⁴⁶¹ Pored *Divana* Hafiza Širazija, *Đulistan* je još jedno vredno delo koje je ostavilo upečatljiv trag na evropske književnike i mislioce, poput filozofa Voltera.⁴⁶²

Takođe, poput Donada, Toderini govori o važnosti poezije u okviru osmanske književnosti:

*I Turchi coltivano molto la Poesia condotti dal genio e dal diletto. [...] Abbondano di bellissimi pezzi d'Araba Poesia, e di Persiani Poeti ad arricchire la mente di poetiche idee, e colorite di vaghe, e forti immagini i loro poemi.*⁴⁶³

[Turci veoma neguju poeziju vođeni maštom i rasonodom. [...] Tu je obilje veličanstvenih dela arapske poezije, kao i dela persijskih pesnika, koja obogaćuju um pesničkim idejama i oslikavaju ljupkim i upečatljivim slikama njihove poeme.]

Kako zaznajemo iz autorovih reči cilj nastanka poezije bila je rasonoda, te pored pesama sa moralnim poukama, pisane su i pesme šaljivog karaktera. U 18. veku u okviru osmanske pesničke tradicije javljaju se osmanski, arapski i persijski autori, a među poznatijima Toderini izdvaja Abdul – Faraha Ali Esfahanija i njegovu zbirku poezije *Ketab al-agani*, koja je bila jedno od ključnih dela u persijskoj i osmanskoj istoriji književnosti. Zbirka rasvetljava nešto drugačiju tematiku i neke od motiva koji nisu bili zastupljeni u ranoj islamskoj književnoj tradiciji, poput alkohola, homoseksualizma i fizičke ljubavi.⁴⁶⁴

Zanimljiv je i podatak da Toderini po prvi put pominje žene pesnikinje u okviru osmanske i arapske književnosti, kao i autore koji su pisali dela o osmanskim i arapskim pesnikinjama. U historiografiji turske književnosti zaista se pominju žene pesnikinje, posebno od 15. do 18. veka, poput Zejenep Hatun, Mihri Hatun, Sidki Hatun, Hubi Hatun i druge, koje su pored osmanskog dobro znale i arapski jezik.⁴⁶⁵

Mnogi osmanski pesnici i ućeni ljudi toga vremena bili su inspirisani lepotom i umećem pesnikovanja persijskih pesnika zbog ćega su neretko i ućili persijski jezik, te se javljaju i prevodi persijskih i arapskih pesnićkih antologija, kao i istorijskih traktata i putnićkih hronika. Tako na primer, Ćatib Ćelebija⁴⁶⁶ preveo je sa persijskog *Tuhfetul chibar*, istoriju o osmanskim ratovima, dok je Nazim Zade preveo delo *Tarichi timuri giurgian*, arapskog autora Ahmeda Ibn Abdule. Kada je reć o pesnićkim antologijama u istoriji osmanske književnosti pominje se delo *Tashnkoprizade*, antologija iz 1586. godine u kome se pominju 529 autora, a među osmanskom pesnićkim imenima imenima istiću se Baki,

⁴⁶¹ Šejh Saadi Širazi, *Đulistan*, El-Kalem, Sarajevo, 1989, 12-14.

⁴⁶² Giambatista Toderini, *Letteratura Turchesca dell' abate Giambatista Toderini*, 98.

⁴⁶³ *Isto*, 200-201.

⁴⁶⁴ K. Abu Deeb, *Ketab al-agani*, Encyclopedia Iranica, I/6, 1984, 606-607.

⁴⁶⁵ Eren Sarı, *Osmanlı Kadın Şairleri*, Net Medya Yayıncılık, İstanbul, 2016, 3.

⁴⁶⁶ Ćatib Ćelebija (? – 1655/56) je bio turski geograf iz 17. veka, a njegovo poznato delo je *Ogledalo sveta*. (Vidi: Gabriel Piterberg, *An Ottoman Tragedy: History and Historiography at Play*, California University of California Press, California, 2003, 46-47)

Nasimi⁴⁶⁷, Mesih⁴⁶⁸, Nefi⁴⁶⁹, Kasim.⁴⁷⁰ Pored navedenih imena, u istorijama turske književnosti pominju se i drugi autori koji su obeležili period stvaranja divanske poezije poput Fuzulija, Nedima⁴⁷¹, Nabija⁴⁷² i Šejha Galipa^{473, 474}.

Pomenuta pesnička imena srećemo i kod Toderinija koji tvrdi da se osmanski pesnički opus karakteriše poletnim i živahnim stihovima i lepotom pesničkog jezika, zbog čega su sultani na dvoru okupljali pesnike i uživali u recitovanju poezije, a neretko su je i sami pisali.⁴⁷⁵ Međutim, i pored snažne inspiracije koje su osmanski pesnici posedovali, ne smemo izostaviti činjenicu da je njihovo pesničko nadahnuće ostalo limitirano unutar ukalupljenih pesničkih formi i motiva, preuzetih od persijskih i arapskih autora, te stoga možemo reći da u njihovom stvaralačkom opusu nije bilo originalnosti.⁴⁷⁶

Na isti način, kao što smo već prethodno pomenuli, stvaralaštvo persijskih i arapskih autora uticalo je i na evropske autore koji su nalazili inspiraciju u delima poput *Divana* i *Dulistana*, a bilo je i evropskih prevoda manje poznatih autora. I sam Toderini se oprobao u prevođenju stihova pojedinih pesnika poput Ibn Kanisa Al-Eskandalija, iako ovde nije reč o prevodu izvornih stihova, već je u pitanju prevod sa francuskog jezika. Verzija Toderinijevog prevoda glasi ovako:

*Spesso una Nera e' bianca
Meglio d' ogni altro per il suo costume,
E' un corpo, che il colore al Muschio fura,
Ha il candor della Canfora piu' pura.
Il bruno allor assomiglia,
Alla pupilla delle nostre ciglia,
Che nera si presume,
Ne altro poi che lume.*⁴⁷⁷

---

⁴⁶⁷ Nasimi (1369 – 1417) poznat i kao Nesimi bio je poznati osmanski pesnik azerskog porekla koji je stvarao krajem 14. i početkom 15. veka. Pisao je divansku poeziju na turskom i persijskom jeziku. Takođe ostavio je i veliki broj pesama na arapskom jeziku. (Vidi: Cem Dilçin, *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*, 106.)

⁴⁶⁸ Mesih (1470-1512) bio je osmanski pesnik poreklom iz Prištine. Mesih zauzima značajno mesto među pesnicima divanske poezije. Pored pesničkog stvaralaštva bavio se i kaligrafijom. (Vidi: Fehim Bayraktareviç, Mesih'in Dünnya Edebiyatında Yer Alan "Bahariye"si, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: XXII, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. İstanbul, 1974-1976, 213-219)

⁴⁶⁹ Nefi (1572 – 1635) je bio osmanski pesnik i satiričar. (Vidi: Cem Dilçin, *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*, 356.)

⁴⁷⁰ Giambatista Altrizi, *Atlante storico, letterario, bibliografico, archeologico, dai secoli omerici ai giorni nostri*, Girolamo Tasso, Venezia, 1840, 43.

⁴⁷¹ Nedim (1681 –1730) je bio jedan od najpoznatijih osmanskih pesnika. Pored Bakija i Fuzulija, smartan je jednim od najvećih predstavnika divanske poezije. (Vidi: Cem Dilçin, *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*, 131.)

⁴⁷² Nabi (1642 –1712) je bio pesnik na dvoru sultana Mehmeda IV. (Vidi: Cem Dilçin, *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*, 130.)

⁴⁷³ Šejh Galip (1757 – 1798) je bio osmanski pesnik 18-og veka. Svoj prvi divan napisao je kada je imao samo 24 godine. Iako je bio istaknuti pesnik divanske poezije, smatra se i začetnikom simbolizma u turskoj književnosti. (Vidi: Cem Dilçin, *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*, 135.)

⁴⁷⁴ Cevat Akkanat, *Gelenek ve İkinci Yeni Şiiri*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002, 151.

⁴⁷⁵ Giambatista Toderini, *Letteratura Turchesca dell' abate Giambatista Toderini*, 205-206.

⁴⁷⁶ Cem Dilçin, *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*, 206-208.

⁴⁷⁷ Giambatista Toderini, *Letteratura Turchesca dell' abate Giambatista Toderini*, 208.

Naš prevod:

*Često crna je belja,
Više nego i jedna druga po svojoj prirodi,
To je poput tela koje ima boju mahovine,
A poseduje belinu veću od najbeljeg kamfora.
A smeđa koja sličī
Zenici očiju naših,
Za koju se pretpostavlja da je tamna,
Zapravo nije ništa drugo sem svetlosti.*

U veličanstvenim stihovima predstavnika osmanske, persijske i arapske poezije možemo tražiti sličnosti sa evropskim pesnicima toga vremena, a ponajviše sa predstavnicima baroka, književnog pravca koji se javio krajem 16. veka i koji je obeležio 17. vek. Naime, kao što se u islamskoj lirskoj poeziji zastupljeni ustaljeni motivi poput ruže, prirode, boja, ljubavi, a kasnije i elementi koji opisuju fizičku ljubav, što je posebno bilo izraženo u persijskoj književnoj tradiciji, slične motive srećemo i u italijanskoj književnoj poetici baroka, poznatijoj kao *poetica della meraviglia*, gde naglašavanjem jednog od pomenutih motiva, pesnik ima cilj da zadivi i zainteresuje čitaoca, uz stalno poigravanje i upotrebu metafora i alegorije. Međutim, to je istovremeno period kada u Italiji dolazi do rađanja muzičkih žanrova poput opere.⁴⁷⁸

S druge strane, i u Osmanskom carstvu u kome u prethodnom periodu nisu bile zastupljene lepe umetnosti, u 17. veku, kako ističe Toderini, dolazi do formiranja muzičkih žanrova i prvih takozvanih poznavalaca muzike, koji su svoje znanje i umeće sticali od persijskih muzičara. Toderini pominje izvesnog Osmana Efendiju, velikog osmanskog učitelja muzike, koji je uticao na formiranje mnogih poznavalaca muzike na osmanskome dvoru.⁴⁷⁹ Međutim, ova tvrdnja nije tačna jer je muzika na osmanskome dvoru bila veoma zastupljena i u ranijem periodu. Ona se razvijala u dva pravca, kao turska narodna muzika (tur. *Türk Halk Müziği*) i turska klasična odnosno umetnička muzika (tur. *Türk Sanat Müziği*).⁴⁸⁰

Takođe, kraj 17. i 18. veka u Italiji donosi pravu revoluciju na polju muzike, te su italijanski kompozitori i muzički teoretičari neprekidno stvarali, a usled venecijansko-osmanskih kulturnih i književnih uzajamnih uticaja, dolazi i do prožimanja u oblasti muzike, koja se ogledala u tome što su italijanski kompozitori neretko stvarali dela inspirisana orijentalnom tematikom. Tako na primer, nakon Prvog morejskog rata i nakon potpisivanja Karlovačkog mira 1699. godine, Đoakino Rosini napisao je operu *Armida*, baziranu na scenama iz dela *Oslobođeni Jerusalem*, pisca Torkvata Tasa, dok je kompozitor Đulijio Čezare Koradi komponovao delo *Il Gran Temerlano*. U tom periodu nastalo je i delo *Il perfetto Ibrahim gran visir di Costantinopoli*, anonimnog kompozitora, ali nažalost ovo delo nikada nije ugledalo svetlost muzičke pozornice.⁴⁸¹

⁴⁷⁸ Francesco de Sanctis, *Storia della letteratura italiana*, Salani, Firenze, 1965, 668-672.

⁴⁷⁹ Giambatista Toderini, *Letteratura Turchesca dell' abate Giambatista Toderini*, 223-224.

⁴⁸⁰ Vidi: Ksenija Aykut, *Turski folklor*, 46-61; Emre Sarı, *Türk Sanat Müziği Şarkı Hikayeleri*, Nokta E-book publishing, Istanbul, 2016, 28-37.

⁴⁸¹ Melania Buciarelli, Venice and East: Operatic Reading of Tasso's *Armida* in Early Eighteenth Century, in Melania Buciarelli and Berta Joncus, *Music as Social and Cultural Practice, Essays in Honour of Reinhard Strohm*, The Boydell Press, Woodbridge, 2007, 233-234.

U pomenutim operama italijanskih kompozitora, u mističnoj orijentalnoj tematici uglavnom su zastupljene teške scene, inspirisane ratnim sukobima Venecijanaca protiv Osmanlija. Takva tematika je dominirala na polju venecijanskog slikarstva, o čemu je bilo reči u ovom poglavlju. Međutim, izveštaji mletačkih izaslanika rasvetljavaju sliku o osmanskom društvenom i kulturnom kontekstu, čime se postepeno gube predrasude o muslimanskom svetu i otvaraju novi vidici u proučavanju orijentalne kulturološke i književne tradicije. Toderinijeve i Donadove beleške su posebno doprinele kompleksnijem sagledavanju najvažnijih elemenata u okviru osmanske književnosti i kulture, kao i razumevanju njihovih uticaja, koji su čvrsto prodirali u pore italijanske i celokupne evropske kulturne i književne sfere. Neki od tih uticaja sačuvani su i na Balkanu, što dodatno pobuđuje našu tendenciju za proučavanje prethodno pomenutih aspekata.

6. PUTOPISI MLETAČKIH IZASLANIKA U SLUŽBI IZVEŠTAJA

Proučavanje istočnih kultura oduvek je bilo predmet interesovanja mnogih venecijanskih putopisaca zbog čega su njihova putovanja po istočnim zemljama bila česta tokom srednjeg veka, kao i u ranijim epohama. Svakako, u venecijanskoj srednjevekovnoj historiografiji najupečatljiviji su prikazi putovanja venecijanskog trgovca i putopisca Marka Pola. Putujući Azijom Polo se sretao sa različitim kulturama i narodima, te je nakon povratka u Veneciju pripovedao o zemljama u kojima je boravio, kao i o narodima od kojih je slušao o njihovim običajima i tradiciji, a ponekad se dešavalo da se u vrtlogu sećanja i priča izgubi glavna narativna nit, te je stoga pisao epistole i putničke dnevnike. Na isti način, njegovi sledbenici su tokom 14. i 15. veka negovali tradiciju pisanja epistola i putopisa.⁴⁸²

Italijanski književni istoričar i kritičar Tiraboski tvrdi da su putovanja italijanskih putopisaca po istočnim zemljama bila sve učestalija od 15. veka jer su mnogi učeni ljudi tragali za znanjem, ili su prikupljali knjige i umetničke antikvitete inspirisani lepotom orijentalnog sveta o kome su pisali u svojim putopisima i hronikama. Kao jedan od takvih primera, Tiraboski pominje arheologa Picekolija, koji je putovao po Dalmaciji, Egiptu i drugim istočnim zemljama, a neposredno pre pada Carigrada bio je u službi Osmanlija koji su se divili njegovom istraživačkom radu i upravo iz tog perioda nastali su neki od njegovih putopisa.⁴⁸³

Takođe, među venecijanskim putopiscima Tiraboski pominje Katerina Zena, Frančeska Barbara i Marka Kornara, koji su u prvoj polovini 15. veka putovali istočnim zemljama. Najzad, dolazimo do druge polovine 15. veka kada jačaju venecijansko-osmanske veze, te su mnogi putopisci imali tendenciju da pišu o velelepnoj prestonici Osmanskog carstva.⁴⁸⁴

Pored zvaničnih izveštaja i putopisa, venecijanski izaslanici su pisali i epistole, upućene svojim rođacima i prijateljima. Tako na primer, Frančesko Felfo, sekretar mletačkog bailsa, tokom svog boravka u Carigradu, u prvoj polovini 15. veka piše epistole upućene prijateljima, beležeći svoje utiske i zapažanja, premda se prvenstveno bavio proučavanjem

---

⁴⁸² Placido Zurla, *Di Marco Polo e degli altri viaggiatori veneziani piu' illustri del P. Ab. Placido Zurla*, Presso Gio. Giacomo Fuchs, Venezia, 1818, 4-7.

⁴⁸³ Girolamo Tiraboschi, *Storia della letteratura italiana*, Tomo 9, Presso Molini, Landi EC., Firenze, 1808, 183-185.

⁴⁸⁴ *Isto*, 162-163.

grčkog jezika i književnosti.⁴⁸⁵ S druge strane, u 16. veku se, pojavljuje delo Luiđija Basana o običajima Osmanlija, o kome smo već govorili, koje je takođe pisano u formi epistola.

Već smo govorili o epistolama, a s obzirom na to da putopisi mletačkih izaslanika u Carigradu, pored epistola čine važan deo venecijanske historiografije, ovom prilikom ćemo se zadržati na književnoj analizi nekih od značajnijih putopisa.

6.1. Sorancovo putovanje od Venecije do Carigrada

Jakopo Soranco, jedan od istaknutih venecijanskih izaslanika, o kome je i ranije bilo reči, gradio je svoju karijeru tokom poslanstava kako u Italiji tako i u evropskim zemljama poput Engleske i Francuske, a takođe, zbog svoje izuzetne veštine vođenja spoljne politike, čak u tri navrata je obavljao funkciju venecijanskog izaslanika u Carigradu.⁴⁸⁶ Njegovi zvanični izveštaji upućeni Senatu, koje smo ranije pominjali, predstavljaju veoma plodnu građu, pre svega sa istorijskog aspekta, ali isto tako, kada je reč o književnom proučavanju, posebnu pažnju zavređuje putopis iz 1575. godine, nastao prilikom Sorancovog putovanja od Venecije do Carigrada. Soranco je tada bio izabran za venecijanskog ambasadora u Carigradu, a kreće na put zajedno sa bailom Đovanijem Korerom, o čemu saznajemo na samom početku dnevnika. Međutim, moramo naglasiti da Soranco nije bio autor dnevnika, već je reč o anonimnom autoru, koji je bio jedan od članova ambasadorove svite. Stil i način pisanja pokazuju da je reč o autoru koji je posedovao izuzetno humanističko obrazovanje, te je verovatno ovde reč o ambasadorovom sekretaru ili jednom od dragomana iako to ne možemo sa sigurnošću potvrditi. Soranco kreće na put sa jasnom svešću da mu je poveren veliki zadatak, jer je to period kada na osmanskome dvoru dolazi do velikih promena, nastalih nakon smrti sultana Selima II kada vlast preuzima njegov sin Murat III.

Na samom otvaranju dnevnika upečatljiva je molitva koju pisac upućuje Bogu kako bi mu podario lak i bezbedan put. Ovde nije sasvim slučajno piščevo obraćanje Bogu jer u okviru italijanske književne tradicije, otvaranje narativne forme u delima mnogih putopisaca i hodočasnika počinje upravo autorovim obraćanjem Bogu kako bi put i sam čin pisanja bili blagosloveni.⁴⁸⁷

Ploveći od Venecije do Istre, ambasadorova svita se zaustavlja u Rovinju gde pisac beleži svoja precizna zapažanja o broju stanovnika, o kućama i rovinjskoj marini, poredeći je sa marinom u Puli, a isto tako, zanimljiva su njegova zapažanja zabeležena u brojkama, gde on pomno beleži udaljenost u miljama, putujući od mesta do mesta. Piščeva naracija se odlikuje

⁴⁸⁵ Bruno Rosada, *Storia della letteratura veneta dalle origini al Quattrocento*, Volume primo. A cura di Roberta A. Rosada, Lulu Enterprises UK, London, 2011, 494-495.

⁴⁸⁶ Giacomo Soranzo, *Diario del viaggio da Venezia a Costantinopoli fatto da Jacopo Soranzo, ambasciatore straordinario della serenissima Repubblica di Venezia, al sultano Murad III*, Tipografia di Gianbattista Merlo, Venezia, 1856, 8-10.

⁴⁸⁷ Gerardo di Nola, *Lo spirito santo nella testimonianza dei padri e degli scrittori cristiani (I-V sec.)*, Città Nuova, Roma, 1999, 179.

preciznošću i detaljnom deskripcijom, ali je istovremeno veoma rafinisana i odmerena, te nas vodi ka spoznaji različitih aspekata, kako kulturnih tako istorijskih pa čak i jezičkih. Tako na primer, dok putuje Istrom zanimljiva su autorova zapažanja da stanovnici govore istriotskim jezikom, ali i da isto tako poznaju italijanski jezik, a usput govori ponešto i o geografskim karakteristikama ovog područja:

*L' Istria e' provincia che se fosse abitata i coltivata renderebbe molto frutto e sarebbe molto fertile, perche' si vede che dove vien lavorata rende copia di frumeti e altre robe pertinenti al vito.*⁴⁸⁸

[Istra je takva oblast koja bi, da je više naseljena i obrađivana, dala mnogo ploda i više bi rađala jer se vidi da u onima delovima gde je obrađivana daje dosta žitarica i drugih neophodnih namirnica.]

Nastavivši putovanje autor piše o kratkotrajnom zadržavanju u Zadru i o susretu ambasadora Soranca sa venecijanskim plemićem Alvizeom Paskvalingom koji je u to doba bio upravnik Zadra. Reč je o jednom od važnih predstavnika tadašnje venecijanske elite, koji se pored političke karijere bavio i književnim radom. U venecijanskoj historiografiji poznat je po epistolama pod nazivom *Delle lettere amorse*, kao i po delu *Rime* u kome opisuje posledice venecijansko-osmanskog rata.

Potom, kako saznajemo u nastavku putopisa, Soranco je boravio i u Dubrovniku, gde našu pažnju zaokuplja piščevo opširno kazivanje o poreklu Dubrovčana, kao i o jeziku koji je tada bio u upotrebi, što povećava draž njegovog opisa:

*Ragusi, secondo Plinio della Natumle Istoria, ebbe origine della città di Epidaurò; fu posta due ovver tre volte colonia dei' Romani e da quel parlare latino fu introdotto ch' Epidaurò (che oggidi e' la città di Ragusi) si serve di quel parlar latino in tutti li magistrati, nello scrivere li processi e le sentenzie, e cosi' nel consiglio di pregadi e nel minore: e tutte le parti, leggi e statuti suoi sono scritti in lingua latina sebbene le lettere le scrivono volgarmente.*⁴⁸⁹

[Dubrovnik prema Plinijevoj istoriji vodi poreklo od grada Epidaura; a dva ili tri puta beše rimska kolonija zbog čega je latinski uveden kao jezik Epidaura (koji je danas grad Dubrovčana). A latinski govore sve sudije i zvaničnici zapisujući na njemu sudske procese i presude, kako na Velikom tako i na Malom veću i svi njihovi zakoni i statuti zapisani su na latinskom jeziku premda pisma pišu narodnim jezikom.]

Iz citiranog odlomka uočava se autorovo dobro poznavanje istorije Dubrovnika i istorije jezika. Govoreći o upotrebi latinskog jezika u Dubrovniku, pisac otvara širi lingvistički kontekst kada je reč o upotrebi latinskog jezika koji se u tom periodu još uvek koristio i u Veneciji, ali i u svim italijanskim oblastima, te su zvanična dokumenta bila na latinskom, dok su epistole i pojedina književna dela pisana narodnim jezikom, zbog čega se u periodu humanizma i renesanse može govoriti o jezičkoj dualnosti.⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ Giacomo Soranzo, *Diario del viaggio da Venezia a Costantinopoli fatto da Jacopo Soranzo*, 17.

⁴⁸⁹ *Isto*, 22.

⁴⁹⁰ Francesco Alunno, *Le ricchezze della lingua volgare*, Eredi di Aldo Manunzio, Venezia, Venezia, 1551, 15.

Autor nastavlja pripovedanje o Dubrovniku ujednačenim i postojanim deskriptivnim stilom u kome se oseća distanca i objektivnost u odnosu na objekte posmatranja, a s druge strane on je pažljiv posmatrač koji vešto iznosi svoja zapažanja. To je posebno primetno u delovima putopisa u kojima govori o Dubrovčanima, uočavajući sličnosti sa Venecijancima, te govori o tome kako Dubrovčani *oblače ogrtač preko duge odore nalik ogrtaču koji nose Venecijanci*, a da isto tako *nose kape nalik venecijanskim*.⁴⁹¹

Govoreći o sličnosti između Venecijanaca i Dubrovčana autor zapravo ukazuje na sličnosti između dubrovačke kulture i tradicije uz povremeni osvrt na jezik, tvrdeći kako Dubrovčani u svom jeziku *imaju mnogo toskanskih, venecijanskih, lombardijskih i apuljskih reči*.⁴⁹²

Nakon boravka u Dubrovniku, glavne deonice puta kojim je Sorancova svita išla vodile su preko Kotora i Ulcinja, a potom preko albanske obale do Skoplja o kome pisac takođe beleži svoja zapažanja, opisujući ga kao veliki trgovački centar, a u završnici puta, išlo se preko Plovidiva i Jedrena do Carigrada. Prilikom kratkotrajnog boravka u Jedrenu, primećujemo da je pisac inspirisan lepotom velepnih džamija, zadržavajući se posebno na opisu velike džamije, koju je podigao sultan Selim II.⁴⁹³ Reč je o džamiji Selimiji (tur. Selimiye), jednom od najznačajnijih spomenika osmanske kulture, sagrađenoj u drugoj polovini 16. veka, koja je delo arhitekta Sinana.⁴⁹⁴

Na putu do svoje konačne odrednice, zaustavivši se u Havsi pisac govori o Mehmed-pašinom karavansaraju:

*Capsa e' poco luogo ma si va facendo ogni giorno maggiore, perche' nuovamente vi ha fabbricato Mehmet Bassa' un bellissimo caravansera'. [...] E dall' altra parte dell caravansera' bagni, cucine e l'altra comodita. [...] Fa ora alzare una bella moschea con una scuola per disciplinare li figliuoli nonche altre fabbriche tutte per comodita' dei viandanti.*⁴⁹⁵

[Havsa je malo mesto koje iz dana u dan postaje sve veće, jer je Mehmed-paša ponovo podigao veoma lep karavansaraj. [...] a s druge strane karavansaraja nalaze se turska kupatila, kuhinje i druge odaje za smeštaj. [...] Sada namerava da sagradi džamiju sa medresom u kojoj će deca sticati obrazovanje i druge objekte koji će služiti za smeštaj putnika.]

Prilikom Sorancovog dolaska u Carigrad pisac pripoveda o velikoj svečanosti koju je Mehmed-paša priredio u čast ambasadora, ističući pri tom da je retka i neuobičajena prilika da cenjeni paša ukazuje takvu čast jednom stranom izaslaniku. To potvrđuje činjenicu da je Soranco uživao neizmeran ugled na sultanovom dvoru, koji je stekao tokom svojih prethodnih poslanstava. Pisac u nastavku govori o ambasadorovim pripremama za svečani prijem, a posebno se zadržava na upečatljivoj deskripciji odeće koju su mletački zvaničnici nosili prilikom velikih svetkovina:

⁴⁹¹ Giacomo Soranzo, *Diario del viaggio da Venezia a Costantinopoli fatto da Jacopo Soranzo*, 24.

⁴⁹² *Isto*, 25.

⁴⁹³ *Isto*, 50.

⁴⁹⁴ Kathleen Kiuipeper, *Islamic Art, Literature and Culture*, The Rosen Publishing Group, New York, 2009, 201.

⁴⁹⁵ Giacomo Soranzo, *Diario del viaggio da Venezia a Costantinopoli fatto da Jacopo Soranzo*, 53.

Ando il clarissimo ambasciatore all'udienza di Mehmet Bassa', dopo esserci riposati in Pera tre giorni, prima richiesta secondo l'ordinario per dragomani. Ed uscito di casa con veste ducale d'oro accompagnato delli clarissimi baili vestiti da cremisino con vesti pur ducali andarono a piedi, e gli altri vestiti di dulimano di damasco paonazzo e sopraveste di panno paonazzo.⁴⁹⁶

[Krenuo je uvaženi ambasador na svečani prijem Mehmeda-paše nakon što smo se tri dana odmarali u Peri, a pre toga beše usledio poziv koji je stigao od zvaničnog dragomana. Izašao je ambasador odenut plemićkom odorom sa pozlatom, u pratnji cenjenih baila koji su takođe imali svečanu odoru grimizne boje i išli su peške, dok su drugi članovi svite nosili svečanu odeću od ljubičastog damasta, sa ogrtačima ljubičaste boje.]

Iako pisac u putopisu ne govori puno o istorijskim prilikama toga vremena, zanimljivo je svakako, što u završnici putopisa posebnu pažnju posvećuje opisu Mehmeda-paše Sokolovića, koji citiramo ovom prilikom.

Mehmed Bassa' e' uomo di statura grande e ben formato di eta di anni 74, di faccia asciutta, di bella presenza, con barba tonda non tutta canuta; [...] E schiavone ed ha per moglie una figliuola che fu di Sultan Selim e sorella del presente imperatore, e ne ha un solo figliuolo maschio ed e 'ricco di piu' di 20 milioni d'oro in denari e 10 milioni in mobili.⁴⁹⁷

[Mehmed-paša je visok i dobro građen sedamdesetčetvorogodišnji čovek, sa suvonjavim licem i lepog izgleda i sa ovalnom prosedom bradom. [...] Slovenskog je porekla, a žena mu je ćerka sultana Selima i sestra sadašnjeg vladara, a ima samo jednog sina. Veoma je bogat čovek čije bogatstvo je veće od 20 miliona u zlatnicima i 10 miliona u pokretnoj imovini.]

Naime, u vreme kada je Soranco izabran za mletačkog ambasadora, Sokolović je uveliko obavljao funkciju velikog vezira i imao je važnu ulogu u venecijansko-osmanskim trgovinsko-administrativnim pitanjima, a takođe održavao je dobre odnose sa mletačkim izaslanicima o čemu svedoči i podatak da je negovao veliko prijateljstvo sa bailom Markantonijem Barbarom.⁴⁹⁸

Kao što se može zaključiti iz ranije analiziranih delova putopisa, piščev način pripovedanja, odlikuje se bogatom leksikom i istančanom narativnom formom, a takođe svojim načinom pripovedanja pokazuje golemo književno umeće. Utoliko je veća vrednost proučavanja ovog putopisa koji rasvetljava našu spoznaju kako u okvirima Osmanskog carstva tako i van njegovih granica.

---

⁴⁹⁶ Isto, 61.

⁴⁹⁷ Isto, 63.

⁴⁹⁸ Gianfranco Casale, *The Ottoman Age of Exploration: Sokollu Mehmed Pasha and Apogee of Empire 1561-1579*, Oxford University Press, Oxford, 2010, 119.

6. 2. Putopis baila Paola Kontarinija

Pored Soranca, Paolo Kontarini je još jedan od venecijanskih izaslanika koji je ostavio značajan trag u venecijanskoj historiografiji. Iz perioda kada je obavljao funkciju izaslanika u stranim zemljama nastaju njegovi izveštaji o kojima smo i ranije govorili, koji čine važna historijska svedočanstva o politici i državnom uređenju Osmanskog carstva, kao i o mletačko-osmanskim političkim odnosima. Međutim, isto tako, u tom periodu nastaje i njegov putopis od Venecije do Carigrada, koji čini važno delo u italijanskoj istoriji književnosti.

Kako saznajemo na samom početku putopisa, bailo se otisnuo na put 12. aprila 1580. godine, a u svom kratkom putničkom dnevniku uspeo je da na kompleksan način prikaže krajeve kojima je putovao, kao i kulture sa kojima se susretao. U delu preovladava pitak narativni stil prožet izuzetnom deskripcijom. Putujući od Venecije do Dalmacije Kontarini se kratko zadržava u Dubrovniku, gde su mu, kako kaže, *uz gozbu ukazane velike počasti*, a potom kopnenim putem nastavlja ka Trebinju.⁴⁹⁹ Prelazeći preko neprohodnih planinskih predela, uspeva da ponešto i zabeleži o tome:

*Noi, continuando il nostro viaggio, montammo un' altissima montagna con strada crudelissima, precipitosa e tutta di sasso, con caldo eccessivo, essendo mezzogiorno.*⁵⁰⁰

[Nastavivši naše putovanje, jahali smo planinom čiji put beše opasan i strm, sazdan od kamena, a pošto beše podne bilo je neizmerno toplo.]

Kontarinijev put je katkad težak i neprohodan, o čemu govori prethodni citat, a isto tako vrebale su razne opasnosti jer su drumovima tumarali lopovi i razbojnici, zbog čega su strani mletački izaslanici koji su putovali od Venecije do Carigrada bili u pratnji osmanskih vojnika, što je i ovde bio slučaj jer je, kako saznajemo iz putopisa, bailo bio u pratnji svog dragomana i dvojice janičara.⁵⁰¹

Nastavljajući put kroz razne predele, Kontarini ponekad piše i o građevinama koje zaokupljaju njegovu pažnju. Tako na primer, boraveći u Trebinju piše o mostu Mehmeda-paše Sokolovića. Reč je o Arslanagić mostu na reci Trebišnjici, koji je podigao Sokolović u periodu između 1572. i 1574. godine.⁵⁰² Takođe, bailo govori o tome da se pored mosta nalazio veliki karavansaraj Mehmeda-paše. U to doba karavansaraji su na Bliskom i Dalekom istoku, kao i u evropskim zemljama pod osmanskom vlašću bili česta pojava, a putnici koji su putovali od evropskih do istočnih zemalja i obrnuto, svraćali su u karavansaraje kako bi se odmorili od

⁴⁹⁹ Paolo Contarini, *Diario del viaggio da Venezia a Costantinopoli, di M. Paolo Contarini, che andava bailo per la Repubblica Veneta alla Porta Ottomana nel 1580*, Coi Tipi di Teresa Gattei, Venezia, 1856, 10.

⁵⁰⁰ *Isto*, 13.

⁵⁰¹ *Isto*, 11.

⁵⁰² Vojislav Korać, *Trebinje: istorijski pregled 2*, Tom II, Zavičajni muzej, Trebinje, 1971, 404.

dugog puta.⁵⁰³ Kontarini pominje još jedan karavansaraj i džamiju Husein-paše u Pjevljima, a u nastavku opisuje stanovništvo u ovim krajevima, koje je, kako tvrdi, bilo mešovito jer su tu bile kuće hrišćana i muslimana:

*E partita terra in due parti, in una abitano li Turchi, vicino alla fiumaja, e nell' altra di sopra abitano li cristiani serviani di rito greco.*⁵⁰⁴

[Ova oblast je podeljena na dva dela: u jednom su Turci koji žive blizu reke, a u drugom delu, malo iznad, žive srpski hrišćani koji poštuju grčke običaje.]

Nije ovo jedini put kada Kontarini, pored zapažanja o gradovima i mestima, zapisuje i beleške o lokalnom stanovništvu. Naime, stigavši do niškog kraja bailo govori da je oko reke Nišave takođe bilo mešovito stanovništvo, uz tvrdnju da je *više bilo turskih nego srpskih kuća*.⁵⁰⁵ Iako je Kontarinijeva naracija pod uticajem subjektivne impresije, njegova tendencija je da verodostojno iskaže svoja zapažanja. Kako se više udaljava od Venecije njegova impresija je veća, a njegovi opisi su precizni i detaljni što je posebno primetno u delovima kada govori o drugim tradicijama, pa čak i o elementima folklora različitim od mletačkog. Tako na primer, odmah nakon što je stigao u Bugarsku, uočava specifičnosti bugarske narodne nošnje i nakita koji su nosile žene sa ovog podneblja, te tako beleži da *Bugarke nose velike i teške srebrne minduše u obliku ploče*.⁵⁰⁶ Nakon dolaska u osmansku provinciju Jedrene primećujemo da je njegova naracija ponovo usmerena ka velelepnom karavansaraju, koji je takođe podigao Mehmed-paša posebno je upečatljiv prikaz odaja u unutrašnjosti karavansaraja:

*Dalle stanze del bassa', che possono essere una sala e otto stanze, si va per luoghi secreti alle stanze della sultana che ne ha altrettante e piu' appartate; ognuna ha la sua stufa e il bagno e il orto.*⁵⁰⁷

[Od pašinih odaja koje čine jedan salon i osam soba, ide se tajnim prolazima do sultanijinih odaja koje su brojne, a svaka ima kamin, kupatilo i vrt.]

Zanimljivo je da slične opise Mehmed-pašinog karavansaraja nailazimo i u prethodno pomenutom putopisu. To se može dvojako tumačiti. Jedan od razloga je taj što su evropski putnici, idući tačno utvrđenim drumovima, svraćali uvek u iste karavansaraje, što je bio slučaj i sa mletačkim izaslanicima. Međutim, drugo tumačenje može biti da su evropski putopisci, poput Kontarinija, pisali o karavansarajima jer ih u Evropi nije bilo.

Kontarini završava pripovedanje dolaskom u Carigrad, gde su upečatljiva dva momenta. Naime, sam dolazak u Carigrad za baila predstavlja veliki i svečani trenutak u kome, prolazeći kroz kapije Carigrada, Kontarini oživljava sećanja na davna vremena uz posebnu reminiscenciju na momenat kada je Mehmed Osvajač sa svojom vojskom prošao kroz tu istu kapiju i osvojio ovaj grad. Drugi momenat prikazuje veliki doček priređen u bailovu čast, kome su, kako tvrdi, *prisustvovali svi istaknuti pripadnici vojske, paše i hrišćanski trgovci, Mlečani i drugi izaslanici*, koji su priredili veliki banket u njegovu čast.⁵⁰⁸

⁵⁰³ Alija Bejtić, *Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini, Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, Orijentalni institut (III-IV 1952-53), Sarajevo, 1953, 229.

⁵⁰⁴ Paolo Contarini, *Diario del viaggio da Venezia a Costantinopoli*, 17.

⁵⁰⁵ *Isto*, 22-23.

⁵⁰⁶ *Isto*, 24.

⁵⁰⁷ *Isto*, 34.

⁵⁰⁸ *Isto*, 40-41.

Analizirajući Kontarinijev putopis, možemo primetiti da se način i stil naracije znatno razlikuje u odnosu na način pisanja zvaničnih izveštaja, jer je u njima primetna tendencija autora da objektivno prikaže političke i diplomatske činjenice, dok u putopisima preovladava subjektivan način pripovedanja uz osvrt na pojedina piščeva zapažanja. Takođe, primećujemo da Kontarini više pripoveda o svojim impresijama koje nastaju u toku puta, nego o samoj prestonici. Tu se može naslutiti njegova namera da je želeo prikazati i neka zapažanja o kulturama i zemljama Balkana, o kojima se nije puno znalo u Veneciji. Nasuprot Kontariniju, bilo je i putopisaca, među kojima su svakako bili i Mlečani, koji su više prostora posvećivali opisu Carigrada i govorili o kulturi Osmanlija. Jedan od takvih primera je putopis Đanbatiste Kastija, o kome ćemo ovom prilikom govoriti.

6.3. Putopis Đanbatiste Kastija

Đanbatista Kasti jedan je od autora čiji putopis kompleksno prikazuje sliku osmanske prestonice 18. veka. U italijanskoj istoriografiji poznat je kao pesnik, satiričar i pisac libreta, a neka od njegovih istaknutih dela su zbirke satiričnih soneta *Tre giuli* i *Poesie liriche*, novele pod nazivom *Novelle galanti*, kao i poeme *Gli animali parlanti* i *Il poema tataro*.⁵⁰⁹

Pored književnog stvaralaštva Kasti je ostvario i veoma uspešnu diplomatsku karijeru, te je putovao širom Evrope, a jedno vreme je bio tajni agent na austrijskom dvoru gde je nameravao da se zadrži kao dvorski pesnik. Međutim, vrativši se u Italiju nastavlja svoja putovanja, a 1778. godine boravi u Carigradu i tom prilikom nastaje njegov putopis. Kasti odlazi u Carigrad sa tadašnjim mletačkim bailom Nikolom Foskarinijem i kratko se zadržava, ali uspeva da veoma sadržajno i celovito prikaže sliku osmanske prestonice. Zahvaljujući izuzetnom književnom nadahnuću Kasti nije samo hroničar koji beleži činjenice i diplomata koji izveštava o političkim pitanjima. Naprotiv, on se distancira od uloge izaslanika i preuzima ulogu putopisca čija je svrha naracije približavanje jednoj nepoznatoj kulturi, različitoj od mletačke.

Po dolasku u Carigrad, Kastijeva zapažanja vezana su za grad, čija lepota u njemu izaziva osećaj divljenja, tvrdeći kako deluje kao da se ceo svet okupio u tom gradu:

*Tutto e' piccolo in questo genere in confronto di quella iucomparabile prospettiva. Il riverbero di luce che rendono in faccia al sole le doratte delle grandiose moschee; i cipresi, e l'altra verdura sparsa fra le case turche di vari colorj dipinte, la veduta del gran serraglio, che quella istessa varieta' offre piu' in bello e piu' in grande.*⁵¹⁰

⁵⁰⁹ Giovanni Battista Coriani, *I secoli della letteratura italiana dopo il suo risorgimento. Commentario continuato fino all'età presente da Stefano Ticozzi*, Tomo II, Coi Tipi di Vincenzo Ferrario, Milano, 1832, 384.

⁵¹⁰ Giambattista Casti, *Relazione di un viaggio a Costantinopoli di Giambattista Casti, nel 1788 scritta da lui medesimo*, Dalla Tipografia Batelli e Fanfani, Milano, 1822, 5-6.

[Sve je malo u poređenju sa ovom nenadmašnom panoramom. Odsjaj svetlosti, kojim su na suncu obasjane pozlaćene kupole velikih džamija, čempresi i drugo zelenilo koje se proteže između turskih kuća obojenih različitim bojama, pogled na veliku palatu, koja tu raznolikost čini lepšom i grandioznijom.]

Nasuprot ovom prizoru, sledi prikaz unutrašnjeg dela Carigrada, koji se prema Kastijevim rečima veoma razlikuje:

L'interno di Costantinopoli non corrisponde punto a questo meraviglioso esteriore. Le strade sono strette, malissimamente lastricate, ineguali, incomode, sporche, e sovente scoscese: le case sono di legame, ordinariamente sopra poca base di pietra, senza simetria e senza gusto.⁵¹¹

[Unutrašnjost Carigrada nije nimalo u skladu sa njegovom spoljašnjošću. Ulice su tesne i veoma loše popločane, nejednake i nepristupačne, prljave i često strme: kuće su od drveta, obično podignute na tankom temelju od kamena, bez ikakve simetrije i estetskog ukusa.]

Iako piščevo ushićenje naizgled splamsava nakon što zalazi u unutrašnjost Carigrada, njegov entuzijazam se ponovo javlja jer je, kako ističe, u gradu mnogo drugih građevina poput velelepni džamija koje zavređuju pažnju posmatrača, od kojih svakako ističe Aja Sofiju, poredeći je sa velikim svetskim hramovima. A svakako je upečatljiv i prikaz velikog bezistana gde su osmanski i mletački, kao i drugi evropski trgovci prodavali robu:

Oltre le moschee osservabilissima cosa e' il gran besestein, ossia mercato pubblico. E' questo un vasto recinto e coperto di muraglie con finestroni al di sopra per introdurvi la luce, con porte che si aprono la mattina, e si chiudono la sera a guisa di quelle d' una città, diviso interiormente in due lati, cioe' in molte strade dritte bastantemente alcune delle quali fiancheggiate dei porticati e botteghe uniformi.⁵¹²

[Pored džamija, veoma je upečatljiv veliki bezistan, odnosno javna pijaca. To je veliki ograđeni prostor opasan zidovima sa velikim prozorima u gornjem delu kako bi dopirala svetlost i vratima koja se otvaraju ujutru a zatvaraju uveče, poput gradskih kapija, a taj prostor je sa unutrašnje strane podeljen na dva dela i ispresecan pravim ulicama, a u nekima od njih su nadrešice i jednaki dućani.]

Ne samo kod Kastija već i u drugim izvorima nailazimo na podatak da su opisi bezistana, kao i džamija, veoma česta pojava u italijanskoj historiografiji.⁵¹³ U nastavku putopisa piščeve impresije su prožete njegovim mislima da se iza lepote Carigrada krije opaka bolest, kuga, koja je u to doba uveliko pogadala Osmansko carstvo i stvarala neprilike. Isto tako, lokalno stanovništvo je strahovalo i od požara koji su bili česti jer su kuće, kako što i autor ističe, bile od drveta.⁵¹⁴

Kastijev predmet opažanja nije samo grad, već i njegovi stanovnici, čiji se način života razlikovao od načina života Evropljana, te je pomno beležio pojedinosti o načinu života Osmanlija. Prema Kastijevim rečima Turci su narod koji se odlikuje monotonim načinom

---

⁵¹¹ Isto, 7.

⁵¹² Isto, 8.

⁵¹³ *Gazzetta universale o sieno delle notizie, istoriche, politiche di scienze, arti, agricultura*, Volume 6, Firenze 1779, 601.

⁵¹⁴ Giambattista Casti, *Relazione di un viaggio a Costantinopoli*, 11.

života jer obično provode vreme *pušeci čibuk i povremeno ispijajući kafu bez šećera, dok ostatak dana provode u dokolici, bezbrižno i mirno, dok žene ljubomorno čuvaju zatvorene u haremu.*⁵¹⁵ Slična zapažanja o svakodnevnom načinu života i o osmanskoj tradiciji nalazimo i kod Basana, čije smo delo delo ranije analizirali, koji je takođe govorio o sličnostima i razlikama između Osmanlija i Evropljana.⁵¹⁶ Takav pristup primećujemo i kod Kastija, te u jednom delu putopisa, pisac daje poseban osvrt na razlike u načinu života između Mlečana i Osmanlija:

*Feste, conviti, trattamenti, villeggiature, equipaggi di squisito lavoro, quadri, pitture, camei non formano il loro lusso; ma ricchi tapeti, superbe porcellane, preziose pelli, e ogni altro mobile di gusto orientale, gemme, dorature, musselline finissime, drappi di seta e di cotone di gran prezzo.*⁵¹⁷

[*Nisu zabave, gozbe, lečenja, boravci u prirodi, fine naprave, slike, ulja na platnu, niti kameje deo njihovog luksuza, već raskošni tepisi, sjajan porcelan, vredna krzna i ostalo pokućstvo u orijentalnom stilu, drago kamenje, pozlate, fina platna i skupocene tkanine od od svile i pamuka.*]

Zanimljivo je da Kasti u putopisu malo prostora posvećuje političkim prilikama, što je odlika i ranije analiziranih putopisa. Nije slučajno njegovo udaljavanje od diplomatske tačke gledišta, jer, kao što smo već pomenuli, ovde je prevashodna njegova uloga pisca, te je u skladu sa time koncipiran i njegov stil pripovedanja. Ipak, treba naglasiti da je njegov putopis vredno svedočanstvo, kako na polju književnosti tako i na polju kulture i istorije.

---

⁵¹⁵ *Isto*, 12.

⁵¹⁶ Luigi Bassano, *I costumi et i modi della vita di Turchi, descritta di M. Luigi Bassano sano di Zara*, 4-7.

⁵¹⁷ Giambattista Casti, *Relazione di un viaggio a Costantinopoli*, 24.

7. DUBROVČANI U ODNOSIMA SA MLEČANIMA I OSMANLIJAMA NA NAŠIM PROSTORIMA

Počev od druge decenije 15. veka kada je Venecija osvojila dalmatinsku obalu, Dalmacija je bila najvažnija kopnena granica na Balkanu između Venecije i Osmanskog carstva. Međutim, nije čitava Dalmacija bila pod venecijanskom vlašću. Tako na primer, Dubrovnik⁵¹⁸ sa oblastima oko reke Neretve i Kotor su bili pod ugarskom vlašću, a 1451. godine Osmanlije došle do ovih granica. Iako Osmanlije nisu zvanično osvojile Dubrovnik, već su se zaustavile pred njegovim granicama, one su imale indirektnu kontrolu nad lokalnom upravom Dubrovnika iz Bosanskog pašaluka, dok je u Šibeniku, Zadru i Splitu Venecija imala kontrolu u trgovinskim i pravno-administrativnim pitanjima.⁵¹⁹

Do nestabilnosti na političkom i ekonomskom planu u venecijanskoj Dalmaciji dolazi posle osmanskih osvajanja na Balkanu kada je sultan Mehmed II, najpre osvojio Carigrad 1453. nakon čega je ubrzo pala i srpska despotovina Bosna, a potom i Hercegovina. Na taj način, teritorije venecijanske Dalmacije graničile su se sa osmanskim teritorijama, a samim tim bile su ugrožene najezdom Turaka. Osim toga, postojale su i posebne vojne trupe koje su napadale dalmatinske teritorije, pustošeći sela i gradove, iz kojih su neretko odvodile narod u zarobljeništvo. Takve trupe su se nazivale uskoci. U jednom od tih napada, predvođeni bosanskim beglerbegom Iskenderom zarobljeno je čak 7000 stanovnika. Prilikom uskočkih napada osvojene su pojedine dalmatinske teritorije poput Makarske. S druge strane, Mlečani su takođe imali svoje trupe koje su se borile protiv Osmanlija između 15. i 18. veka. Jedan deo takvih vojnih trupa činili su Vlasi⁵²⁰ koji su živeli između Mletačke republike, Osmanskog carstva i Habzburške monarhije.⁵²¹ Vlasi su uglavnom delovali na kopnu, dok su uskoci napadali i na moru iz Dubrovnika, pljačkajući venecijanske brodove koji su prevozili robu do Carigrada.

U periodu između 15. i 18. veka stanovništvo u pograničnoj oblasti između venecijanske Dalmacije i Osmanskog carstva bilo je raznoliko u pogledu religije i nacionalnosti. O životu tamošnjeg stanovništva, kao i o teritorijama koje je Osmansko carstvo zauzimalo u Evropi i u Dalmaciji pisao je bailo Lorenzo Bernardo u izveštaju iz 1590. godine u

---

⁵¹⁸ Umesto naziva Dubrovnik u istorijskim izvorima često srećemo naziv Repubblica di Ragusa, ili samo Ragusa.

⁵¹⁹ Tommaso Stefani, Irregolarita' nella Dalmazia del Cinquecento, *Studi Veneziani*, Fabrizio Sera Editore, Pisa-Roma, 2010, 51-87.

⁵²⁰ Termin *vlah* je slovenskog porekla, a potiče od germanskog *Valach*. Sloveni su koristili ovaj naziv za narod romanskog porekla koji je na Balkanu imao posebne običaje, drugačije od slovenskih.

⁵²¹ Tommaso Stefani, Irregolarita' nella Dalmazia del Cinquecento, 67.

kome pominje sedam evropskih provincija pod osmanskom vlašću, uključujući i Dubrovnik iako je on zvanično posedovao status nezavisne pomorske republike:

U Evropi sultan poseduje provincije, među kojima prvo mesto zauzima grčki beglerbegluk, poznatiji kao gornja i donja Rumelija, koji obuhvata mnoge plemićke male provincije i kraljevstva, ali je najveći deo ovog beglerbegluka pod upravom Divana i osmanskih paša. Drugo mesto u Evropi pripada pašaluku u Ugarskoj, a treće mesto je Temišvar koji delom pripada ugarskom pašaluku, dok je drugi deo pod vlašću sultana. Nakon toga tu je i nedavno osvojeni bosanski pašaluk koji je pre toga imao status sandžaka. [...] A tu su i Vlaška i Bogdanija, koje je sultan poverio hrišćanskim prinčevima grčkog porekla. [...] Isto tako Dubrovnik je grad za koga možemo reći da je pod vlašću velikog sultana zbog načina na koji se Turci ophode prema ovom gradu.⁵²²

Iako bailo Bernardo govori o tome da su Osmanlije upravljale Dubrovnikom, ne smemo izostaviti činjenicu da je on imao status nezavisne pomorske republike. Naime, prilikom osvajanja bosanskog pašaluka Osmanlije su se zaustavile pred granicama Dubrovnika i nisu zvanično zauzele ovaj grad, koji je nakon oslobođanja od mletačke vlasti 1358. godine dobio nezavisnost, jer je cilj osmanskog sultana bio da održi dobre diplomatske i političke odnose sa Mletačkom republikom, ali su Osmanlije indirektno imale kontrolu nad Dubrovnikom, utičući na diplomatske i trgovinske odnose ove pomorske republike, ne samo na Balkanu nego i do Azije, dokle su dosegali putevi dubrovačkih karavana. Osmanlije su na prostorima oko Dubrovnika nastupale veoma oprezno, jer su svoju spoljnu politiku usmeravale ka održavanju ravnoteže između Dubrovnika i Mletačke republike.⁵²³

Na isti način su i Mlečani imali tendenciju da u Dalmaciji održe dobre odnose sa Osmanlijama i Dubrovčanima. Takođe, poznato je da su održavali dobre trgovinske veze sa Dubrovčanima između 15. i 18. veka, trgujući svilenim i polusvilenim tkaninama, začinama, bakrom i drvetom.⁵²⁴ Međutim, kako bi štitili svoje interese, pre svega u trgovini, ali i u diplomatiji, Mlečani su imenovali svoje predstavnike u Bosni, koji su bili odgovorni za trgovinska pitanja u Bosni i Dubrovniku. Tako na primer, Mlečani su izabrali Otavijana Olja za konzula 1597. godine, a nakon tri godine na njegovo mesto je postavljen Zuane Mucio.⁵²⁵

Iako nije bilo mletačkog stanovništva u ovim krajevima, Mlečani su smatrali da je važno imati svoje predstavnike u Sarajevu, ne samo kako bi kontrolisali trgovinu u Dubrovniku već i kako bi njihova roba mogla biti bezbedno dopremana kopnenim putevima preko Balkana do Carigrada i do drugih istočnih zemalja. Ovu činjenicu potvrđuju i izveštaji u kojima se govori o proizvodnji i izvozu venecijanskih tkanina od vune i svile:

Iako je tačno da u bosanskom pašaluku nema mletačkih kuća, očigledno je kakvo je to tržište i kako se odvija trgovina u tom gradu odakle se odeća od vune i svile šalje ne samo u Carigrad, već i dalje, do Beograda, Novog Pazara, Skoplja i Sofije, jer kako čujemo od Dubrovčana, venecijanske tkanine su zbog svog kvaliteta svuda tražene.⁵²⁶

⁵²² Lorenzo Bernardo, *Relazione dell' Impero Ottomano di Lorenzo Bernardo 1520*, in Eugenio Alberi, *Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, 318-319.

⁵²³ Renzo Paci, *La Scala di Spalato e il commercio veneziano nei Balcani tra Cinque e Seicento*, Venezia, 1971. 38-40.

⁵²⁴ Bogumil Hrabak, *Regionalna i međunarodna trgovina Mlečana i Dubrovčana drvetom iz Senja (XIV-XVIII)*, *Radovi* 24, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Zagreb, Zagreb, 1991, 58-61.

⁵²⁵ *V Savi, Consoli Veneti in Levante*, II serie, Stato di Archivio di Venezia, 1656, 26.

⁵²⁶ *Isto*, 141.

S druge strane, Dubrovčani su takođe, kako bi zaštitili prvenstveno svoje trgovinske interese, osnivali svoje kolonije na Balkanu, a takođe slali su svoje trgovinske predstavnike, ambasadore i dragomane u onoj oblasti gde je to bilo neophodno. Takvu tradiciju osnivanja kolonija na Balkanu, pre svega u Bosni i Srbiji, Dubrovčani su negovali još od Srednjeg veka, nakon sticanja nezavisnosti, a nastavili su je i nakon osmanskih osvajanja u 15. veku. Osmanlije su svojom politikom i veštinom upravljanja na ovim teritorijama donele mnogo pogodnosti Dubrovčanima u razvoju trgovine, te je ova dalmatinska pomorska republika dostigla svoj vrhunac u ekonomskom i trgovinskom razvoju upravo u doba osmanske vladavine, posebno u 15. i 16. veku. Međutim, moramo naglasiti da se priroda same trgovine menjala dolaskom Osmanlija na ove prostore. Tako na primer, Dubrovčani su u Srednjem veku izvozili srebro iz Srbije i Bosne u Italiju, ali pošto je nakon osmanskih osvajanja bio zabranjen izvoz plemenitih metala, Dubrovčani su umesto srebra izvozili vosak, kožu i vunu.⁵²⁷

Dubrovčani su u 17. veku širom Balkana osnivali svoje kolonije među kojima su najpoznatije bile u Sarajevu, Beogradu, Novom Pazaru, Prokuplju, Leskovcu, a sedište svih kolonija bilo je u Sarajevu, odakle su kontrolisali čitavu trgovačku vezu u svim gradovima. Kolonija u Sarajevu bila je toliko uticajna da je dolazilo do stvaranja konkurencije na tržištu čak i sa samim Osmanlijama, zbog čega je postojala čak i zabrana u dubrovačkoj trgovini 1639. godine. Kako bi premostili prepreke u trgovini, nastale usled zabrana od strane Osmanlija, Dubrovčani su oformili koloniju u Beogradu koja je bila povezana sa kolonijom u Sarajevu, koja je uticala na to da se roba što lakše izvozi do željenih destinacija. Kako bi regulisali proces izvoza robe u Dubrovniku, Osmanlije su utvrdile plaćanje taksi koje su Dubrovčani plaćali prilikom izvoza robe na Balkanu ili do Carigrada. Iznos taksi zavisio je od destinacije do koje je roba stizala. Dubrovčani nisu izvozili svoju robu na Balkan ili do Carigrada, već su zahvaljujući svojim jakim vezama sa Ankonom dosegali i do Firence, Đenove, ali i do Marseja i Liona.⁵²⁸ Takođe, kada je reč o odnosima sa Osmanlijama, Dubrovčani su želeli da uspostave bolji i povoljniji položaj, posebno u trgovini, preko Mehmeda-paše Sokolovića, tražeći od njega da zaštiti njihove interese.⁵²⁹

Mlečani su pak, sa tendencijom da zaustave uspešnu trgovinu Dubrovčana, koja im je predstavljala konkurenciju na tržištu, pokušali da sklope dogovor sa bosanskim pašom da se roba izvozi iz Bosne, pre svega iz Sarajeva i Mostara, putem kanala reke Neretve. Na taj način bi roba stizala direktno do Venecije, a Dubrovčani bi znatno smanjili svoja trgovinska uporišta na tim prostorima. Međutim, sultan nije podržao ovaj poduhvat, te venecijansko-bosanski put preko Neretve nije sagrađen. Nešto kasnije, Mlečani su ipak uspeli da ostvare svoj cilj, kada su nakon dugih i teških pregovora sa bosanskim pašom 1694. godine izgradili put preko reke Neretve, što je dovelo do opadanja ekonomske i trgovinske moći Dubrovčana na tim prostorima, a samim tim do jačanja uticaja Mletačke republike.⁵³⁰

Takođe, kao što smo prethodno pomenuli, odnosi Dubrovčana sa Carigradom nisu uvek bili dobri i menjali su se u zavisnosti od mletačko-osmanskih političkih i diplomatskih odnosa. Tako na primer, nakon završetka Kandijskog rata (1645-1669), koji su Mlečani vodili

⁵²⁷ Halil Inalcik, *An Economic and Social History of Ottoman Empire, 1300-1600*, edited by Halil Inalcik, Donald Quataert Vol. I, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, 258-259.

⁵²⁸ Jean Delumeau, *Un ponte tra Oriente e Occidente: Ancona nel Cinquecento*, *Quaderni storici*, Vol. 5, n. 3, Società Editrice il Mulino Spa, Bologna, 1970, 28-30.

⁵²⁹ Toma Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI veku*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1973, 307-324.

⁵³⁰ Francois W. Carter, *The Commerce of Dubrovnik Republic 1500-1700*, *The Economic History Review*, Vol. 24, n. 3, Economic History Society, London, 1971, 370-381.

protiv Osmanlija, vezir Kara Mustafa optužio je Dubrovčane da su skuplje naplaćivali robu osmanskim trgovcima za vreme rata, zbog čega je sedmoro dubrovačkih predstavnika odvedeno u zatočeništvo, a jedan od njih, ambasador Nikolica Bona preminuo je usled loših uslova u zatočeništvu. Nakon toga, sultan je pomilovao ostale predstavnike, te su pušteni na slobodu.⁵³¹ Svakako, i sukobi između Dubrovnika i Venecije bili su deo stalnih previranja u okviru njihovih odnosa, pa tako ne smemo zaboraviti ni sukob između 1751. i 1754. godine oko prevlasti u ovom delu primorja.⁵³²

Međutim, ne smemo izostaviti činjenicu da su Dubrovčani ipak uživali veliku zaštitu od strane sultana i visokih osmanskih zvaničnika, što je za vreme osmanske vlasti na Balkanu uticalo na to da Dubrovnik postane jedna od vodećih pomorskih republika na ovim prostorima.

7.1. Putopisi dubrovačkih, mletačkih i osmanskih putopisaca na Balkanu

U 15. i početkom 16. veka pojavljuju se putopisi diplomatskih, trgovinskih i verskih predstavnika koji su, kao predstavnici svojih zemalja prolazili Balkanom odlazeći u Carigrad, najčešće iz Dubrovnika i Venecije, ili je pak reč o putopiscima koji su kao osmanski predstavnici dolazili do balkanskih zemalja ili do Mletačke republike. Prikazujući svoja zapažanja o geografskim pojmovima, događajima i narodima zemalja u kojima su boravili, u svojim putopisima su prenosili autentičnost pripovedanja, rušeći granice između Istoka i Zapada.

Putopisi ovih izaslanika bili su na latinskom, italijanskom, osmanskom i srpskoslovenskom jeziku, ali se svakako pojavljuju i putopisci iz drugih evropskih zemlja koji su pisali na engleskom, francuskom, nemačkom i holandskom jeziku, koji su imali veliku znatiželju da saznaju o životu naroda, trgovini, umetnosti i kulturi balkanskih zemalja.⁵³³

Prema Matkoviću, reč je o putopisima koji se mogu definisati kao putnički dnevnic, koji su tek kasnije štampani. U takvim putopisima dominira prevashodno individualni izraz, putem kojeg ovi putnici prenose sopstvena zapažanja o znamenitim mestima i događajima. Takva putovanja bila su veoma česta u 16. i 17. veku, kada, osim izaslaničkih misija, svrha putovanja postaje usmerena ka tendenciji da se sazna više. Putopisi iz tog perioda su od neprikosnovene naučne važnosti, posebno kada govorimo o istorijskim istraživanjima.⁵³⁴

⁵³¹ Fariba Zarinebaf, *On the Edge of Empires: Dubrovnik and Avarin between Istanbul and Venice*, dostupno na [https://www.academia.edu/3884808/On the Edge of Empires Dubrovnik and Anavarin Between Istanbul and Venice](https://www.academia.edu/3884808/On_the_Edge_of_Empires_Dubrovnik_and_Anavarin_Between_Istanbul_and_Venice), 2008, 431.

⁵³² Vesna Miović-Perić, *The Conflict Between Dubrovnik and Venice 1751-1754, Dubrovnik Annals1*, Dubrovnik, 1997, 71-96.

⁵³³ Petar Matković, *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI vijeka*, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1888, 104.

⁵³⁴ *Isto*, 106.

Ovom prilikom analiziraćemo putopise senjskog kancelara, Dubrovčanina Feliksa Petančića, arhimandrita Gerasima Zelića, koji je bio mletačkog porekla, kao i putopise osmanskog putopisca Evlije Čelebije, sa ciljem da uočimo korelaciju u njihovoj deskripciji puteva kojima su se kretali od Carigrada do Dubrovnika ili Venecije, i obrnuto.

Dubrovčanin Feliks Petančić (oko 1455-1517) bio je jedan od istaknutih ličnosti krajem 15. i početkom 16. veka, koji je ostao zapažen po svojim spisima i raspravama nastalih u toku njegove službe na dvoru ugarskog kralja Vladislava, odakle je odlazio u poslatava, obavljajući dužnost senjskog kancelara.⁵³⁵

U raspravi na latinskom pod nazivom *De itineribus in Turciam libellus, Felix Petancio, cancellario Senignae auctore*, upućenoj kralju Vladislavu, Petančić opisuje svoj put ka Carigradu, govoreći takođe o tadašnjim prilikama u Osmanskom carstvu. Rasprava je nastala prilikom njegovog poslanstva 1501. godine kada ga je kralj Vladislav poslao velikom meštru, Pjetru Abusonu, da prenese kraljeve čestitke nakon što je papa izabrao Abusona za vrhovnog zapovednika mletačke vojske u borbi protiv Osmanlija. Tom prilikom je bio osnovan tajni savez kralja Vladislava sa Mlečanima u pohodu protiv Turaka, a Petančić je bio njegov izaslanik. Petančić se otisnuo u Carigrad kako bi razgovarao sa članovima Porte o sklapanju mirovnog sporazuma u kome bi se Hrvatska posebno spomenula.⁵³⁶

U svom izveštaju kralju Petančić daje detaljan opis puteva koji vode u Carigrad ističući u uvodnom delu da je neophodno poznavati dobro puteve do neprijateljske zemlje ako je namera kralja da uspešno završi pohod, kao što je to bila tradicija drevnih naroda koji su otpočinjali oružane sukobe i trvdi sledeće:

*Tim se je više puta dogodilo, da su, razbivši jake vojske, prostrana kraljevstva i jake zemlje, brže bolje osvojili.*⁵³⁷

Potom autor prelazi na temeljnu deskripciju puteva koji od severa vode ka Carigradu, idući iz Panonije ili Ugarske preko današnje Srbije:

*Kraj Biograda, na ušću Save u Dunav prelazi se u gornju Miziju⁵³⁸ gde se spajaju dva puta: gornji koji vodi u Trakiju i donji koji pak ide u Dardaniju i Makedoniju. Gornjim putem idući, prostranim poljem Godomira mimo slavne crkve Resave, proslavljene grobovima kraljeva i knezova, prešav nadaleko veću Moravu i ostaviv s lieva polja Bardilove, ide se selom Braničevom ide se k Nišu koji je bio prekrasan grad, a sada je spao na selo u kome stanuju Turci i Bugari. [...] Od Niša ulazi se k selu Pirotu koji leži u brdima. Prevaliv golemu i strmu goru Kunovicu, kroz koju se zbog dubokih provala naokolo dižućih se stena, zbog preguste šume i dugačkih zavoja mučno prolazi, dolazi se iza pedaset milja u Sofiju, glavni grad Tribalije, znameniti u naše dane poradi svojih trgovina. [...] Od onud do Propontida i Helesponta ili Galipolja ima šezdeset milja, do Carigrada pak sto i dvadeset milja.*⁵³⁹

U citiranom odlomku, opisujući put od Beograda do Carigrada autor ne pominje samo važne gradove, već i mala mesta poput *polja Bradilove*, što se verovatno danas odnosi na selo

⁵³⁵ Branko Krmpotić, Dubrovčanin Feliks Petančić- kancelar senjski, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, Vol. 6, No. 1, Gradski muzej Senj, Senj, 1975, 297.

⁵³⁶ Petar Matković, *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI vijeka*, 112.

⁵³⁷ *Isto*, 119.

⁵³⁸ *Mizija, Mezija* je naziv za današnju Srbiju.

⁵³⁹ Petar Matković, *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI vijeka*, 120.

Bradarci u okolini današnjeg Požarevca. Takođe, značajna je i reminiscencija na manastir Resavu, odnosno današnju Manasiju, pominjući da je *proslavljena grobovima slavnih kraljeva i knezova*, misleći na despota Stefana i na njegovu porodičnu lozu. U nastavku Petančić opisuje donji put od Beograda do Carigrada:

Drugi donji put, koji od istog Biograda kroz dardanske i tribalske gore ide, prevaliv Haemus⁵⁴⁰ sastaje se pokraj Hebra s gornjim putem. Drugi donji put veoma je pristupan jer je otvoren od Biograda do granica Mizije i Dardanije na 280 tisuća koraka. Idući oko mijesta Ostrumice i Ravaničkog manastira dovodi najpre na Moravu negde Moshius zvanu, postrani grada Kruševca tekuću koja se kadšto za velikih kiša pregaziti ne da. Odatle k Beloj Crkvi i Apeninim koji Miziju dele. [...] Na drugoj pak strani koja je s Dardanom, Makedoncem i Tribalom okrenuta, Srbi žive, narod pitomiji i blaži, zbog toga što se na jug prostiru i množinu putujućih trgovaca imaju. Prevaliv dakle, gore nastaje Dubotica ravnina, gusto naseljena.⁵⁴¹

Petančić potom nastavlja opis od juga Srbije ka Skoplju:

Ovoga polja ravnina proteže se do 70 tisuća koraka čak do puta kačaničkoga i ždrela klisure koja k Skoplju vodi. [...] Ova varoš je rodovita te obiluje svakojakim dragocnim plodovima zemlje, puna je bogatstva, osobito svratište kneza, natopljena zdravom rekam Vardarom, ističućim iz najviših kosa gore Orbela, koji se diže nad Makedonijom, Mizijom, Dalmacijom i Epirom; zato je zgodna za sjedište vojske.⁵⁴²

Među geografskim pojmovima koje Petančić pominje, za nas su posebno zanimljivi pojmovi poput Bele Crkve i Dubotice. Bela Crkva je bio naziv za današnju Kuršumliju, dok je Dubotica, odnosno Dubočica verovatno predeo između Raške, Bugarske i Makedonije, odnosno predeo oko reka Jablanice i Veternice. Upravo su na tim prostorima bili najveći dubrovački putnički karavani.

Na kraju svog izveštaja, Petančić opisuje put od Makedonije preko Soluna i Jedrena, i završava izveštaj govoreći o tome kako su *rimске vojske toliko njime putovale*, i kako *hrišćani sada bolji uvid imaju*, potvrđujući na taj način činjenicu da su ti putevi ostali isti i u rimsko doba i tada, u vreme Osmanlija, kada su hrišćanski izaslanici putovali njima. Takođe, to ukazuje i na veoma dobro poznavanje istorije i klasične literature od strane autora, jer je Petančić posedovao izuzetno humanističko obrazovanje, kao i poznavanje klasičnih jezika, arapskog jezika i kaligrafije, što ga je i učinilo uspešnim izaslanikom za vreme misija u Carigradu.

Pored Feliksa Prtančića, u drugoj polovini 18. veka pojavljuje se još jedan autor iz Dalmacije čiji putopisi predstavljaju vredno svedočanstvo toga doba, koji takođe prikazuje sliku tadašnjeg načina života stanovništva na Balkanu i govori o običajima, geografskim pojmovima i događajima koji su mu ostali urezani prilikom posete drugih zemalja i prilikom njegovih izaslaničkih misija.

Reč je o arhimandritu Gerasimu Zeliću (1752-1888), poreklom iz mesta Žegar u Mletačkoj republici, koji je najpre bio kaluđer u manastiru Krupi, a kasnije episkopski vikar i arhimandrit u Dalmaciji. U svojoj autobiografiji, koja je kod nas objavljena u okviru izdavačke kuće *Istina*, Zelić daje veoma kompleksno svedočanstvo, napisano u memoarskom žanru,

⁵⁴⁰ *Haemus* je naziv za Balkan.

⁵⁴¹ Petar Matković, *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI vijeka*, 126.

⁵⁴² *Isto*, 127.

govoreći ne samo o narodima u Dalmaciji, već o svom ličnom doživljaju i iskustvima koje je stekao prilikom svojih putovanja u Veneciji, Carigradu, Beču, Poljskoj i Rusiji.⁵⁴³

Njegova autobiografija je putopisni dnevnik u kome daje verodostojan opis događaja i istorijskih činjenica, jer je njegova težnja istina, kao što i kaže u Predisloviu uvek ističući reminiscenciju na Boga, jer je jedino *nepremjena Božija istina*.⁵⁴⁴

Na isti način kao kod Petančića, i kod Zelića nailazimo na detaljnu deskripciju mesta u kojima je boravio. Jedina primetna razlika između ove dvojice autora je ta što je svrha Petančićevog opisa putovanja da verno objasni svoja zapažanja kralju Vladislavu, kome je njegova rasprava upućena, dok je svrha Zelićevog opisa putovanja ličnog karaktera, te je iz toga akcenat više na njegovom ličnom zapažanju i na opisu onoga što je njemu bilo zanimljivo iz perspektive njegove sadašnjosti.

S obzirom na to da je i sam živio u Mletačkoj republici, a kasnije boravio i u Carigradu, zadržali smo se na analizi njegovih putopisa nastalih upravo u Veneciji i Carigradu. Zelićev put je katkad bio trnovit i neprohodan. Tako na primer, sretao se sa administrativnim procedurama, posebno prilikom boravka u Veneciji, ali to nije umanjilo njegovu izuzetnu sposobnost zapažanja i sveobuhvatnog opisa koji daje u putopisu:⁵⁴⁵

*Črez to vrijeme odao sam po Mljetkama i rezgledao sam čudesa neviđena istoga grada. Sav je nikao iz vode i vodom opkoljen: niđe ni jedne stope gole zemlje nema, rezvje vrtogradima ovđe onđe među domovi. Kromje bezbrojnije pouskije ulica za pješce i kromje mlogije većije ploščadij koje su postavljene četireugolnim tesanim kamenom, prolaze kroz sav grad i presecaju se na sve strane, na podobije ulica drugđe, oluci preko kojije do 600 mostova ima na pješce, i po kojijem, i novi čamci, kako drugđe kola i karuce. Ovi oluci i bregovi obastrti su zidnom stijenom do na dno mora, koje tuda nije jako duboko. Kad je priliv morski črezvičajan drugda, što biva kadkad u proleće i u jesen po jedanput, onda voda poplavi njekeniže ploščadi, a i doljne podove domova, đe se ne obitava no služi za magacine i dućane. Obače poslije dve tri ure ustupi opet voda, a i ne naraste više od koje stope. Po gotovu na svaku ploščad i ulicu u svaki dom i crkvu može čovek pješice po suvu, i ravno na čunu po vodi, oluku, s druge strane. Pijace sv. Marka ne ima ravne ni u kojem gradu na svijetu. Ona je pred crkvom sv. Marka na podobije pismena P, u duljinu 265, a u širinu 125 korakljaja dugačkije opkoljena velikoljepnima trema velikijem palatama, koje se zovu prokuratije, i u kojima su pri zemlji svuda unaokolo pisarnice notara i hodataja, a najviše kafane i dućani. Ispred rečenije palata u okrug jesu sve sami volti tj. ćemeri, svezani s palatama; a s druge strane na visokim četvrougolnim kolonama od finoga bijeloga kamena a naokolo nji sjedilišča od kamena. Ispod ovije svoda sve naokolo ide se po suvu, na doždu i snijegu, kako isto u Padvi.*⁵⁴⁶

Zelić je opčinjen lepotom Trga sv. Marka, a svoju deskripciju upotpunjuje nabrajajući objekte koji okružuju crkvu sv. Marka poput velikih palata, kafana i dućana koji su bili svratište ne samo mletačkom življu već i mnogim stranim izaslanicima koji su boravili u Veneciji.

⁵⁴³ Герасим Зелић, *Жиџије*, Књига И, Истина, Београд-Шибеник, 2018, 9.

⁵⁴⁴ *Isto*, 16.

⁵⁴⁵ Željko Đurić, *Venecija Gerasima Zelića, Srpsko-italijanske književne i kulturne veze od XVIII do XX veka*, Filološki fakultet, Beograd, 2012, 79.

⁵⁴⁶ Герасим Зелић, *Жиџије*, 94-95.

Za nas je svakako zanimljiv i Zelićev boravak u Carigradu, gde je imao susret sa tamošnjim mletačkim bailom Agostinom Garconijem. Zelić je neko vreme obavljao dužnost crkvenog kapelana u manastiru sv. Bulgakova na Galati, zbog čega je kako kaže, *služeći Mlecima* dobio kasnije unapređenje u crkvenim redovima, zahvaljujući podršci baila Garconija:

Tako sam ovaj drugi put bolje razgledao Carigrad, a osobito crkvu Svete Sofije, koju je saznao veliki i slavni imperator Justinijan od rođestva Hristova 524. Pri carsvovanju istog imperatora predstavio se takođe istog ljeta i sveti Sava Osvjašćeni, koji je živio 94 ljeta, kako što se piše u kijevscome kalendaru, i koga sam cjelivao kroz stakvo u Veneciji, u crkvi svetog Antonina; [...] Na Svetoj Sofiji vidi se premlogi prozora, i vele Grci da onđe ima toliko prozora, koliko u godini ima dana. Idući pokraj njezine cimatorije brojao sam koraklje, želeo sam znati koliko je dugačka, i nabrojao sam 500 u duljinu. Širinu nijesam mogao izbrojati zašto je sa jedne strane zid, i vrata od cimatorije zatvorena, a s druge strane blizu jesu turske kuće. Ova je crkva sva iznutra bila napisata fino i mozaično (kako što su mi neki Grci kazivali) i predstavljala je cijelu istoriju ot Adama do Hrista, i od Hrista do voznosenija, na to su poslije prokleti Turci sve, što su mogli dosegnuti, s krečom zamazali i objelili, osim nješto na kubami neba, što nijesu mogli u visinu dovatiti. Rečeni imperator načinio je i onu kolonu više Svete Sofije i pred Vizantijom, đe su njegovi dvori bili. [...] Ja prolazeći mnogo puta pored rečne kolonade i razgledajući one izrezane figurei pismo na ploči pod istom kolonom, pomislim: onđe doista stoji koji je grčki car nju saznao. Iz ljubopitstva podignem se 30. junija ujutru prije sunca, uzmem karte i lapiš, pođem iz Galate i dođem k istoj koloni. Pogledam oko sebe, a ono niđe nikoga: priložim dakle moju kanadindiju uz kolonu i počnem lapišom pisati ona elinska (grčka) slova.⁵⁴⁷

Na isti način kao što u Veneciji poseban utisak ostavlja opis Trga i crkve sv. Marka, i u Carigradu je u prvom Zelićeva upečatljiva deskripcija crkve Svete Sofije koja je pretočena u džamiju. Ističući puno detalja u opisu crkve, kao što je veliki broj prozora, Zelić ponovo potvrđuje da je pažljiv posmatrač, kao što je slučaj i u prethodnim odlomcima: uočava se ponovna spontanost u njegovom pripovedanju i želja za novom spoznajom, te stalno premerava objekte, poput same crkve Svete Sofije. Takođe, prisutna je reminiscencija na istorijske događaje i činjenice, koju uočavamo i kod Petančića, te stičemo utisak da autor poseduje izuzetno poznavanje istorije. Ponekad je Zelić tokom boravka u Carigradu nailazio na barijere, koje su se pre svega ogledale u nepoznavanju turskog jezika, o čemu autor i govori navodeći situacije u komunikaciji sa žiteljima Carigrada. Isto tako, iako je bio mletačkog porekla, u prvom delu njegove knjige možemo primetiti da nije govorio italijanski, koji je kasnije savladao.⁵⁴⁸

Slično opisu iz Venecije i Carigrada, veoma je intenzivan i njegov doživljaj Dubrovnika u kome je prvi put boravio po povratku iz Francuske, o čemu ćemo ovom prilikom nešto reći:

U Raguzi sam se bavio deset dana, đe bijaše onda konte Garain, suprintendent od Boke u Kotoru. Ovome dakle vrućim pismo i preporuku od duke Marmonta, koji me kako i general Bertrand, komandant od oružja, ugoste i počaste s objedima. Sad sam prvi put u mome životu video Raguzu ili Dubrovnik, o kome ne propuštam opisati jednu malu povjest, koliko mi je poznato i koliko sam mogao čuti i razumijeti od istije Dubrovčana.

⁵⁴⁷ Isto, 147-149.

⁵⁴⁸ Жељко Ђурић, Герасим Зелић и страни језици, *Велико путовање Герасима Зелића*, Мирослав, Београд, 2015, 120-121.

Raguza je bila jedna mala republika, koju su, kao i druge neke u Evropi, Francuzi progutali i uništožili godine 1807. Ona se srpski zove Dubrovnik od riječi dubrava, zašto je najprije bila dolina gusta i ljesovita, obrasla divijem drvama i gajevima. Dubrovnik se nalazi među Dalmacijom i Bokom Kotorskom, iliti Albanijom, pri Adrijatičeskom moru među dvije planine, i kažu da je u ono vrijeme bila ova dubrava pribježište morskije korzara, to jest razbojnika, od mora do suva. Malo po malo, gradeći sebi kolebice, učini se najposlije (kao i Venecija) usred mora grad i ukrijepi se i od mora i od suva. Nikakav drugi narod nije se u isti Dubrovnik selio, samo srpski, zato njiovom od 100 milja u duljinu žive, srpski i talijanski, a seljani samo srpski. Kad su se vremenom Srbiji umnoživi u ovom predjelu, a suviše obogatili, načinili su sebi malu republiku, ustanovili su sebi zakone po kojima se ima vladati svaki podanik i član ove republike, i izbirali su sebi principa svakog mjeseca. Njiove su se horugve po svima morama u četiri časti svijeta poznavle i počitovale. Za pokrovitelja svoje republike uzeli su bili svijaščenomučenika Vasilija, i njega su izobražavali na horugvama s kojima su po moru putovali i trgovali. Trgujući po različnijem morama i po suvu, osobito po Ercegovini i po Bosnoj, koji su onda bili svi jednoga jezika i naroda, tako i vostočnog vjeroispovjedanja, obogate se jako.⁵⁴⁹

Govoreći detaljno o geografskom položaju i o istoriji Dubrovnika, u svojim zapažanjima poredi Dubrovnik sa Venecijom jer je on, baš kao i Venecija, *usred mora grad* sa srpskim i italijanskim stanovništvom. Zelić karakteriše Dubrovčane kao vrsne trgovce koju su putovali raznim zemljama i morem i kopnom. Činjenica je da je u svakom od njegovih opisa vidljiv i religijski aspekt, budući da je bio čovek koji je čitavog života služio Bogu. U prethodnim odlomcima primetili smo da su dominantna njegova zapažanja o crkvama poput Aja Sofije ili crkve sv. Marka, a ovde pak govori o veroispovesti. U pojedinim studijama koje su objavljene o Zeliću, analiziraju se njegovi stavovi i zapažanja pre svega o pravoslavnoj i katoličkoj veroispovesti, ali i o muslimanskoj u odnosu na njih.

Još jedan putopisac, koji je pored Petančića i Zelića dao potpun i upečatljiv prikaz balkanskih zemalja u doba osmanske vladavine, jeste Evlija Čelebija. Njegov putopis je na našim prostorima poznat još iz 1900. godine, kada su se pojavili prvi prevodi odlomaka koji se odnose na različite delove naše zemlje, ali isto tako postoje delovi iz originalnog putopisa pod nazivom *Seyahatname*, koji još uvek nisu prevedeni.⁵⁵⁰

Prevodi odlomaka koje smo analizirali kako bismo došli do važnih zaključaka predstavljaju celovit prikaz naših naroda i zemalja, kao i vremena i prilika iz 17. veka kada je i sam Čelebija živeo.

Putopis Evlije Čelebije je poput Petančićevog i Zelićevog putopisa napisan u memoarskom žanru i predstavlja jedno od najznačajnijih dela turske književnosti. S obzirom na to da je Čelebijev cilj bio prikazivanje ličnog doživljaja njegovih putovanja, na osnovu kojeg je pred kraj života ostavio rukopis u formi putničkog dnevnika, možemo slobodno reći da je po narativnom stilu bliži Zeliću nego Petančiću. S druge strane, u opisu njegovog puta od Carigrada do Beograda i obrnuto, uočavamo mnoge sličnosti sa Petančićem, posebno kada opisuje i manja mesta, ne samo važnije geografske pojmove, što je slučaj i u Petančićevoj deskripciji:

⁵⁴⁹ Герасим Зелић, *Жиџије*, 408-410.

⁵⁵⁰ Iz predgovora, Evlija Čelebi, *Putopis, Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Svijetlost, Sarajevo, 1967, 6.

U Jedrenu sam najpre primio putni trošak i bogate darove naše gospode državnih predstavnika, te s riječima, u ime Boga odlučujem da pođem na vojnu, krenuo sam na put sa deset jahaćih konja i osam svojih slugu. Putujući toga dana u zapadnom pravcu, stigli smo u

SELO HIBIDŽEVO

To je muslimansko selo i zijamet. Odatle smo preko grada Harmanli, kasabe Uzundžova i sela Kajali Dere došli u grad Plovdiv. Idući odatle dalje prošli smo kasabu Tartar Pazardžik, zatim Kapuli Derbend i Ihtiman, gdje smo prenoćili, a zatim smo stigli u šehar Sofiju. Putujući odatle došli smo u konak u

SELO DRAGOMAN

To je napredno selo u kome ima jedan han. Zatim smo stigli u grad Pirot.

GRAD PIROT

Prvi osnivač toga grada bio je kralj Despot. Kasnije 777 (= 1375/76) osvojio ga je Gazi-Hadavendigar i pretvorio u has paše rumenlijskog ejaleta. To je sjedište kadiluka od sto pedeset aspri. Gradska utvrda leži na jednoj litici. To je divan tvrđava četvorougaonog oblika. [...] U Pirotu ima ukupno hiljadu kuća, prizemnih i na sprat. Pokrivene su ćeremitom i okružene prostranim dvorištima, vinogradima i baščama. Od svih kuća najbolje su i najljepše kuće Mahmud-age Piroćanca i Ali-age Nišlije. Tu ima dovoljan broj džamija, sedam osnovnih škola, čaršiski han, dva mala hamama i oko dvije stotine dućana. Sva raja šehera su Bugari. Njihove žene idu otkrivene glave. One svoju kosu pletu na poseban način i nose neku čudnu vrstu kapa. [...]

GRAD NIŠ

Gazi Hadavendigar je godine 777(=1375-76) osvojio ovaj grad od srpskog i bugarskog kralja Despota i pretvorio ga u subašilik. To je kadiluk od stotinu i pedeset aspri. Njegovo se područje (nahija) sastoji od mnogo naprednih sela. Varoš (šehir), međutim leži u ravnoj dolini i broji dvije hiljade i šezdeset prizemnih sirotinjskih kuća i visokih saraja na sprat, a sve je pokriveno ćeremitom i okruženo vinogradima i baščama. [...]Odatle smo krenuli i idući u zapadnom pravcu došli smo u palanku Aleksinac.⁵⁵¹

Momenat kada Čelebija kreće iz Jedrena vezuje se za pohod turske vojske protiv Moldavije i Vlaške 1660. godine, kada je i sam pisac učestvovao u pohodu, a to je bio njegov prvi put da boravi na našim prostorima. Idući od Jedrena preko juga Srbije do Beograda, Čelebija prolazi kroz mesta i gradove o kojima sa posebnom pažnjom govori analizirajući njihovo stanovništvo i običaje, uz veoma dobro poznavanje istorije i geografije ovih krajeva. Put kojim Čelebija ide od Carigrada do Beograda je ista ona dobro znana i utvrđena staza kojom je išao i Petančić, jer iste opise prepoznajemo i u njegovom putopisu. Nastavljajući svoje putovanje Čelebija stiže do Beograda u kome boravi mesec dana, te nakon razgledanja grada svoju impresiju beleži u putopisu što predstavlja najupečatljiviji prikaz Beograda iz 17. veka:

---

⁵⁵¹ Evlija Čelebi, *Putopis, Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, 59-64.

Riječ Belgrad znači na srpskom izgrađen i krasan grad na čvrstim građevinama. [...] A jedan je, opet, ovaj Beograd (Belgrad) koji se u svim zemljama naziva Beograd na Dunavu (Tuna Belgradi). On je sjedište smederevskog sandžakbega. To je tako veličanstven grad da ga nije moguće opisati.

Položaj grada Beograda- Grad leži na jednom visokom zemljištu, povrh stjenovitog rta na mjestu gdje se sastaju reke Dunav i Sava. [...] Beogradska tvrđava i varoš nalaze se na vrhu visokog brijega što leži na rtu ovih dviju velikih rijeka. [...] Taj grad ima takođe četiri kapije. Na istočnoj strani je sahat -kapija kroz koju se silazi u varoš. Na mjestu nalazi se jedna sahat kula. Zvuk njenog zvona iz daljine, čuje se čitav dan hoda preko Save. Silazeći od ove sahat kule dolazi se na vrh kazandžijske čaršije u Donjem gradu.⁵⁵²

Sličan opis Čelebija daje i prilikom putovanja u vilajet Dubrovnik, u kome je boravio nekoliko puta, te je posebno upečatljiva njegova impresija o Dubrovniku koja zavređuje posebnu pažnju u analizi njegovog putopisa:

Na ovome malom području nalaze se dva Venedika. Jedan zovu Bundukani Venedik (=Venecija). On je naš neprijatelj koji već dvadeset godina vodi rat sa Osmanlijama. Ovaj nazivaju Dubra-Venedik. On je vrlo star, a stanovnici su mu velik narod hrišćanske vjere. [...] Imaju mnogo vrlo sposobnih i obrazovanih astronoma, hirurga, agronoma i savršenih istoričara. To su ljudi koji nastoje da žive u skladu sa načelima mira i dobrih odnosa, tako da dosada nisu uradili ništa suprotno dobrim mirovnim odnosima. [...] Ali, premda se nalaze pod zaštitom Visokog Carstva, to ipak od njih potiču sve varke, intrige i đavolstva koji oni ispod zemlje prenose u hrišćanski svijet kao najveću kugu. Njihov je poglavar veoma bogat. To dolazi naročito otud što on, zavaravajući nas, daje našem životnom neprijatelju Mlečanima hranu potajno, ispod tezge, i što se prema svakome ponaša servilno i mizerno, te sa svojim kraljevima živi u miru i dobrim odnosima. [...]

Oblik i položaj grada Dubrovnika – To je izgrađen grad na morskoj obali u obliku luka, a građen je čvrsto kao da ga je gradio Šeddad. [...] Sa istočne i sjeverne strane je kopno i na toj kopnenoj strani nalazi se jedna velika kula jaka kao Magogov bedem. Sa nje se vidi cijelo Jadransko more tako jasno kao da je pod rukom. [...] Ne samo sa morske već i sa kopnene strane nalaze se dva jaka utvrđenja i jedan opkop ozidan od kamena škriljca.⁵⁵³

U nastavku Čelebija govori o dubrovačkom trgu i bazaru, o stanovništvu i zanatima koji su bili svojstveni Dubrovčanima:

Prolazeći s mukom zbog velike gužve na trgu i bazaru, ipak sam bacio oko na trg i Pazar. Mnogi dućani pripadali su čohadžiskom, platnarskom, kujundžiskom, papirničarskom, čekrekčijskom, cviječarskom, makadžiskom, gvoždarskom, kasapskom i drugim esnafima koji su se nizali u redu. Tu nema bezistana, a trg i bazar su prema veličini grada bili maleni. Na hiljade zanatlija rade u svojim kućama, a u dućanima samo kupuju i prodaju robu. Ima devojaka i žena koje prodaju robu na pazaru. U ovim zemljama to nije sramota. Posmatrajući varoš lijevo i desno konačno smo stigli u dvor.⁵⁵⁴

---

⁵⁵² Isto, 75-78.

⁵⁵³ Isto, 420-421.

⁵⁵⁴ Isto, 424.

Čelebija je, kao i Zelić, dao upečatljiv prikaz Dubrovnika, govoreći ne samo o gradu, već i o njegovom stanovništvu i o zanatskim delatnostima koje su bile zastupljene u to doba. Međutim, za razliku od Zelića koji Dubrovčane karakteriše kao vrsne trgovce, Čelebija govori o tome da su oni *zanatlije koje rade u svojim kućama, a u dućanima samo kupuju robu*, aludirajući na to da je manufaktura bila veoma zastupljena na pomenutim prostorima. Činjenica je da moramo uočiti vremensku razliku u nastanku Zelićevog i Čelebijinog putopisa, jer su u 17. veku, kada je Čelebija živeo, proizvodnja i prodaja robe bile osnovne delatnosti koje su nakon stagnacije u osmanskim osvajanjima potpuno zamenile spahijsko-timarski sistem. S druge strane, Zelićev stvaralački period vezuje se za kraj 18-og i početak 19-og veka kada dolazi do ekonomskog slabljenja Dubrovnika, te proizvodnja robe opada, a kao dominantna grana privrede ostaje trgovina.

Još jedno veoma značajno Čelebijino zapažanje jeste odnos Dubrovčana sa Mlečanima. Naime, u njegovom putopisu nailazimo na podatak da su Dubrovčani tajno saradivali sa Mlečanima iako je Dubrovnik bio pod osmanskim okriljem. Moramo i ovde obratiti pažnju na činjenicu da je to period neprijateljskih odnosa između Venecije i Osmanskog carstva jer je u to doba vođen Kandijski rat koji je trajao dvadeset godina, te su se u skladu sa tim prilike u odnosima između Dubrovčana i Mlečana menjale, kao i u odnosima Dubrovčana i Osmanlija.

Ono što je za nas impozantno u analizi odlomaka iz Čelebijinog putopisa jeste svakako izuzetno poznavanje istorije gradova i zemalja u kojima je boravio. Ako se osvrnemo na prethodno analizirane delove Zelićevog i Petančićevog putopisa, isto primećujemo deskriptivno-narativni stil, potkrepljen istorijskim činjenicama. Zanimljivo je, takođe, da je i kod Čelebije, u momentu kada kreće iz Jedrena, kao i kod Zelića, prisutna reminiscencija na Boga. Ovde je zapravo reč o jednoj specifičnoj uvodnoj formi i o prepoznatljivom narativnom stilu koji je bio svojstven prvenstveno evropskim putopiscima u putničkim hronikama.

To je, zapravo, dokaz da su autori iako su živeli i sticali znanja na različitom podneblju, bilo da je reč o islamskoj ili hrišćanskoj doktrini, i stvarali u različitom vremenskom periodu, bili vođeni istim idejama, bilo da je reč o sticanju ličnog znanstvenog iskustva ili o njihovoj težnji da verodostojno prenesu čitaocu svoja zapažanja. Na taj način, pred nama se otvara još jedna tema koja nas pored istorijskih proučavanja i zaključaka, navodi na proučavanje i književnih aspekata koji su uticali i u periodu nakon 18-og veka na definisanje evropsko-orijentalnih stilova, kako u italijanskoj i turskoj književnosti tako i u književnosti nastaloj na prostorima Balkana.

ZAKLJUČAK

Iako su kada je reč o mletačko-osmanskim odnosima postojale razlike koje su posebno bile vidne u očima Evropljana, ipak nas komparativno proučavanje apekata ovih dveju književnih i kulturnih tradicija navodi na zaključak da možemo govoriti i o izvesnim sličnostima i prožimanju u okviru italijanske i osmanske tradicije. O uzajamnim odnosima između Mlečana i Osmanlija možemo govoriti zahvaljujući njihovim diplomatskim odnosima uspostavljenim od 15. veka, koji postaju intenzivniji od 17. veka i koji su trajali do druge polovine 18. veka kada nakon Napoleonovog osvajanja 1797. godine dolazi do pada Mletačke republike.

Mletačko-osmanske diplomatske veze bile su praćene neprekidnim smenjivanjem perioda mira i perioda ratnih sukoba koji su potpuno prestali nakon potpisivanja Požarevačkog mira 1718. godine. Prilikom regulisanja političkih odnosa između Mletačke republike i Osmanskog carstva bila je veoma značajna uloga mletačkog predstavnika, odnosno baila, koji je, kao što smo već pomenuli, bio zadužen i za trgovinsko administrativna pitanja. Možemo slobodno reći da je funkcija ovog mletačkog izaslanika bila veoma kompleksna, jer je pored političkih, trgovinskih i administrativnih zaduženje podrazumevala i regulisanje položaja Mlečana u Carigradu, a isto tako, bailo je bio zadužen da kontroliše aktivnosti svih mletačkih izaslanika koji su boravili u drugim osmanskim provincijama poput Izmira, Kaira, Damaska ili Bagdada. S obzirom na to da su mletački izaslanici imali zadatak da šalju izveštaje mletačkom duždu i Senatu, u kojima su pisali o političkim, vojnim, ali i o društvenim i kulturnim pitanjima, došli smo do zaključaka da su Mlečani, kao i Osmanlije posedovali izuzetnu diplomatsku veštinu koju su ispoljavali u vođenju spoljne politike, zasnovane na razmeni i reciprocitetu. Takođe, prilikom prijema izaslanika na sultanom dvoru, postojala je tradicija upućivanja darova, o kojoj je bilo reči, što ukazuje na izuzetno poznavanje diplomatskog kodeksa.

Kada je reč o izveštajima mletačkih izaslanika, oni predstavljaju značajan deo venecijanske kulturne i književne baštine jer su napisani na narodnom jeziku. Analizirajući različite primere izveštaja od 15. do 18. veka, gde spadaju pre svega zvanični izveštaji, relacije i depeše, kao i nezvanični izveštaji, odnosno epistole upućene porodici i prijateljima i putopisi, pokazali smo da se po svojoj formi i odlikama mogu definisati ne samo kao istorijski, već i kao književni izvori. Takođe, proučavajući stil i način pripovedanja koji su mletački izaslanici negovali u pomenutim izveštajima primetili smo da se u njihovoj naraciji neprekidno smenjuju uloga pisca i uloga diplomate. Pokazujući veliko književno umeće autori izveštaja nisu govorili samo o političkim prilikama u Carigradu, već i o načinu života u sultanovoj palati, o kulturi i o književnoj tradiciji, kao i o svakodnevnom životu Osmanlija. U tom kontekstu,

ukazali smo na sličnosti i razlike između mletačke i osmanske kulture. Iako smo započeli istraživanje sa hipotezom da se ove dve kulture razlikuju, dokazali smo da postoje i određene sličnosti i uzajamnih uticaja u pogledu književno-istorijskih i kulturno-istorijskih veza. Takođe, zaključili smo da su se stavovi koje su mletački izaslanici imali o Osmanlijama menjali tokom vekova, te smo iz tog razloga proučavali izvore iz tri književno-istorijske epohe, počev od poznog srednjeg veka, preko humanizma i renesanse do baroka i prosvetiteljstva.

Za nas je posebno bilo zanimljivo proučavanje društvenih i kulturnih aspekata o kojima smo govorili u četvrtom poglavlju. Analizirajući pomenute odnose na osnovu izveštaja mletačkih izaslanika u Carigradu, odnosno na Galati, prvenstveno saznajemo o tome kakva je bila slika prestonice Osmanskog carstva, a isto tako govorili smo o odnosima koje su Mlečani ostvarivali ne samo sa Osmanlijama već i sa predstavnicima drugih zemalja, tj. o njihovom odnosu sa svim muslimanima i nemuslimanima koji su u to doba živeli u Carigradu. S obzirom na to da je Carigrad bio kosmopolitski centar, u kome su živеле različite nacionalnosti, morala je da postoji kulturna i verska tolerancija. Iako je ponekad dolazilo do netrepeljivosti među stanovnicima Galate, koja je pre svega bila prouzrokovana različitom verskom pripadnošću, u toku našeg istraživanja, primetili smo da je uloga mletačkih predstavnika, najpre baila, a kasnije i ambasadora, i u ovim slučajima bila veoma važna jer se kao mletački predstavnik zalagao za uspostavljanje ravnoteže.

U toku boravka u Carigradu mletački izaslanici su imali tendenciju da beleže svoja zapažanja o kulturi i svakodnevnom životu Osmanlija, te se pojavljuju i prva objavljena dela o običajima i o svakodnevnom životu Osmanlija, poput izveštaja Luidija Basana, koji su objavljeni kao prva venecijanska istorija kulture o Osmanlijama, a ona je takođe upotpunila naše istraživanje. Basanovo delo ruši predrasude koje su Evropljani imali o Osmanlijama, smatrajući ih konzervativnim narodom koji slepo veruje u Alaha. Analizirajući Basanovo delo uočili smo da su Osmanlije narod sa veoma kompleksnom kulturnom tradicijom, narod koji je, mešajući se sa evropskim narodima, učinio ovu tradiciju još bogatijom. Isto tako, i Mlečani su, kao i drugi Evropljani, postepeno usvajali elemente osmanske kulture, vidljive i u umetnosti i književnosti, a isto tako može se govoriti i o određenim sličnostima kada je reč o pomenutim kulturama.

Na isti način pojavljuju se i prve istoriografije mletačkih izaslanika, koje su prvobitno pisane u formi epistola upućenim rođacima i prijateljima, a one svedoče o turskoj pismenosti i književnosti. Analizirajući u petom poglavlju dela baila Donada i opata Toderinija, koji su u različitom vremenskom periodu boravili u Carigradu, uočili smo neke od važnih odlika stare turske književnosti koja je bila utemeljena na divanskoj poeziji, što je dodatno pobudilo našu istraživačku želju i usmerilo nas ka uočavanju sličnosti sa italijanskom književnom tradicijom i sa poetskim elementima baroka.

U šestom poglavlju govorili smo o putopisima koji predstavljaju važnu građu u pogledu vizije koju su Mlečani imali o Osmanlijama. Bilo da je reč o relacijama o putovanjima mletačkih izaslanika (it. *relazioni dei viaggi*) ili o putničkim dnevnicima (it. *diari dei viaggi*) putopisi su značajni izveštaji u kojima su mletački predstavnici govorili ne samo o Carigradu, već i o zemljama Balkana, što možemo primetiti u dnevnicima Kontarinija i Zelića, u kojima su zabeležene ne samo njihove impresije o mestima u kojima su boravili, već i sličnosti i razlike u pogledu kulture i tradicije. Tako na primer, kod pomenutih autora nailazimo na zapažanja koja se ne odnose samo na veze između mletačke i osmanske kulture o sličnosti između mletačke i dubrovačke kulture. S druge strane u putopisima su beležili svoje utiske o Carigradu, inspirisani pre svega geografskim položajem grada, a potom i velelepnim

građevinama poput džamija i sultanove palate kao, kao i karavansarajima kojih nije bilo u Evropi a na koje su često nailazili putujući od Venecije do Carigrada. Međutim, neki od njih govorili su o tome da prestonica Osmanskog carstva nije bila tako lepa kao što je bilo predstavljeno u umenim pripovedanjima i u izvorima. O tome zaključujemo iz diplomate i pesnika Kastija, koji je tvrdio da unutrašnjost Carigrada nije bila tako lepa kao što se o tome govorilo. Upečatljivi su i prikazi Kastijeve vizije Osmanlija, koji po njemu nisu samo narod vičan ratovanju i osvajanjima, već i narod koji je uživao u dokolici i priči sa tradicijom pušenja čibuka i ispijanja kafe.

U poslednjem poglavlju analizirali smo odnose Dubrovčana sa Mlečanima i Osmanlijama jer je Dubrovnik kao pomorska republika bio važna trgovinska spona između Balkana i Evropskih zemalja. Za razliku od većine istoriografija na našim prostorima, koje se bave prevashodno izučavanjem dubrovačko-osmanskih veza naš cilj je bio da ukažemo na važnost diplomatskih mletačko-osmanskih veza, čiji je karakter u velikoj meri uticao na uspone i padove dubrovačke spoljne trgovine, kao i na odnose koje je ova pomorska republika ostvarivala sa zemljama Balkana.

O pomenutim odnosima puno se pisalo u putopisima i hronikama dubrovačkih, mletačkih i osmanskih putopisaca, te smo na kraju poslednjeg poglavlja pristupili komparativnoj analizi pojedinih putopisa koji su nam se učinili zanimljivim za naše istraživanje. Složenost mletačko-osmanskih, kao i dubrovačko-osmanskih veza u velikoj meri se odrazila se i na zemlje Balkana, koje su u to doba, poput Srbije, bile pod osmanskom vlašću.

Samim tim, možemo reći da je proučavanjem i analizom izveštaja mletačkih izaslanika u Carigradu, kao i dubrovačkih i osmanskih putopisaca na Balkanu otvoreno pred nama novo polje istraživanja i novi vidici u pogledu proučavanja istorijskih, kulturoloških i književnih veza i ukazalo se na kompleksnije sagledavanje mletačkih i osmanskih odnosa. Ovim radom otvorili smo novo poglavlje u okviru komparativnog izučavanja ovih dveju kulturnih i književnih tradicija, koje nije bilo dovoljno istraženo na našim prostorima, što nas je dodatno motivisalo da verodostojno predstavimo naša zapažanja nastala kao plod dugog i istrajnog proučavanja.

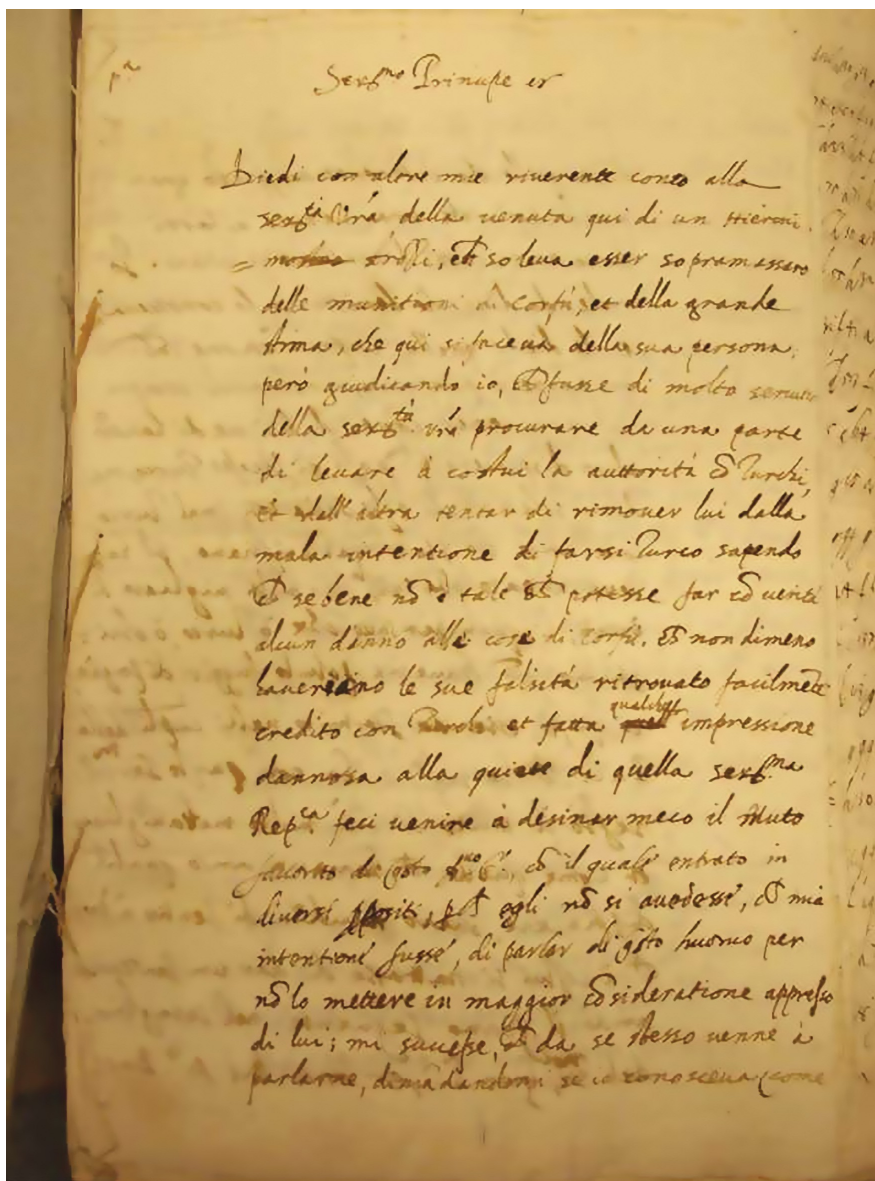
ILUSTRACIJE

Slika 1.

Mletački bailo u Carigradu

<http://baliatodaicoi.altervista.org/gli-ambasciatori-la-serenissima-repubblica-fine-settecento-1792/>.

Slika 2.

Rukopis baila Đanfrančeska Morozinija

https://www.google.com/search?q=manuscritto+del+bailo+francesco+moresini&client=firefox-b-d&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwiRyKvfsIDmAhXGxaYKHYj8A4oQ_AUoAnoECACQBA&bih=1366&bih=654#imgrc=54pybkCYC8bfuM

Slika 3.

Nekadašnja venecijanska palata, danas rezidencija ambasade Italije u Istanbulu (eksterijer)

<https://ytali.com/2017/12/19/baili-veneziani-moderni-ambasciatori-passato-presente/>

Slika 4.

Prijem venecijanskog izaslanika u Carigradu

<https://slideplayer.com/slide/13450209/>,

Slika 5.

Venecijanska odeća u Carigradu-kaftan od svile

http://bikemibrahimoglu.blogspot.com/2010/04/caftans-ottoman-imperial-robos_22.html

Slika 6.

Anadolijski tepih u Veneciji

<http://tea-and-carpets.blogspot.com/2009/04/venice-discovering-europes-silk-road.html>

Slika 7.

Portret Mehmeda II (Đentile Belini)

[https://en.wikipedia.org/wiki/Mehmed the Conqueror](https://en.wikipedia.org/wiki/Mehmed_the_Conqueror)

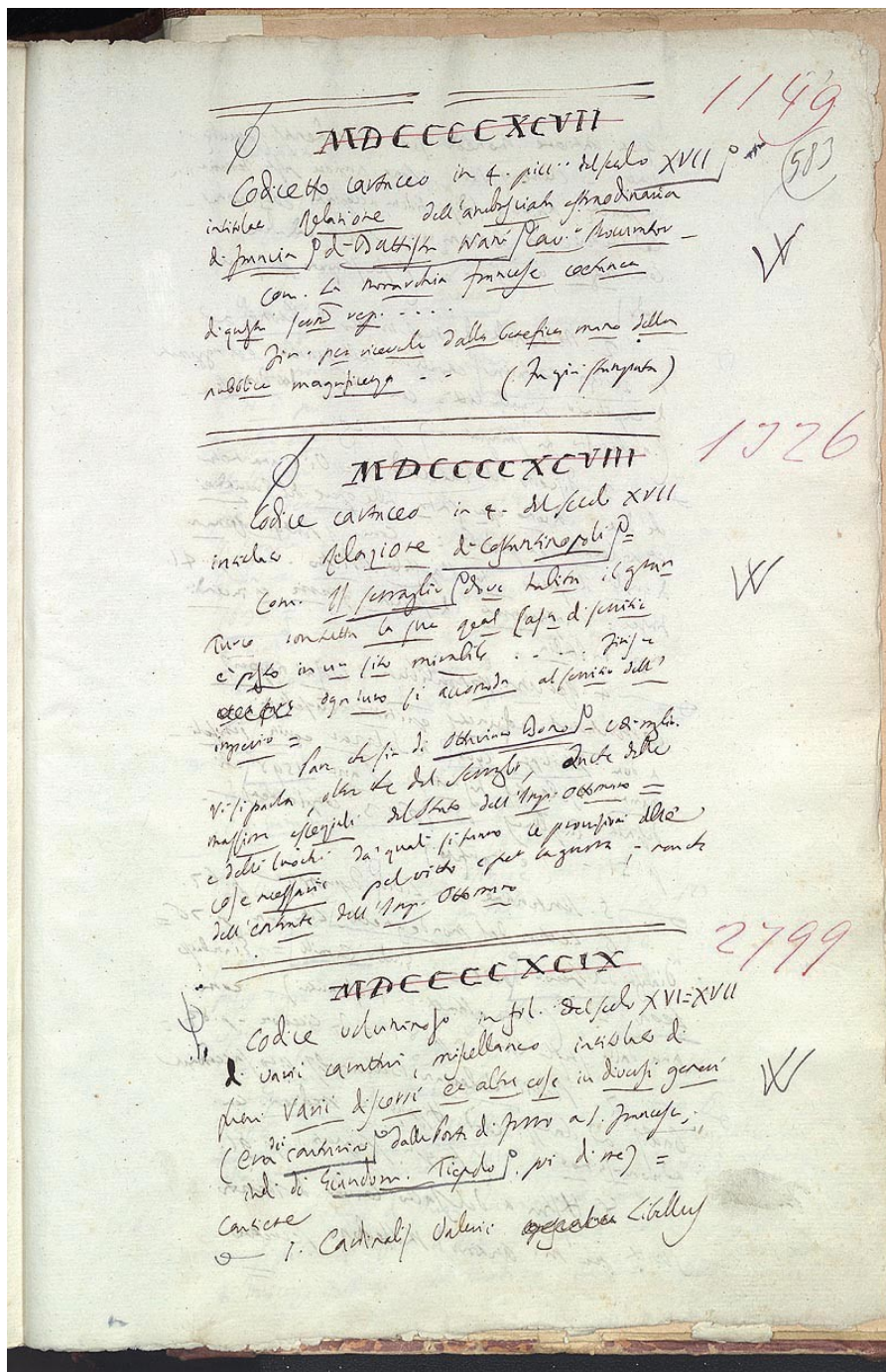

Slika 8.

Portret Sulejmana Veličanstvenog (Ticijan)

<https://www.pinterest.com/pin/330662797635831923/>

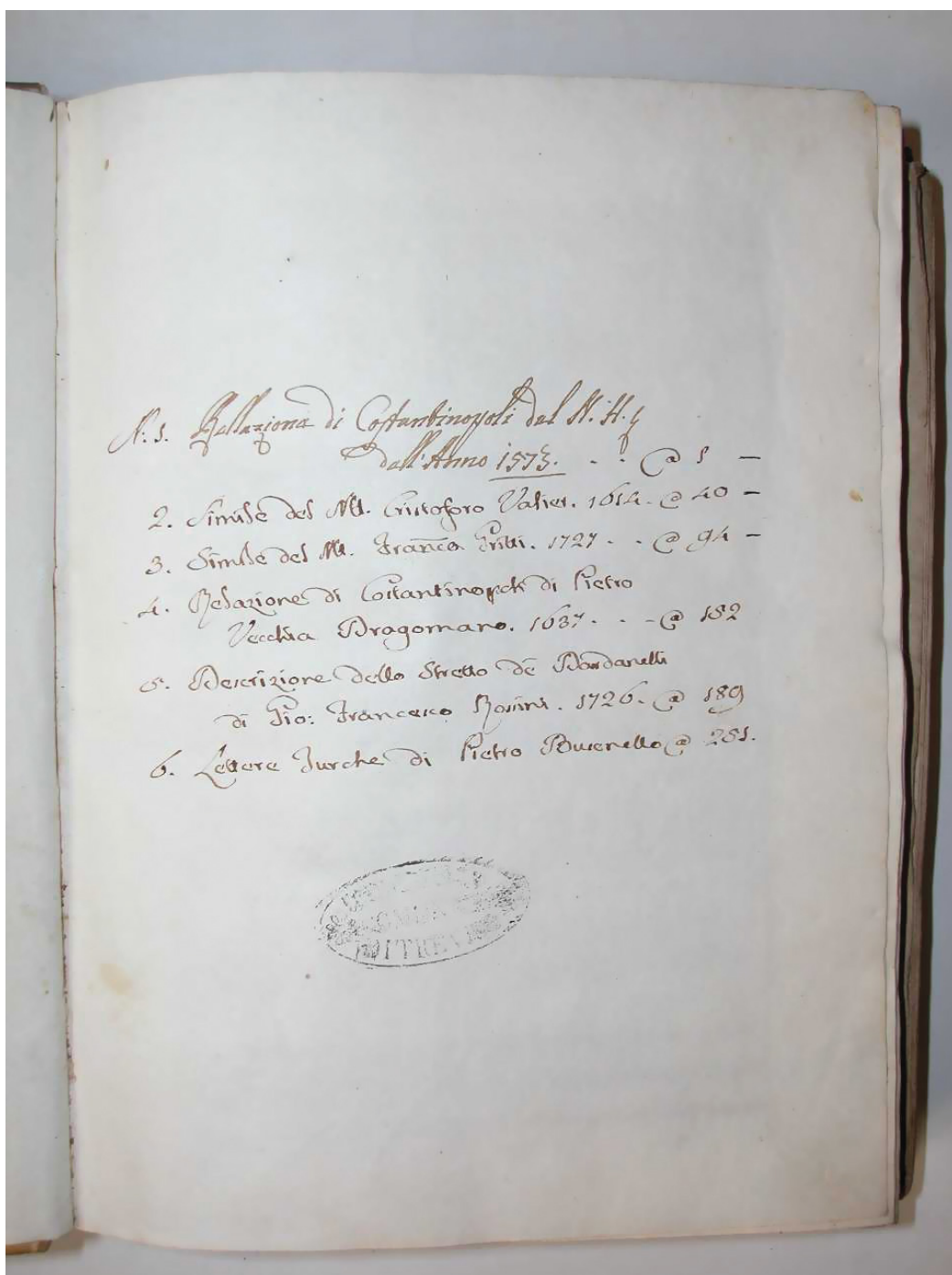

Slika 9.

Rukopis Otavijana Bona koji se čuva u Biblioteci Muzeja Korera u Veneciji

[http://www.nuovabibliotecamanoscritta.it/Generale/ricerca/mostraImmagine.html?](http://www.nuovabibliotecamanoscritta.it/Generale/ricerca/mostraImmagine.html?codiceMan=15557&tipoRicerca=A&urlSearch=nome%3DBon.%20Ottaviano%20%3C1552-1623%3E%26tipoRicerca%3DA%26urlSearch%3D&codice=&codiceDigital=)

[codiceMan=15557&tipoRicerca=A&urlSearch=nome%3DBon.%20Ottaviano%20%3C1552-1623%3E%26tipoRicerca%3DA%26urlSearch%3D&codice=&codiceDigital=](http://www.nuovabibliotecamanoscritta.it/Generale/ricerca/mostraImmagine.html?codiceMan=15557&tipoRicerca=A&urlSearch=nome%3DBon.%20Ottaviano%20%3C1552-1623%3E%26tipoRicerca%3DA%26urlSearch%3D&codice=&codiceDigital=)

Slika 10.

Rukopis dragomana Paola Vekija (relacija iz Carigrada)

<http://www.nuovabibliotecamanoscritta.it/Generale/ricerca/mostraImmagine.html?codice=26376&codiceMan=42744&codiceDigital=0&tipoRicerca=S&urlSearch=area1%3Dlettere%20costantinopoli>

IZVORI

Arhivska građa-objavljeni izvori

Badoaro, Andrea, Relazione dell'Impero Ottomano di Andrea Badoaro stato ambasciatore a Costantinopoli per la confermazione della pace col Turco l'anno 1573, In Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, 347-368.

Barbaro, Nicolò, *Giornale dell'assedio di Costantinopoli 1453 di Nicolò Barbaro*, corredato di note e documenti di Enrico Cornet, Libreria Tendler and Comp, Vienna, 1856.

Barbarigo, Antonio, Sommario della relazione di Antonio Barbarigo bailo a Costantinopoli letta in Senato nel 1558, in Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato nel secolo Decimosesto*, Serie III, Volume III, Società Editrice Fiorentina, Firenze, 1855, 145-161.

Bassano, Luigi, *I costumi et i modi della vita de Turchi, descritta di M. Luigi Bassano sano di Zara*, Antonio Baldo Asolano, Roma, 1545.

Bernardo, Lorenzo, Relazione dell'Impero Ottomano di Lorenzo Bernardo 1592, in Eugenio Alberi, *Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, Cambridge University Press, Cambridge, Cambridge, 2012, 321-426.

Bon, Ottaviano, Descrizione del Serraglio del Gransignore, fatta dal bailo Ottaviano Bon, in Nicolò Barozzi e Guglielmo Berchet, *Le relazioni degli stati Europei lette al Senato dagli ambasciatori Veneziani nel secolo Decimosettimo*, Serie V-Turchia, Volume unico, Pietro Naratovich, Venezia, 1866, 61-109.

Bonrizzo, Alvise, Relazione di Alvise (Luigi) Bonrizzo offerta al Senato il 14 gennaio 1565, nel suo ritorno da Costantinopoli dove fu il segretario di bailo Daniele Barbarigo, in Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, Serie III, Volume II, Clio, Firenze, 1844, 61-76.

Bragadin, Pietro, Sommario della relazione di Pietro Bragadin, bailo a Costantinopoli, letta in Pregadi a 9 di giugno, 1526, in Eugenio Alberi, *Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo Decimosesto*, Serie III, Vol. III, Società Editrice Fiorentina, Firenze 1855, 99-112.

Contarini, Paolo, Relazione di Paolo Contarini bailo a Costantinopoli, letta nel Pregadi l'anno 1583, in Eugenio Alberi *Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo Decimosesto*, Serie III, Voll. III, Firenze, 1855, 209-248.

Contarini, Simone, Relazione del N. U. Simon Contarini Cav. ritornato bailo di Costantinopoli l'anno 1612, in Nicolò Barozzi e Guglielmo Berchet, *Le relazioni degli stati Europei lette al Senato dagli ambasciatori Veneziani nel secolo Decimosestimo*, Pietro Naratovich, Venezia, 1866, 125-254.

Dandolo, Andrea, Cronica per extensum descripta, a cura di E. Pastorello, *Rerum italicorum scriptores* n.s., XII, Bologna, 1938, 35.

Dandolo, Andrea, Relazione di Andrea Dandolo vicebailo a Costantinopoli letta in Pregadi nel 1562, in Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, Serie III, Vol. III, Società Editrice Fiorentina, Firenze, 1855, 161-172.

Donado, Giovanni Battista, *Della letteratura de' Turchi, oservationi fatte da Gio Battista Donado, senator veneto, fu' bailo a Costantinopoli*, Per Andrea Poletti, All' Insegna dell' Italia a San Marco, Venezia, 1683.

Foscari, Francesco, *Dispacci da Costantinopoli 1757-1762*, a cura di Filippo Maria Paladini, La Malcontenta, Venezia, 2007, 18-476.

Garzoni, Costantino, Relazione dell' Impero Ottomano del senatore Costantino Garzoni, stato all' ambasceria di Costantinopoli nel 1573, in Eugenio Alberi *Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo Decimosesto*, Serie III, Voll. I, Clio, Firenze, 1840, 269-436.

Gritti, Andrea, Relazione di Andrea Gritti, oratore straordinario a Bajezid II, letta in Senato li 2 Dicembre 1503, in Eugenio Alberi, *Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo Decimosesto*, Serie III, Vol. III, Società Editrice Fiorentina, Firenze, 1855, 1-44.

Memmo, Andrea, *Relazioni dirette al veneto Senato da Andrea Memmo, già bailo a Costantinopoli nel 1714 e 1715 intorno alla prigione da lui sofferba a Tapanà e nel Castello d'Abido*, Venezia, 1840, 11-43.

Moro, Giovanni, Relazione di Giovanni Moro bailo a Costantinopoli letta in Pregadi l'anno 1590, in Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato*, Volume 9, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, 323-391.

Morosini, Gianfrancesco, Relazione di Gianfrancesco Morosini bailo a Costantinopoli letta in Senato l'anno 1585, in Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo Decimosesto*, Serie III, Volume III, Società Editrice Fiorentina, Firenze, 1855, 251-322.

Nani, Agostino, Sommario della relazione di Agostino Nani 1600-1603, in Nicolò Barozzi, Guiglielmo Berchet, *Le relazioni degli stati Europei lette al Senato degli ambasciatori veneti nel secolo Decimosettimo*, Serie V-Turchia, Volume unico, Pietro Naratovich, Venezia, 1866, 11-43.

Novagero, Bernardo, *Relazione dell'impero Ottomano del clarissimo Bernardo Novagero stato bailo a Costantinopoli fatta in pregadi nel mese febbrajo del 1553*, in Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, Cambridge University Press, Cambridge, 1840, 102.

Sanudo, Marin, *I diarii di Marino Sanuto*, A spesi degli Editori, Venezia, 1879-1903.

Soranzo, Giacomo, Relatione del clarissimo messer Giacomo Soranzo cavalier et procurator della seconda ambasceria di Costantinopoli. Presentata adi' 21 ottobre 1584 per il magnifico messer Giacomo Gerardo segretario, in Maria Pia Pedani-Fabris, *Relazioni di ambasciatori Veneti al Senato, tratte delle migliori edizioni, disponibili e ordinate cronologicamente, Vol. XIV, Costantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, Aldo Asolani, Padova, 1996, 258-308.

Toderini, Giambatista, *Letteratura Turchesca dell'abate Giambatista Toderini*, Presso Giacomo Storti, Venezia, 1787.

Zane, Matteo, Relazione di Matteo Zane bailo a Costantinopoli letta in Pregadi l'anno 1594, in Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato*, Volime 9, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, 392-444.

Putopisi

Alberti, Tommaso, *Viaggio a Costantinopoli di Tommaso Alberti (1609-1621)*, Presso Romagnoli dall'Acqua, Bologna, 1889.

Bertolotti, Davide, *Viaggio nella Liguria Marittima*, Tomo Secondo, Dai Tipografi Eredi Botta, Torino, 1834.

Casti, Giambattista, *Relazione di un viaggio a Costantinopoli di Giambattista Casti, nel 1788 scritta da lui medesimo*, Dalla Tipografia Batelli e Fanfani, Milano, 1822.

Contarini, Paolo, *Diario del viaggio da Venezia a Costantinopoli, di M. Paolo Contarini, che andava bailo per la Repubblica Veneta alla Porta Ottomana nel 1580*, Coi Tipi di Teresa Gattei, Venezia, 1856.

Čelebi, Evlija, *Putopis, Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Svjetlost, Sarajevo, 1967.

Matković, Petar, *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI vieka*, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1888.

Soranzo, Giacomo, *Diario del viaggio da Venezia a Costantinopoli fatto da Jacopo Soranzo, ambasciatore straordinario della serenissima Repubblica di Venezia, al sultano Murad III*, Tipografia di Giambattista Merlo, Venezia, 1856.

Зелић, Герасим, *Жиџије*, Књига I, Истина, Београд-Шићеник, 2018.

LITERATURA

Ágoston, Gábor, and Masters, Bruce Alan, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, Facts of File, New York, 2009.

Akkanat, Cevat, *Gelenek ve İkinci Yeni Şiiri*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002.

Aksoy, Ömer Asim, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Tom 2, İnkilâp Kitabevi, İstanbul, 1989.

Alberi, Eugenio, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo Decimosesto*, Serie III, Voll. I, Clio, Firenze, 1840.

Alberi, Eugenio, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo Decimosesto*, Serie III, Vol. III, Società Editrice Fiorentina, Firenze, 1855.

Alberi, Eugenio, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, Volume 9, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

Alberi, Massimo, *Storia della cucina italiana*, Edizioni Piemme, Milano, 1992.

Altınay, Ahmet Refik, *Kadınlar Saltanatı*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

Altrizi, Giambattista, *Atlante storico, letterario, bibliografico, archeologico, dai secoli omerici ai giorni nostri*, Girolamo Tasso, Venezia, 1840.

Alunno, Francesco, *Le ricchezze della lingua volgare*, Eredi di Aldo Manunzio, Venezia, 1551.

Antonelli, Giuseppe, *Emporeo artistico-letterario, ossia raccolta di amene letture, Novità, aneddoti, ecc. con disegni intercalati del testo*, Volume I-II, Antonelli, Venezia, 1847.

Arbel, Benjamin, Nur Banu (C. 1530-1583): A Venetian Sultan? *Turcica*, 24, Peeters Online Journals, Leuven, 1992, 241-259.

Armstrong, Karen, *Bitka za Boga: fundamentalizam u judaizmu, kršćanstvu i islamu*, Šahinpašić, Sarajevo, 2007.

Asso, Cecilia, I libri di epistole italiani, Uno schema di lettura, in Gino Belloni, Riccardo Drusi, *Rinascimento italiano e l'Europa*, vol. II, Fondazione Cassamarca, Treviso-Costabissara, 2007, 219-242.

Aykut, Ksenija, Nasredin hodža, balkanska kuća orijentalnog tipa i pirotski ćilim kao izrazi kulturnog nasleđa, *Nasleđe, elementi turskog kulturnog uticaja u Srbiji/Miras, Sırbistan'da Yaşayan Türk Kültürü Unsurları*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2016, 27-48.

Aykut, Ksenija, *Turski folklor*, Kolor Pres, Lapovo, 2017.

Babinger, Franz, *Mehmed the Conqueror and His Time*, Princeton University Press, Princeton, 1978.

Babinger, Franz, Lorenzo Medici e la corte ottomana, *Archivio storico italiano*, vol. 121, n.3, Casa Editrice Leo S. Olschki s.r.l., Firenze, 1963, 305-366.

Bejtić, Alija, Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini, *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, Orijentalni institut (III-IV), Sarajevo, 1953, 229-297.

Balan, Pietro, *Storia d'Italia*, Tomo 7, University of Chicago, Chicago, 1986.

Baldocci, Pasquale, L'Impero ottomano nelle relazioni degli ambasciatori veneti, *Nuova Antologia*, vol. 145, no. 2256, Mondadori Education, Firenze, 2010, 333-342.

Barbaro, Nicolò, *Il diario dell'assedio di Costantinopoli di Nicolò Barbaro*, a cura di Alberto Codato, Aracne, 2017.

Benzoni, Gino, Simone Contarini in *Dizionario biografico degli Italiani*, L'Istituto dell'Enciclopedia Italiana, vol. 28, Treccani, Roma, 1983, 75.

Bordoli, Roberto, Il Seicento plurale: nuove filosofie e tradizioni, in *Lo sguardo - rivista di filosofia, Il sapere barocco fra scienza e teologia*, N. VII, Edizioni di Storia e Letteratura, Roma, 2011 (II), 97-109.

Barozzi, Nicolò, e Berchet, Guglielmo, *Le relazioni degli stati Europei lette al Senato dagli ambasciatori Veneziani nel secolo Decimosettimo*, Serie V-Turchia, Volume unico, Pietro Naratovich, Venezia 1866.

Bassano, Luigi, *I costumi et i modi della vita de Turchi, descritta di M. Luigi Bassano sano di Zara*, Antonio Baldo Asolano, Roma, 1545.

Boelli, Tristano, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Vallardi, Milano.

Bombaci, Alessio, *La 'Regola del parlare turco' di Filippo Argenti (1533)*, Harrassowitz, Weisbaden, 2007.

Bon, Ottaviano, *The Sultan's Seraglio: an Intimate Portrait of Life at the Ottoman Court from the Seventeenth -Century*, Edition of John Withers, Saqi Books, Cornell University Press, Ithaca, 1996.

Bottoni, Rossella, La città dello stato e simboli religiosi nella Repubblica di Turchia in *Simboli religiosi fra diritto e culture*, a cura di Edoardo Dieni, Alessandro Ferrari, Vincenzo Pacillo, Giuffrè Editore, Milano, 2006, 353-387.

Bova, Aldo, Migliaccio, Puccio, Rusca, Vladimiro, *Vetri artistici: Antonio Salviati e la Compagnia Venezia Murano*, vol. 4. Museo del vetro di Murano, Regione del Veneto, 2011.

Broilo, Federica A., The Splendour of Ottoman Constantinople in the Gaze of Some Venetian Travellers (16th Century), in Seyfi Kanan, *The Ottomans in Europe*, Islam Arařtrmaları Merkezi (ISAM), İstanbul, 2010, 255-271.

Brummett, Palmira, *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*, State University of New York Press, Albany, 1994.

Buciarelli, Melania, Venice and East: Operatic Reading of Tasso's Armida in Early Eighteenth Century, in Melania Buciarelli and Berta Joncus, *Music as Social and Cultural Practice, Essays in Honour of Reinhard Strohm*, The Boydell Press, Woodbridge, 2007, 232-249.

Calcaterra, Francesco, *Corti e cortegiani nella Roma barocca*, Gangeni Editore, Roma, 2004.

Carrai, Stefano, Guittone e le origini dell' epistolografia in volgare, Epistolari dal Due al Seicento, modelli, questioni, ecdotiche, edizioni, cantieri aperti, *Quaderni Guargnano* 2, Milano, 2018, 17-28.

Carretto, Giacomo E., *Le sultane ottomane fra leggenda e realtà*, Kervan – Rivista Internazionale di studi afroasiatici, nn. 4/5. Torino, 2006-2007, 19-28.

Carter, Francis W., The Commerce of Dubrovnik Republic 1500-1700, *The Economic History Review*, Vol. 24, n. 3, Economic History Society, London, 1971, 370-394.

Casale, Gianfranco, *The Ottoman Age of Exploration: Sokollu Mehmed Pasha and Apogee of Empire 1561-1579*, Oxford University Press, Oxford, 2010.

Castiglione, Baldassare, *Il Cortegiano del conte Baldassare Castiglione*, Appresso la Minima Compagnia, Venezia, 1593.

Cessi, Roberto, *Storia della Repubblica di Venezia*, I-II, Casa Editrice Giuseppe Principato Milano-Messina, 1968.

Cinque Savi, *Consoli Veneti in Levante*, II serie, Stato di Archivio di Venezia, Venezia, 1656, 26-141.

Coriani, Giovanni Battista, *I secoli della letteratura italiana dopo il suo risorgimento. Commentario continuato fino all'età presente da Stefano Ticozzi*, Tomo II, Coi Tipi di Vincenzo Ferrario, Milano, 1832.

Cortelazzo, Manlio, *Guida ai dialetti veneti*, III, CLEUP, Padova, 1979-1993.

Cortelazzo, Manlio, *Il veneziano lingua ufficiale della repubblica in Guida ai dialetti veneti*, vol. 15, CLEUP, Padova, 1982.

Croce, Benedetto, *Storia della età Barocca in Italia*, Laterza, Bari, 1929.

Croce, Benedetto, *Storia dell'età barocca in Italia. Pensiero. Poesia e letteratura. Vita morale*, Adelphi Edizioni, University of Wisconsin-Madison, 1993.

De Mario, Romeo, *Illuminismo e antilluminismo nel Reame di Napoli*, Guida Editori, Napoli, 1988.

De Sanctis, Francesco, *Storia della letteratura italiana*, Salani, Firenze, 1965.

Deeb, K. Abu, Ketab al-agani, *Encyclopedia Iranica*, 1/6, 1984, 606-607.

Del Borgo, Michela, Popoli, etnie, religione nelle relazioni degli amasciatori veneziani in *Mediterranean world. Mediterranean studies* vol. 18, The Institute for Mediterranean Studies, Athens, 2006, 23-36

Delumeau, Jean, Un ponte tra Oriente e Occidente: Ancona nel Cinquecento, *Quaderni storici*, Vol. 5, n. 3, Società Editrice il Mulino Spa, Bologna, 1970, 26-47.

Di Nola, Gerardo, *Lo spirito santo nella testimonianza dei padri e degli scrittori cristiani (I-V sec.)*, Città Nuova, Roma, 1999.

Dilçin, Cem, *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.

Donati, Andrea, Tiziano e il 'Gran Turco', *Studi Veneziani*, Fabrizio Serra Editore, Pisa-Roma, 2015, 275-291.

Dursteler, Eric, Neighbours: Venetians and Ottomans in Early Modern Galata, in *Multicultural Europe and Cultural Exchange* (eds) James P. Helfers, BREPOLs, Turnhout, 2005, 33-47.

Dursteler, Eric, Identity and Coexistence in the Eastern Mediterranean, ca. 1600: Venice and the Ottoman Empire, *News perspectives on Turkey*, 18, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, 113-130.

Dursteler, Eric, The Bailo in Constantinople: Crisis and Career in Venice's Early Modern Diplomatic Corps. *Mediterranean Historical Review*, Vol.16, No.2, Tel Aviv, 2001, 1-30.

Ђурић, Жељко, Герасим Зелић и страни језици, *Велико џуџовање Герасима Зелића*, Мирослав, Београд, 2015, 117-153.

Ђурић, Жељко, Venecija Gerasima Zelića, *Srpsko-italijanske književne i kulturne veze od XVIII do XX veka*, Filološki fakultet, Beograd, 2012, 75-95.

Fabris, Antonio, *Artisanat et Culture: recherches sur la production Venitienne et le marche' Ottoman au XVIe siecle*, *Arab Historical Review for Ottoman Studies* 3, no. 4, Ceromdi, Zaghouan, 1991, 51-60.

Ferrari, Monica, *L'educazione del gusto di principi e sovrani tra Sei e Settecento in Costumi educativi nelle corti europee (XIV-XVIII)*, Pavia University Press, Università degli Studi di Pavia, Pavia, 2010, 17-31.

Filelfo, Gian Mario, *Amyris*, Aldo Manetti, Bologna, 1978.

Finlay, Robert, *Al servizio del sultano: Venezia, i turchi e il mondo cristiano*, in M. Tafuri, *Renovatio urbis: Venezia nell'età di Andrea Gritti (1523-1538)*, Officina Edizioni, Rome, 1984, 78-117.

Fiorato, Marina, *Grad večne ljubavi*, Vulkan, Beograd, 2013.

Formica, Marina, *Lo specchio turco: immagini dell'altro e riflessi del se nella cultura italiana d'età moderna*, Donzelli Editore, Roma, 2012.

Fracioni, Gianni, Romagnoli, Sergio, *Il Caffé dal 1764 al 1766*, Collana Patheon, Bollati Bolinghieri Editore, Torino, 2005.

Frazer, Charles A., *Catholics and Sultans, the Church and the Ottoman Empire 1453-1923*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.

Freely, John, *A History of Ottoman Architecture*, Wit Press, Southampton, Boston, 2011.

Freely, John, *The Grand Turk Sultan Mehmet II, Conqueror of Constantinople and Master of an Empire*, The Overlook Press, New York, 2009.

Freely, John, *En el serrallo. La vida privada de los sultanes en Estambul*, Paidós, Barcelona, 2000.

Frigo, Daniela, *Ambasciatori, ambasciata e immunità diplomatiche nella letteratura e politica italiana (secc. XVI-XVIII)* in *Mélanges de l' École française de Rome, Italie et Méditerranée* , 119 1, École française de Rome, Rome, 2007, 31-50.

Gardiner, Robert, Gray, Randal, eds. (1985). *Conway's All the World's Fighting Ships 1906 - 1921*, Naval Institute Press, Annapolis, 1985.

Garwych, George, *The Crescent and the Eagle: Ottoman Rule, Islam and the Albanians, 1874 - 1913*, I. B. Tauris, London, 2006.

Giesey, Ralph E., *Cérémonial et puissance souveraine. France, XVe - XVIIe siècles*, A. Colin, Paris, 1987.

Goffman, Daniel, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

Gullino, Giuseppe, Andrea Dandolo in *Dizionario bibliografico degli italiani*, Volume 32, Treccani, Roma, 1986, 487-492.

Gökbilgin, Tayyip, Gli ambasciatori veneziani a Costantinopoli, *Il Veltro*, Rivista della civiltà italiana, Roma, 1979.

Gökyer, Ümran, *Mahpeyker Kösem Sultan, Valideler ve Ağalar Yüzyıl*, Pegem Akademi, Ankara, 2015.

Gregolin, Miscelleanea, *Letter of Guiglielmo Helman from Venice to Antonio Paruta in Costantinople,, 27 August 1583*, Busta1, Archivio di Stato di Venezia, Venezia, 1583.

Gülüdağ, Nesrin, *Haremde Valide Sultan Mektupları (17, 18, 19 yüzyıl)*, Hiperlink Yayinlari, İstanbul, 2019.

Güney, Eflâtun Cem, *Âşık Garip*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1964.

Güney, Hüseyin, Güney, Emrullah, *Nevşehir folkloru: deyimler, atasöleri, sözcükler*, Volume I, Published by Private Edition, Mersin, 1993.

Gürkan, Emrah Safa, Bir Diplomasi Merkezi Olarak Yeni Çağ İstanbul'u, in *Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Siyaset ve Yönetim I*, eds. Feridun M. Emecen and Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2015, 372-399.

Gürkan, Emrah Safa, Mediating Boundaries: Mediterranean Go-Betweens and Cross-Confessional Diplomacy in Constantinople 1560-1600, *Journal of Early Modern History* 19, BRILL, Leiden, 2015, 107-128.

Gürkan, Emrah Safa, I baili veneziani e la diplomazia d'informazione fra Venezia e Istanbul, *Thesaurimata*, 46, Venezia, 2016, 101-116.

Gürkan, Emrah Safa, Varriale, Gennaro, Sola, Emilio, *El bailo Francesco Moresini maniobra en Esanbul para evitar que Jeronimo Strozzi se haga Turco*, Juego de la Filza 21, Archivo de la Frontera, Corozal, 2015.

Hammett, Ralph Warner, *Study Guide: History of Architecture, Ancient to the Medieval*, Edwards Letter Shop, Washington, 1948.

Hester, Nathalie, *Leterature and Identity in Italian Baroque Travel Writing*, Ashgate, University of Oregon, Farnham, 2008.

Hitzel, Frédéric, Les Jeunes de langue de Péra-lès-Costantinople. In: *Dix-huitième Siècle*, n°28, L'Orient, Persee, Lyon, 1996, 57-70.

Hitzel, Frédéric, L'École des Jeunes de langue d'Istanbul. Un modèle d'apprentissage des langues orientales, Gilbert Buti, Michèle Janin-Thivos, Olivier Raveux, (éds.), *Les langues du commerce en Méditerranée (XVIe-XIXe siècle)*, Aix-en-Provence, Presses de l'université de Provence, 2013, 23-31.

Horne F., Charles, ed., *The Sacred Books and Early Literature of the East Vol. VI: Medieval Arabia*, Parke, Austin, and Lipscomb, New York and London, 1917, 90-91.

Hrabak, Bogumil, Putnici iz hrišćanske Evrope o privrednim prilikama slovenskih zemalja na Balkanu pod Turcima u XVI veku, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Prištini VI*, Sveska B, Filozofski fakultet, Priština, 1969, 1-47;

Hrabak, Bogumil, Regionalna i međunarodna trgovina Mlečana i Dubrovčana drvetom iz Senja (XIV-XVIII), *Radovi* 24, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Zagreb, Zagreb, 1991, 57-107.

İnalçik, Halil, *Rönesans Avrupası & Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

İnalçık, Halil, *I Turchi ottomani e le crociate, 1451-1522*, In Zacour, NP, Hazard, Harry W. *Una Storia delle Crociate, Volume VI: L'impatto delle crociate sull'Europa*, University of Wisconsin Press, Madison, Wisconsin, 1989.

İnalçık, Halil, *An Economic and Social History of Ottoman Empire, 1300-1600*, edited by Halil İnalçık, Donald Quataert, Vol. I, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

İnalçık, Halil, Kafadar, Cemal, *Süleymân The Second [i.e. the First] and his time*, Isis Press, Istanbul, 1993.

Jacoby, David, *The Venetian Government and Administration in Latin Constantinople, 1204-1261, a State within a State*, a cura di Gherardo Ortalli, Giorgio Ravagnani and Peter Schreiner, *Quarta crociata. Venezia, Bisanzio, Impero Latino*, Vol. 1, Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, Venezia, 2006, 19-79.

Jacoby, David, *The Expansion of Venetian Government in the Eastern Mediterranean until the Late of Thirteen Century*, a cura di Gherardo Ortalli, Oliver Jens Schmitt, Ermanno Orlando, *Il Commonwealth veneziano tra 1204 e la fine della Repubblica*, Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, Venezia, 2015, 73-106.

Јастребов, Иван, *Сѣара Србија и Албанија*, Службени гласник, Београд, 2018.

Kalpaklı, Mehmet, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

Karaduman, Alev, *The Ottoman Seraglio: An Institution of Power and Education /Osmanlı Haremi: Güç ve Eğitim Kurumu*, *Turkiyat Araştırmaları Dergisi*, Hacetepe Üniversitesi, Ankara, 2014, 109-120.

Kazamias, Andreas M., Massialas, Byron G., *Tradizione e mutamento*, A. Martello, University of Michigan, Michigan, 1967.

Kiuijer, Kathleen, *Islamic Art, Literature and Culture*, The Rosen Publishing Group, New York, 2009.

Kocić, Marija, Samardžić, Nikola, *Pisma iz Carigrada. Dispacci di Constantinopoli (1688 – 1698)*, HeraEdu, Beograd, 2016.

Korać, Vojislav, *Trebinje: istorijski pregled 2*, Tom II, Zavičajni muzej, Trebinje, 1971.

- Kortantamer, Tunca**, *Eski Türk Edebiyatı: Makaleler*, Том 1, Akçağ, Ankara, 1993.
- Krmpotić, Branko**, Dubrovčanin Feliks Petančić- kancelar senjski, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, Vol. 6, No. 1, Gradski muzej Senj, Senj, 1975, 297-304.
- Lamouche, Léon**, *Histoire de la Turquie depuis les origines: jusqu'à nos jours*, Payot, Paris, 1934.
- Landweber, Julia Anne**, Venetian Vagabonds and Furious Frenchmen: Nationalist and Cosmopolitan Impulses among Europeans in Galata, *Osmanli Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, VLIV, ISAM, İstanbul, 2014, 197-220.
- Lane, Frederic Chapin**, *Venice, a Maritime Republic*, JHU Press, Maryland, 1973.
- Luperini, Romano**, *La scrittura e l'interpretazione dal Barocco al Romanticismo*, G. B. Pallumbo, Palermo, 1998.
- Lellouch, Benjamin, Michel, Nicolas**, *Conquête ottomane de l'Égypte (1517)*, Brill, Leiden-Boston, 2013.
- Lewis, Bernard**, *The Arabs in History*, Oxford University Press, Oxford, 2002.
- Lippi, Emilio**, 1517: l'ottava al servizio del Sultano, *Quaderni veneti*, 34, Edizioni Ca' Foscari, Venezia, 2001, 49-88.
- Лома, Александар** (ур.), *Етимолошки речник српској језика*, свеска: БА-БД, Српска академија наука и уметности САНУ, Београд, 2006.
- Lowry, Martin**, *The world of Aldus Manuntius: Business and Scholarship in Renaissance*, Ithaca, Cornell University Press, Venice, 1979.
- Luis, Bernard**, *Muslimansko otkrice Evrope*, Avangarda, Beograd, 2004.
- Malcolm, Noel**, *Agents of Empire, Knights, Corsairs, Jesuits and Spies in the Sixteenth-Century Mediterranean World*, Oxford University Press, Oxford, 2015.

Mansi, Gian Domenico, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, Apud Antonium Zatta, Venetia, 1761.

Mantran, Robert, *La vita quotidiana a Costantinopoli ai tempi di Solimano il Magnifico e dei suoi successori (XVI e XVII secolo)*, ed. 3, Rizzoli, Milano, 1998.

Maravall, José Antonio, *La cultura del Barroco*, Ariel Letras, Barcelona, 2012.

Маринковић, Мирјана, Српски језик у Османском царству: Пример четворојезичног уџбеника за учење страних језика из библиотеке султана Махмуда I, *Славистика*, 14, Београд, 2010, 280-298.

Marinković, Mirjana, *Stara turska književnost*, Filološki fakultet, Beograd, 2012.

Mattinghy, Carrett, *Renaissance Diplomacy*, Cosimo, New York, 1985.

Militerni Nardone, Germana, *Nel cratere delle delizie, Storia, gusto, sapori*, Alfredo Guida Editore, Napoli, 2005.

Migliardi O'Riordan, Giustiniana, Indice della serie «Diversorum» del «Bailo a Costantinopoli» in «Présentation des archives du baile à Constantinople» in *Turcica*, 33/2001, 339-367.

Migliardi O'Riordan, Giustiniana, L'archivio del bailo a Costantinopoli conservato presso l'Archivio di Stato di Venezia, in *Venezia e Istanbul. Incontri, confronti e scambi*, a cura di Ennio Concina con la collaborazione di Elisabetta Molteni e Anna David, catalogo della mostra *I Turchi in Europa. Civiltà a confronto*, Forum, Udine, 2006, 67-68.

Minchella, Giuseppina, Frontiere aperte. Musulmani, ebrei e christiani nella Repubblica di Venezia in età moderna, in Tiziana Plebani, *Stranieri, barbari, migranti: il racconto della storia per comprendere il presente*, Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia, 2016, 39-45.

Miović-Perić, Vesna, The Conflict Between Dubrovnik and Venice 1751-1754, *Dubrovnik Annals*1, Dubrovnik, 1997, 71-96.

Miović-Perić, Vesna, Dragomans of the Dubrovnik Republic: Their Training and Career, *Dubrovnik Annals* 5, Dubrovnik, 2001, 81-94.

Miović, Vesna, Per favore della soltana: moćne osmanske žene i dubrovački diplomati, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 56/1, Dubrovnik, 2018, 147-197.

Митић, Марија, Млетачки изасланици у односима са Османским царством од XV до XVIII века, *Лесковачки зборник* LIX, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 2019, 161-170.

Molà, Luca, Material Diplomacy, Venetian Luxury Gifts for the Ottoman Empire in the late Renaissance, in Zoltán Biedermann, Anne Gerritsen, Giorgio Riello (eds.), *Global Gifts: The Material Culture of Diplomacy in Early Modern Eurasia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, 56-88.

Orlando, Ermanno, Tra Venezia e Impero Ottomano. Paci e confini nei Balcani e occidentali (secc. XV-XVI) in *Balcani e occidentali, Adriatico fra XIII e XVIII secolo/Der Westliche Balkan, Der Adriararum und Venedig 13.-18. Jahrhundert*, a cura di Gherardo Ortalli e Oliver Jens Schmitt, Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, OAW, Venezia-Vien, 2009, 103-178.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarihyazımı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Ortaylı, İlber, *Istanbul'dan Sayfalar*, Turkuvaz Kitap, İstanbul, 2008.

Paci, Renzo, *La Scala di Spalato e il commercio veneziano nei Balcani tra Cinque e Seicento*, Deputazione di storia patria per le Venezie, Venezia, 1971.

Pamuk, Orhan, *Istanbul, uspomene i grad*, Geopoetika, Beograd, 2018.

Parlato, Enrico, Origini e sviluppo dell'epistolografia artistica tra Quattro e Cinquecento. Dalle lettere alle loro raccolte, in Paolo Procaccioli, *Epistolografia e Antico Regime*, Edizioni di Archilet, Sarnico, 2019, 299-313.

Pavličić, Pavao, *Barokni pakao: rasprave iz hrvatske književnosti*, Nakl. Pavličić, Znanstvena Biblioteka, Zagreb, 2003.

Pasdera, Margherita, Ottaviano Bon in *Dizionario biografico degli Italiani*, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, vol. 11, Treccani, Roma, 1969, 421-424.

Pedani -Fabris, Maria Pia, The Portrait of Mehmed II: Gentile Bellini: The Making of an Imperial Image, in *Art Turc/Turkish Art, 10th International Congress of Turkish Art*, ed. François Déroche et al. Foundation Max van Berchem, Geneva, 1999, 555-558.

Pedani-Fabris, Maria Pia, *Relazioni di ambasciatori Veneti al Senato, tratte delle migliori edizioni, disponibili e ordinate cronologicamente, Vol. XIV, Costantinopoli, relazioni inedite (1512-1789)*, Aldo Asolani, Padova, 1996.

Pedani, Maria Pia, Venezia e l'Oriente: note su recenti letture, *Mediterranea-ricerche storiche*, Anno XI, Palermo, 2014, 397-416.

Pedani, Maria Pia, Consoli Veneziani nei Porti del Mediterraneo in Età Moderna, in R. Concila (a cura di), *Mediterraneo in Armi (secc. XV-XVIII)* n. 4, Tomo 1 Associazione Mediterranea, Palermo, 2007, 175-206.

Pedani, Maria Pia, Ottoman Diplomats in the West: the Sultan's Ambassadors to the Republic of Venice in *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Ege Üniversitesi, İzmir, 1996, 187-202.

Pedani, Maria Pia, *Venezia tra Mori, Turchi e Persiani, Venezia e le culture mediorientali: Bisanzio, Ebrei, Islam*, CSA, Vicenza, 2005.

Pedani, Maria Pia, Ambassador's Travels from the East to Venice, *Annali Ca' Foscari*, 48/3 Seria Orientale, Ca' Foscari, Venezia, 2009, 183-197.

Pedani, Maria Pia, *The Ottoman-Venetian Border (15th -18th centuries)*, Hilal. Studi turchi e ottomani 5, Edizioni Ca' Foscari, Venezia, 2017.

Пекић, Радмило, Лоренцо Минијати, тајни агент у Дубровнику (1542-1567) - према подацима из Дубровачког архива, у *Иницијал - Часопис за средњевековне студије 1*, Центар за напредне средњевековне студије, Београд, 2013, 187-204.

Пекић, Радмило, *Фиренџинци на Балкану 1300-1700*, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2012.

Perocco, Daria, Viaggiatori, mercanti veneziani tra Costantinopoli e l'Egitto nel Cinquecento, *Carte di viaggio: Studi di lingua e letteratura italiana 1*, Fabrizio Serra Editore, Pisa-Roma, 2008, 60-73.

Pierce, Leslie P., *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, New York, 1993.

Pittano, Giuseppe, *Dizionario dei sinonimi e contrari*, Zanichelli, Bologna, 2009.

Popović, Toma, *Turska i Dubrovnik u XVI veku*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1973.

Preto, Paolo, *I servizi segreti di Venezia, spionaggio e controspionaggio ai tempi della Serenissima*, Il Saggiatore Toscabili, Milano, 2010.

Ricci, Giovanni, *Ossessione turca. In una retrovia cristiana dell'Europa moderna*, Mulino, Bologna, 2002.

Rosati, Maria Ludovica, Migrazioni tecnologiche e interazioni culturali. Chinoiserie ed esotismo nel arte tessile italiana del XIII e del XIV secolo, in *OADI, Rivista dell' Osservatorio per le Arti Decorative in Italia*, Palermo University Press, Palermo, 2010, 40-64.

Rosada, Bruno, *Storia della letteratura veneta dalle origini al Quattrocento*, Volume primo. A cura di Roberta A. Rosada, Lulu Enterprises UK, London, 2011.

Rossi, Ettore, La Sultana Nur-Banu (Cecilia Venier-Baffo), Moglie di Selim II (1566-1574) e Madre di Murad III (1574-1595), in *Oriente Moderno*, Anno XXXIII, Nr 11, Istituto per l'Oriente, Roma, 1953, 433-441.

Rothman, Ella Natalie, Dragomans and 'Turkish Literature': The Making of a Field of Inquiry, *Oriente Moderno* 93, Istituto per l' Oriente C.A. Nallino, Brill, Roma, 2013, 390-421.

Rothman, Ella Natalie, *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2012.

Samardžić, Radovan, *Sulejman i Rokselana - Putovanje u istoriju*, Knjiga I, Laguna, Beograd, 2012.

Sansovino, Francesco, *Historia universale dell' origine e imperio de' Turchi*, Altobello, Venezia, 1582.

Santillana, David, *Istituzioni di diritto musulmano malichita con riguardo anche al sistema sciafita*, vol. II. Istituto per l'Oriente C.A. Nallino, Roma, 1926-38.

Sarı, Emre, *Türk Sanat Müziği Şarkı Hikayeleri*, Nokta E-book publishing, İstanbul, 2016.

Sarı, Eren, *Osmanlı Kadın Şairleri*, Net Medya Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Sariyannis, Marinos, *Ottoman Political Thought up to the Tanzimat a Concise History*, with a chapter by Ekin Tusalp Atiyas, Institute for Mediterranean Studies, Rethymno, 2015.

Segredo, Agostino e Berchet, Federico, *Il Fondaco dei Turchi in Venezia, Studi storici e artistici con i documenti inediti e tavole illustrative*, Stabilimento di Giuseppe Civelli, Milano, 1860.

Sessini, Serenella, Portraits as Testimonies of Cultural Interconnection between Venice and East in the Renaissance, in Veronika Bernard, *Images IV, Images of the Other- Istanbul, Vienna, Venice*, Zurich, 2015, 167-175.

Setton, Kenneth M, *Papacy and the Levant (1204-1571)*, Volume 4, American Philosophical Society, Philadelphia, 1984.

Setton, Kenneth M., The Ottoman Turks and the Crusades, 1451–1522, in Setton, Kenneth Meyer; Hazard, Harry W.; Zacour, Norman P. (eds), *A History of the Crusades, Vol. VI: The Impact of the Crusades on Europe*, University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1969, 311–353.

Schmieder, Felicitas, Schreiner, Peter, a cura di, *Il Codice cumano e il suo mondo: atti del Colloquio internazionale*, Edizioni di storia e letteratura, Roma, 2005.

Sismodi, Sismondo, *Storia delle repubbliche Italiane del medioevo*, Volume I, Tipografia FF. Giachetti, Prato, 1863.

Smith, Bonnie G., *The Oxford Encyclopedia of Women Word History*, Oxford University Press, New York, 2010.

Soykut, Mustafa, *Historical Image of the Turk in Europe, 15th Century to the Present*, Gorgias Press LLC, New Jersey, 2010.

Soykut, Mustafa, *Papalık ve Venedik Belgelerinde: Avrupa' nın Birliği ve Osmanlı Devleti (1453-1683)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

Stanojević, Gligor, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI-XVIII vijeka*, Istorijski institut u Beogradu, Beograd, 1975.

Stanojević, Gligor, *Vijesti o Turskoj (Pietro Bussenello: Notizie Turcheche)*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1960.

Stefini, Tommaso, Irregolarità nella Dalmazia del Cinquecento, *Studi Veneziani*, Fabrizio Sera Editore, Pisa-Roma, 2010, 57-81.

Širazi, Hafiz, *Divan*, Naučnoistraživački institut Ibn Sina, Sarajevo, 2006.

Širazi, Šejh Saadi, *Dulistan*, El-Kalem, Sarajevo, 1989.

Škaljić, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1966.

Tektaş, Nazım, *Nurbanu Sultan*, Çati Kitaplar, Ankara, 2011.

Tenenti, Alberto, Tucci, Ugo, *Storia di Venezia*, Istituto dell' Enciclopedia Italiana, Roma, 1991.

Tesauro, Emanuele, *Dell' arte delle lettere missive*, Per Gio, Recaldini, Bologna, 1674.

Tiraboschi, Girolamo, *Storia della letteratura italiana*, Tomo 9, Presso Molini, Landi EC., Firenze, 1808.

Tiraboschi, Girolamo, *Storia della letteratura italiana, dall' anno 1500 fino all' anno 1700*, Tomo 4, Per Nicolò Bettoni e Comp., Milano, 1833.

Tomasin, Lorenzo, Il volgare nella cancelleria veneziana fra Tre e Quattrocento, a cura di Daria Perocco, Riccardo Drusi e Piermario Vescovo, *Medioevo Letterario d' Italia*, vol. 4, Fabrizio Serra Editore, Pisa-Roma, 2007, 69-89.

Uslu, Mustafa, *Şiirden Şuūra*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2017.

Viallon, Marie, Venezia ottomana nel Cinquecento, *Epirotica chronica Ioannina*, Hyper Articles en Ligne HAL, Lyon, 2008, 41-60.

Viallon, Marie, F., *Catalogue du fonds italien, XIXe siècle Auguste Boullier de la Bibliothèque municipale de Roanne*, Publications de l'Université de Saint-Etienne, Saint-Etienne, 1998.

Villari, Rosario, *Politica barocca: inquietudini, mutamento e prudenza*, Editori Laterza, Roma-Bari, 2010.

Visceglia, Maria Antonietta, Il cerimoniale come linguaggio politico, in Maria Antonietta Visceglia and Catherine Brice, *Cérémonial et rituel à Rome (XVIe–XIXe siècle)*, 231, Publication de l'École française de Rome, Rome, 1997, 117-176.

Vrandečić, Josip, *Borba za Jadran u ranom novom vijeku: Mletačko-osmanski ratovi u Venecijanskoj nuncijaturi*, Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest, Split, 2013.

Вујаклија, Милан, *Лексикон страних речи и израза*, Геца Кон, Београд, 1937.

Weinberg, Bennet A., Bealer, Bonnie K., *Té, caffè, e cioccolata. I modi della cafeina fra storia e cultura*, Donzelli Editore, Roma, 2009.

Windler, Christian, Diplomatic History as a Field for Cultural Analyses, Muslim-Christian Relations in Tunis, 1700-1840, *The Historical Journal*, 44, n.1, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, 79-106.

Zannini, Andrea, Economic and Social Aspects of the Crisis of Venetian Diplomacy in the Seventeen and Eighteen Centuries in Daniela Frigo, *Politics and Diplomacy in the Early Modern Italy*, Cambridge University Press, New York, 2000, 109-146.

Zurla, Placido, *Di Marco Polo e degli altri viaggiatori veneziani più illustri del P. Ab. Placido Zurla*, Volume I, Presso Gio. Giacomo Fuchs, Venezia, 1818.

Internet literatura

Frediani, Andrea, *I grandi condottieri che hanno cambiato la storia, Le imprese militari di cento straordinari generali*, Newton Compton Editori, 2012, dostupno na:

[https://books.google.rs/books?](https://books.google.rs/books?id=CUKFCXuW2pcC&pg=PT158&dq=andrea+Frediani+i+grandi+condottieri+che+hanno+cambiato+la+storia+andrea+doria&hl=sr&sa=X&ved=0ahUKewiau9bSIY3mAhXJR5oKHdbHBT0Q6AEIjzAA#v=onepage&q=andrea%20Frediani%20i%20grandi%20condottieri%20che%20hanno%20cambiato%20la%20storia%20andrea%20doria&f=false)

[id=CUKFCXuW2pcC&pg=PT158&dq=andrea+Frediani+i+grandi+condottieri+che+hanno+cambiato+la+storia+andrea+doria&hl=sr&sa=X&ved=0ahUKewiau9bSIY3mAhXJR5oKHdbHBT0Q6AEIjzAA#v=onepage&q=andrea%20Frediani%20i%20grandi%20condottieri%20che%20hanno%20cambiato%20la%20storia%20andrea%20doria&f=false](https://books.google.rs/books?id=CUKFCXuW2pcC&pg=PT158&dq=andrea+Frediani+i+grandi+condottieri+che+hanno+cambiato+la+storia+andrea+doria&hl=sr&sa=X&ved=0ahUKewiau9bSIY3mAhXJR5oKHdbHBT0Q6AEIjzAA#v=onepage&q=andrea%20Frediani%20i%20grandi%20condottieri%20che%20hanno%20cambiato%20la%20storia%20andrea%20doria&f=false) .

Pristupljeno: 10.11.2019.

Gazzetta universale o sieno delle notizie, istoriche, politiche di scienze, arti, agricultura, Volume 6, Firenze, 1779, dostupno na: [https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?](https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=njp.32101066872910&view=1up&seq=13)

[id=njp.32101066872910&view=1up&seq=13](https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=njp.32101066872910&view=1up&seq=13) .

Pristupljeno: 17. 11. 2019.

Zarinebaf, Fariba, *On the Edge of Empires: Dubrovnik and Avarin between Istanbul and Venice*, dostupno na:

<https://www.academia.edu/3884808/>

[On the Edge of Empires Dubrovnik and Anavarin Between Istanbul and Venice](https://www.academia.edu/3884808/) .

Pristupljeno: 1. 11. 2019.

Slike

Slika 1. *Mletački bailo u Carigradu*

<http://baliatodaicoi.altervista.org/gli-ambasciatori-la-serenissima-repubblica-fine-settecento-1792/>

Pristupljeno: 17. 11. 2019.

Slika 2. *Rukopis baila Frančeska Morezinija*

[https://www.google.com/search?](https://www.google.com/search?q=manuscritto+del+bailo+francesco+moresini&client=firefox-b-d&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=2ahUKEwiRyKvfsIDmAhXGxaYKHYj8A4oQ_AUoAnoEAcQBA&biw=1366&bih=654#imgrc=54pybkCYC8bfuM:)

[q=manuscritto+del+bailo+francesco+moresini&client=firefox-b-d&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=2ahUKEwiRyKvfsIDmAhXGxaYKHYj8A4oQ_AUoAnoEAcQBA&biw=1366&bih=654#imgrc=54pybkCYC8bfuM:](https://www.google.com/search?q=manuscritto+del+bailo+francesco+moresini&client=firefox-b-d&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=2ahUKEwiRyKvfsIDmAhXGxaYKHYj8A4oQ_AUoAnoEAcQBA&biw=1366&bih=654#imgrc=54pybkCYC8bfuM:)

Pristupljeno: 17. 11. 2019.

Slika 3. *Nekadašnja venecijanska palata, danas rezidencija ambasade Italije u Istanbulu*

<https://ytali.com/2017/12/19/baili-veneziani-moderni-ambasciatori-passato-presente/>

Pristupljeno: 18. 11. 2019.

Slika 4. *Prijem venecijanskog izaslanika u Carigradu*

<https://slideplayer.com/slide/13450209/>

Pristupljeno: 22. 11. 2019.

Slika 5. *Venecijanska odeća u Carigradu-kaftan od svile*

<http://bikemibrahimoglu.blogspot.com/2010/04/caftans-ottoman-imperial-robos-22.html>

Pristupljeno: 18.11.2019.

Slika 6. *Anadolijski tepih u Veneciji*

<http://tea-and-carpets.blogspot.com/2009/04/venice-discovering-europes-silk-road.html>

Pristupljeno: 23.11. 2019.

Slika 7. *Portret Mehmeda II (Đentile Belini)*

https://en.wikipedia.org/wiki/Mehmed_the_Conqueror

Pristupljeno: 18.11.2019.

Slika 8. *Portret Sulejmana Veličanstvenog (Ticijan)*
<https://www.pinterest.com/pin/330662797635831923/>
Pristupljeno: 18.11.2019.

Slika 9. *Rukopis Otavijana Bona koji se čuva u Biblioteci Muzeja Korera u Veneciji*
<http://www.nuovabibliotecamanoscritta.it/Generale/ricerca/mostraImmagine.html?codiceMan=15557&tipoRicerca=A&urlSearch=nome%3DBon,%20Ottaviano%20%3C1552-1623%3E%26tipoRicerca%3DA%26urlSearch%3D&codice=&codiceDigital=>
Pristupljeno: 20. 01. 2020.

Slika 10. *Rukopis dragomana Paola Vekija (relacija iz Carigrada)*
<http://www.nuovabibliotecamanoscritta.it/Generale/ricerca/mostraImmagine.html?codice=26376&codiceMan=42744&codiceDigital=0&tipoRicerca=S&urlSearch=area1%3Dlettere%20costantinopoli>
Pristupljeno: 10. 02. 2020.

BIOGRAFIJA

Marija Mitić rođena je u Leskovcu 06.03.1988. godine. Osnovnu školu i gimnaziju završila je u Leskovcu. Na Filološkom fakultetu u Beogradu diplomirala je na katedri za italijanistiku 2011. godine, sa turskim i portugalskim kao pratećim jezicima. Takođe, na matičnoj katedri 2012. godine završila je master studije.

Od 2012. godine radila je kao predavač u privatnim školama stranih jezika, a od 2013. radi kao prevodilac-saradnik u izdavačkoj kući A.D. *Politika*. Od 2017. do 2019. bila je zaposlena u kompaniji *Etihad Airways*, gde je bila angažovana na administrativnim poslovima. Za potrebe stručnog usavršavanja u oblasti civilne avijacije više meseci boravila je u Engleskoj i Italiji. Trenutno je zaposlena u Libijsko-arapskoj školi.

Redovno objavljuje naučne radove, a takođe učesnik je međunarodnih skupova i konferencija. Bavi se komparativnim aspektima italijanske književnosti i kulture. Posebno se bavi mletačko-osmanskim istorijskim, kulturnim i književnim vezama od 15. do 18. veka. Govori engleski, italijanski, turski i portugalski jezik, a služi se španskim i francuskim jezikom.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Марија Митић

Број досијеа 13037 А

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Извештаји млетачких изасланика
у Цариграду од 15. до 18. века (историјски, културолошки и
књижевни аспекти)

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација ни у целини ни у деловима није била предложена за стицање дипломе студијских програма других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 21.3.2020.

M. Mitic

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Марија Мишић

Број досијеа 13037, А

Студијски програм Језик, књижевност, култура

Наслов рада Извештаји менаџерских изасланика у Србијаду од 15. до 18. века (историјско, културолошко и књижевни аспекти)

Ментор проф. др Ђељко Ђурић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 21.3.2020.

М. Мишић

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Извештаји ливњавских изасланика у Цариграду
од 15. до 18. века (историјски, културолошки и књижевни аспекти)

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду, и доступну у отвореном приступу, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла:

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 21. 3. 2020.

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.